

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
KATEDRA OBECNÉ ANTROPOLOGIE

Diplomová práce

GULAG jako životní zkušenost

Sovětský represivní systém 30. — 50. let
20. století ve vyprávěních a memoárové literatuře

Bc. Markéta Vávrová

Vedoucí diplomové práce: Dr. Pavel Himl

Praha 2010

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 19. května 2010

.....
podpis

Věnováno všem, jejichž životní plány a sny nebyly slučitelné s životem v totalitní společnosti.

Obsah

Abstrakt.....	7
The Abstract.....	8
Úvod.....	9
Kapitola 1.: GULAG a sovětský represivní systém jako téma v dosavadním historickém bádání.....	11
Kapitola 2.: Metodologické hledisko: využívání písemných pramenů a orální historie	13
2.1 Využití orální historie v této diplomové práci	13
2.2 Memoárová literatura.....	16
2.3 Sekundární literatura.....	18
Kapitola 3.: Českoslovenští občané a jejich perzekuce v SSSR.....	21
Kapitola 4.: Paměť a její projevy v životních příbězích a v memoárové literatuře — srovnání.....	24
4.1 Historie, paměť a rekonstrukce minulosti ve vyprávění.....	24
4.2 Paměť a legitimizační prostředky vypravěčů používané v písemných a v ústních vyprávěních.....	26
Kapitola 5.: GULAG a sovětský represivní systém v historických souvislostech	35
5.1 GULAG a Sovětský svaz (Rusko) od revoluce roku 1917 po pád Sovětského svazu... 36	
5.2 Třicátá léta v Sovětském svazu.....	39
5.3 Sovětský svaz za druhé světové války.....	45
5.4 Sovětský svaz v letech 1945 – 1953	47
Kapitola 6.: Vymezení důležitých pojmů souvisejících s táborovým systémem GULAGu a sovětským represivním systémem	50

6.1 Sovětská tajná policie a nástin jejího vývoje	50
6.2 Rozdělení vězňů v sovětských táborech	52
6.3 Postavení politických vězňů	53
 Kapitola 7.: Disciplína, autorita, moc a zlo; Vězení; Pracovní tábory v teoretickém pohledu.....	56
7.1 Disciplína, moc a zlo	56
7.2 Vězení	58
7.3 Pracovní a koncentrační tábory.....	58
 Kapitola 8.: Osobní zkušenost se sovětským represivním systémem a uvězněním v GULAGu v různých etapách	61
8.1 Cesta do GULAGu: od zatčení, přes uvěznění k transportu do GULAGu a pobytům v tranzitních táborech.....	61
8.2 První dny v GULAGu, adaptace, každodenní realita, propuštění	68
8.3 Vyhnanství nebo nucený pobyt jako pokračování trestu nebo jako primární trest.....	74
8.4 Opětovné zatčení.....	75
 Kapitola 9.: GULAG jako životní zkušenost: hlavní témata zaznívající v pamětech přeživších.....	77
9.1 Čas a prostor	77
9.2 Strategie přežití	81
9.3 Smrt a sebevražda	84
9.4 Proměny vlastního „Já“	86
9.5 Mezilidské vztahy	89
 Závěr	94
 Příloha 1.....	96
Rozhovor s paní Tamarou Mrázovou, Praha, 9. 11. 2009	96
Příloha 2.....	104

Rozhovor s panem Janem Houdkem, Kardašova Řečice, 30.11. 2009	104
Příloha 3.....	115
Rozhovor s paní Milenou Jirkovskou, Mradice u Loun 20. 1. 2010	115
Příloha 4.....	126
Deníkové zápisky pana Jana Bohdana.....	126
Poděkování.....	141
Bibliografie:	142
Seznam rozhovorů vedených Markétou Vávrovou:	145
Seznam ostatních rozhovorů:.....	145
Seznam obrazových příloh:	146
Rejstřík.....	148

Abstrakt

Diplomová práce „GULAG jako životní zkušenost“ se zabývá tématem sovětských represí v období 30. — 50. let 20. století. Téma je pojata ze dvou odlišných úhlů pohledu: prvním z nich je vyprávění a paměť, druhým pak témata zaznívající ve vyprávěních. Východiskem jsou zde vyprávění ústní i písemná, která převažují.

Otázkou lidské paměti ve vztahu k dějinám a vyprávění se zabývám ve čtvrté kapitole. Klade si zde otázku, jaký je vztah paměti a společnosti, paměti a dějin, jakým způsobem lidé svá vyprávění formulují, jaké používají jazykové prostředky a schémata vyprávění a jaké jsou rozdíly mezi vyprávěním ústním a písemným. Tomuto empirickému pohledu předchází teoretický úvod týkající se zmíněných témat. Vše je ilustrováno konkrétními případy z příběhů přeživších pamětníků.

Druhé ústřední téma je zpracováno v deváté kapitole, která pojednává o tématech, která nejčastěji zaznívají v pamětech přeživších. I zde využívám pro lepší ilustraci úryvky z příběhů. Dílčí témata jsou rozčleněna do pěti celků: „čas a prostor“, „smrt a sebevražda“, „strategie přežití“, „proměny vlastního Já“ a „mezilidské vztahy“.

Zbývající kapitoly poskytují čtenáři jednak teoretický rámec, týkající se například problematiky orální historie či táborů a uvěznění, dále poskytují pohled na literaturu vztahující se k sovětskému represivnímu systému a také nabízí možnost seznámit se s širšími historickými souvislostmi.

The Abstract

The main focus of the diploma thesis named „GULAG as a life experience“ is on the Soviet repressive system in the era of 30's to 50's of the 20th century. There are two approaches in this thesis: the first one is concerning the narrating and memory, the other point of view is the topics reflecting in the narrations. Both, oral and written stories are used, the written ones are prevailing.

In the third chapter, I deal with the topic of human memory and its relation to history and telling about past. I am posing the question concerning the relation between memory and society, memory and history, how do the people conceive their narrations, what sort of language tools and schemes of telling do they use and what the differences between oral and written narrations are. This empirically focused part of the thesis is forgone by a theoretical part dealing with the mentioned topics. All is illustrated by using examples from the life stories of survivors.

The other main topic is discussed in the eighth chapter, dealing with topics often appearing in the memories of the survived people. As well as in the other part I am using here the examples of the life stories for better illustration of the explained topic. The subtopics are divided into five groups: “time and space”, “death and suicide”, “strategies of surviving”, “the changes of “me” and self-reflection” and “interpersonal relations”.

The remaining chapters are providing the theoretical frame to the reader. This is concerning the subjects as oral history, camps and imprisonment. Moreover these chapters are offering the possibility to learn about the literature related to Soviet repressive system and learn about the historical context.

Úvod

„Moskva slzám nevěří a mrtví se nevracejí.“

(Bednarski, 2009, str. 77)

V epilogu své knihy Gulag se Anne Applebaum zamýšlí nad rolí paměti a historické reflexe v současném Rusku. Mimo jiné konstatuje: „... Minulost má být nějaké břemeno nebo nějaký závazek. (V současném Rusku) minulost je zlý sen, na který se má zapomenout, nebo šeptanda, která se má přehlížet. Jako velká a neotevřená Pandořina skříňka leží a čeká na příští generaci.“ (Applebaum, 2004 str. 489)

Ačkoliv se nedomnívám, že lze v českém prostředí hovořit o naprosté absenci reflexe historických témat z období po druhé světové válce, přesto i v našem prostředí máme své „Pandořiny skříňky“. Jedná se především o témata osobní zkušenosti s represivními systémy druhé poloviny dvacátého století v Československu a Sovětském svazu. Ať již se pozornost zaměří na bývalé Československo nebo Sovětský svaz, v případě snahy zaznamenat především očitá svědectví, individuální zkušenost či každodenní prožitky není možné dále s výzkumem čekat. Lidí, kteří by byli schopni a ochotni o své zkušenosti vyprávět, rychle ubývá. Většinou pamětníků je v dnešní době kolem 80 let.

Hlavní nosnou linkou této práce je osobní zkušenost s GULAGem, respektive obecně se sovětským represivním systémem v období od 30. do 50. let 20. století. Mým původním záměrem bylo vycházet pouze z rozhovorů pořizovaných s přeživšími očitými svědky. Plánovala jsem uskutečnit alespoň deset rozhovorů, v ideálním případě polovinu s ženami a polovinu s muži. Nicméně již v raných počátcích výzkumu jsem zjistila, že je velmi obtížné v České republice najít dostatek lidí, kteří by mi mohli o své životní zkušenosti vyprávět. Proto jsem se rozhodla čerpat nejen z vyprávění těch, kteří GULAG zažili, přežili a byli ochotni se o svůj životní příběh se mnou podělit, ale také z četné memoárové literatury.

Z toho, co se na úplném počátku zdálo být handicapem a nevýhodou, se po rozvaze stalo důležité téma této práce. Důraz v této diplomové práci je tak vedle osobní zkušenosti a tematizace vzpomínek kladen na strukturu vyprávění a její odlišnosti v písemné a ústní formě a na legitimizační prostředky, které vypravěči používají.

Otázky, na které tato diplomová práce hledá odpověď, jsou tedy následující:

- 1) Jakým způsobem je ovlivněna lidská paměť v případě vzpomínání? Jaký vliv má fakt, že se jedná o vzpomínání na traumatické události? Jakou roli hraje skutečnost, že pamětníci vzpomínají na události vzdálené mnoho desítek let? Jakým způsobem je po tak dlouhé době jejich vzpomínání ovlivněno následnými diskuzemi a politickou situací?
- 2) Jaké legitimizační a jazykové prostředky jsou ve vzpomínáních používány?
- 3) Jaká témata zaznívají ve vzpomínkách na GULAG nejčastěji a v jakých konotacích?

Na otázky odpovídám na základě kvalitativního výzkumu, který kombinuje přístupy orální historie a zpracování textů memoárové literatury. Práce byla napsána během podzimu 2009 a jara

2010 a k jejímu sepsání bylo využito 7 rozhovorů¹ a 29 literárně zpracovaných příběhů pamětníků. V jednom případě (příběh pana Bohdana) se mi dokonce podařilo zkombinovat jak ústní pamětnické vyprávění, tak sepsané paměti.

Cílem této práce je využít dosavadních přístupů (o kterých je podrobněji řeč v 1. kapitole) a nově je propojit s výzkumem orálních vyprávění a memoárové literatury. Nekladu si za cíl zkoumat pouze jeden z aspektů, oddělený od ostatních souvislostí. Mým cílem je především poukázat na každodenní zkušenost jednotlivce se sovětským represivním systémem v závislosti na politicko-ekonomické situaci v Sovětském svazu a způsoby vyprávění o této zkušenosti.

Práce je členěna tak, že úvodní kapitoly 1., 2. a 4. se věnují jednak metodologii, shrnují využití literární prameny a dále se zde věnuje pozornost otázce paměti, vzpomínání a legitimizačním prostředkům používaných pamětníky při vyprávění.

Cílem 5. a 6. kapitoly je přiblížení historických souvislostí, vývoje sovětského represivního systému a táborů GULAGu a důležitých souvisejících pojmů.

Poslední tři kapitoly jsou jednak teoretické, jednak vycházejí z výzkumu. Zabývám se zde třetí otázkou, kterou jsem uvedla o několik řádků výše: tedy otázkou koncentračních táborů a vězeňství obecně z teoretické perspektivy a jejich tematizací ve vyprávěních přeživších osob. Teoretické perspektivě se věnuje zejména sedmá kapitola. Kapitola 8. pak představuje vhled do systému represí, věznění, transportů, pobytu v táborech GULAGu a vyhnanství a vše ilustruje na konkrétních příbězích přeživších osob. Závěrečná kapitola je věnována pohledu na témata zaznívající ve vyprávěních.

Obrázek 1: Magadan na kresbě neznámého lotyšského vězně

¹ Z uvedených sedmi rozhovorů jsem tři rozhovory získala od pamětníků během psaní práce. Další čtyři rozhovory jsem získala z jiných zdrojů. Rozhovor s Janem Plovajkem byl součástí televizního programu ČT uvedeného dne 29. března 2010 na programu ČT2. Rozhovory s Janem Bohdanem, Mikulášem Hulínem a ještě jeden rozhovor s Janem Plovajkem byly převzaty z archivu Ústavu pro studium totalitních režimů.

Kapitola 1.: GULAG a sovětský represivní systém jako téma v dosavadním historickém bádání

„V podstatě jsme nevnímali hrozbu naší bídy a smrti roztahující se mezi námi. Byl to náš svět, naše skutečnost, náš každodenní život. Nic jiného jsme neznali nebo jsme to zapomněli.“

(Bednarski, 2009 str. 5)

Sovětský represivní systém, stejně jako tábory GULAGu se staly námětem velkého množství historických publikací. Přesto nelze konstatovat, že by téma bylo vyčerpáno. Většina autorů se soustředí především na tzv. „velké dějiny“ a dějiny GULAGu prezentuje pouze v tomto duchu: tedy v souvislosti sovětské historie, Stalinovy osobnosti, hospodářské historie Sovětského svazu aj. Ve většině děl se setkáváme pouze s neosobním pojetím sovětského vězeňského systému a jeho prezentování pomocí čísel, tabulek, směrnic, zákonů aj.

Také v českém (československém) prostředí převládá do značné míry obdobné zpracování tématu. Většina autorů se soustředí na práci s oficiálními dokumenty, soupisy unesených osob, zákony, diplomatické úmluvy a vztahy mezi Československem a Sovětským svazem. Již mnohem menší prostor je v jejich díle ponechán hlasu jednotlivce-přeživších osob, které jsou schopny přiblížit prožitek uvěznění v sovětském vězeňském systému. Mezi nejvýznamnější české autory píšící o GULAGu patří Mečislav Borák, který se podílí na mnoha výzkumech v rámci Slezského muzea v Opavě, Milada Polišínská (Polišínská, 2006) a Vladimír Bystrov (Bystrov, Z Prahy do gulagu aneb Překáželi, 1999).

Až na výjimky stálo doposud na okraji zájmu publikování memoárové literatury. V nedávné době nicméně vyšly v Rusku a v České republice sborníky, které prezentují memoáry bývalých vězňů. V souvislosti s tématem sovětského represivního systému se jedná o relativně nový druh literatury, protože publikování pamětí stálo delší dobu spíše na okraji zájmu. Nicméně i zde je zaměření pouze jednostranné, protože sborníky memoárové literatury, stejně jako samostatná memoárová díla obvykle neuvádějí širší historické souvislosti vyprávěných příběhů, stejně jako nezabíhají např. do detailů společenské, ekonomické, politické či mezinárodní situace.

Jiným zajímavým přístupem k problematice GULAGů a stalinistického období je komparace s jinými totalitárními systémy. Za jedno z nejdůležitějších děl, využívajících právě srovnávací metody považují knihu *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, která byla publikována jako výstupní sborník konference k danému tématu, pořádané ve Philadelphii v roce 1991. Jejimi hlavními představiteli a také sestaviteli sborníku byli Moshe Lewin a Ian Kershaw. Jednotlivé příspěvky sborníku diskutují nejrůznější aspekty života v totalitární společnosti: v době nacistického Německa a stalinistického Sovětského svazu a nabízí čtenáři možnost komparace obou historických období.

Nicméně v mezinárodním kontextu zcela mimořádný přístup k tématu sovětského represivního a vězeňského systému představuje kniha Anne Applebaum *„Gulag“*, která se důsledně snaží o využívání memoárové literatury v souvislosti s širším historickým rámcem. Applebaum se

snaží poukázat nejen na úřední, politické, právní, ekonomické či společenské aspekty sovětského vězeňského systému, ale také podpořit svůj výklad konkrétními příběhy a zkušenostmi přeživších.

Neméně důležitá je také činnost občanských sdružení. V českém prostředí zaujímá významnou pozici činnost výboru „Oni byli první“, který mapoval osudy jednotlivých vězňů, dával konkrétní případy do širších historických souvislostí a snažil se nacházet podrobnosti o osudech zmizelých spoluobčanů. Výbor se také věnoval edukační a vzpomínkové činnosti, jeho členové poskytovali rozhovory pro média. Hlavní osobností výboru „Oni byli první“ byl Vladimír Bystrov. Výbor ukončil svou činnost v roce 2007.

Podobnou roli, jako v českém prostředí sehrál výbor „Oni byli první“, hraje v ruském kulturním prostředí výbor „Memorial“, který vznikl v Sovětském svazu již v období perestrojky a rovněž se zaměřuje na vzpomínkovou, publikační, vzdělávací a osvětovou činnost, stejně jako na výzkum, dohledávání informací o obětech perzekucí a archivační činnost.

Obrázek 2: Památník obětí GULAGu v Moskvě

Kapitola 2.: Metodologické hledisko: využívání písemných pramenů a orální historie

„Mluvení člověka vysiluje, navíc člověk nedokáže všechno vyjádřit slovy.“

(Bednarski, 2009 str. 61)

Tato diplomová práce kombinuje využívání dvou různých typů pramenů. Jednak pracuje s memoárovou literaturou, jednak využívá také ústní vyprávění, resp. orálních narací přeživších osob.

Pojem memoárová literatura používám jako souhrnný termín označující zapsané vzpomínky. Z literárního hlediska se samozřejmě od sebe navzájem tyto vzpomínky často liší podle toho, jakou konkrétní formu jim jejich autor či autorka dali. O konkrétních typech těchto pramenů budu hovořit ještě v jedné z následujících podkapitol.

Jako další termín používám v této práci pojem ústní vyprávění, případně orální narace. Jedná se o vzpomínkový materiál, který jsem získala metodou orální historie — tedy zaznamenáním živého vyprávění přeživších osob nebo o materiál uložený v archivu Ústavu pro studium totalitních režimů. O metodě orální historie píšu podrobněji v následující podkapitole.

2.1 Využití orální historie v této diplomové práci

Metoda orální historie (oral history) využívá mluveného svědectví (sdělení) jako historického pramene. Hlavním výstupem této metody jsou zaznamenané (zachycené) rozhovory, obvykle přepsané, jež historicky významné vzpomínky uchovávají archivované pro výzkumné účely (Vaněk, 2004). Toto velmi stručné, základní shrnutí metod orální historie vystihuje také můj výzkumný postup při psaní diplomové práce.

Přesné a jediné vymezené metody orální historie neexistuje. Mnoho historiků, kteří tuto metodu využívají mnohdy ani žádnou definici orální historie ve svých pracích neuvádějí. Z hlediska mé zkušenosti s praktickým výzkumem vedeným touto metodou považuji za vystihující definici, kterou uvádí Miroslav Vaněk: „Jedná se o řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících se postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, či osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně“ (Vaněk, 2007 str. 11). Orální historie je metoda kvalitativní, která se zabývá výzkumem nedávné minulosti. Jejím hlavním nesporným a důležitým přínosem je rozšíření možností výzkumu prováděného „tradičním způsobem“. Tradiční bádání v archivech a využívání pouze psaných dokumentů je doplněno o mluvené svědectví očitých svědků dané události nebo doby. Jedná se tak o důrazný příklon k tzv. „malým dějinám“, resp.

mikrodějínám a o zachycení „detailů celku“ (Dülmen van, 2002 str. 45), kdy jsou tyto detaily konfrontovány s obecnějšími souvislostmi.

Jedním z důležitých témat orální historie je otázka pravdivosti a objektivitu. Ačkoliv otázka pravdivosti je v případě orální historie diskutovaná a diskutovatelná, nelze dle mého názoru na jakýkoliv nárok na pravdivost a objektivitu rezignovat ani v případě ústních narací. Rozhovory, které tvoří základní materiál, s nímž orální historik pracuje, jsou „bytostně subjektivní“ (Vaněk, 2007 str. 21), což ale nepředstavuje nevýhodu, spíš naopak. Subjektivita, respektive individuální pohled na minulé, jsou právě tím, co je pro výzkumy orálních historiků důležité. Jedná se o doplnění obrazu „velkých dějin“, o „zalidnění dějin“ (Vaněk, 2007 str. 21). Hlavní pozornost bývá věnována na způsob utváření narace, na individuální rozměr líčení a vnímání minulých událostí. Cílem orální historie není nějakým způsobem kontrolovat znalost dat či jiných faktografických údajů vyprávějících osob, protože informace tohoto charakteru získává historik z jiných zdrojů (archiv, encyklopedické publikace aj.). Přesto ale ani „objektivní fakta“ nejsou bezvýznamná. Pozornost je jim obvykle věnována především v případě, kdy možnosti získávání faktografických údajů jsou nějakým způsobem limitovány. Mezi tyto případy patří také problematika vězňů GULAGu a perzekucí v Sovětském svazu. Nicméně za účelem získání „objektivního obrazu minulosti“ je třeba i faktografické informace týkající se méně zmapovaných témat velmi pečlivě třídit, a pokud je to možné, porovnávat i s jinými prameny. V případě lidí uvězněných v sovětských táborech GULAGu či v městských věznicích je situace o to komplikovanější, že systém zdaleka neměl jednotnou podobu. Každý příběh, ať již získaný metodou orální historie, nebo psaný, je zcela individuální a shodný s ostatními jen ve velmi obecných rysech.

Tímto se dostávám k další otázce spojené s výzkumem orální historie a tou je problematika zevšeobecnování výsledků získaných během výzkumu. Výzkumy orální historie, ale také mikrohistorické přístupy obecně, do značné míry jako přístupy kvalitativní rezignují na možnost utváření rigidních závěrů, jakési „absolutizace“ (Vaněk, 2007 str. 16). Přesto ale nelze na druhé straně tvrdit, že kvalitativní výzkumy rezignují na utváření závěrů jako takových. Hlavním výstupem kvalitativních výzkumů (a orální historie především) je zevšeobecnění na základě komparace jednotlivých příběhů/případů, interpretace dějinné zkušenosti (Vaněk, 2007), rekonstrukce životních souvislostí, relativizace zjednodušujících výpovědních vzorců a forem a zdůraznění komplexnosti historických jevů a událostí (Dülmen van, 2002).

Orálně-historický výzkum, který byl součástí mého diplomového projektu, probíhal na podzim 2009 a na jaře 2010. Téměř od začátku jsem spolupracovala s Ústavem pro studium totalitních režimů. Díky této spolupráci se mi podařilo získat kontakty na přeživší pamětníky či přístup k již nahraným rozhovorům, které jsem při psaní této diplomové práce také využila. Součástí spolupráce na druhé straně byla účast některého z pracovníků ústavu při pořizování dalších rozhovorů za účelem profesionálního pořízení audio a video záznamu rozhovoru a pozdějšího uchování nahrávek v archivu Ústavu pro studium totalitních režimů v Praze.

Během výzkumu jsem uskutečnila 3 rozhovory s pamětníky sovětských represí v období 30. -50. let 20. století. Rozhovory probíhaly vždy v domácím prostředí pamětníků. Uskutečněné rozhovory variiují mezi interview a chronologickými životními příběhy. Pojmy „životní příběh“ a „interview“ používám ve stejném smyslu, jak je charakterizuje Miroslav Vaněk. Životní příběh či životní vyprávění je podle Vaňka charakteristické tím, že je vedeno ve dvou či více setkáních a tazatel do většiny rozhovoru příliš nezasahuje svými otázkami, nevstupuje příliš do rozhovoru, pokud to není nutné. Vyprávění životního příběhu zaujímá celý (nebo značnou část) narátorova života. Naproti tomu interview bývá kratší a tazatel do interview vstupuje mnohem častěji tím, že

klade doplňující, zpřesňující otázky nebo posouvá rozhovor svými otázkami dále. Cílem rozhovoru je získat maximum relevantních informací, aniž by ale došlo k potlačení zájmu o narátora samotného a o detailní informace např. z jeho dětství či rodinného života (Vaněk, 2007).

Úvodní části rozhovorů, pořizené v rámci mého výzkumu, mají obvykle spíše charakter chronologicky utvářeného životního příběhu, kdy narátor bez větších přerušování hovoří o svém dětství, rodině, školních letech, ale také politické situaci v době dětství a mládí (resp. v době před perzekucí) a o pozdějších změnách společenské a politické situace v místě bydliště. Fáze rozhovoru, kdy narátor hovořil o detailech zkušenosti se sovětským represivním systémem, pak mají převážně povahu interview. V této fázi rozhovorů jsem kladla celou řadu otázek, které měly za cíl upřesnění vyprávění, možnost hovořit detailněji o individuální zkušenosti a prožitku narátora, stejně jako získání informací faktografické povahy. Jak jsem se již výše zmínila, zůstává toto téma z „faktografického hlediska“ do značné míry neprobádáno, mnoho otázek stále nebylo zodpovězeno. Jedním z hlavních motivů, proč jsem se rozhodla psát tuto diplomovou práci, bylo právě získání dalších, doposud neznámých informací týkajících se sovětského represivního systému z pohledu jednotlivých pamětníků. Proto jsem také při setkáních s pamětníky volila raději než vyprávění životních příběhů možnost vést s narátory interview. Dalším neméně podstatným důvodem pro výběr interview namísto životního příběhu byl fakt, že s pamětníky jsem měla možnost setkat se vždy jen jednou.

Obrázek 3: Vedení rozhovoru je nejlepší v domácím prostředí narátorů — autorka při rozhovoru s paní Jirkovskou.

Touto faktickou poznámkou bych se ráda dostala také k přiblížení a charakterizování konkrétních problémů či překážek výzkumu. Jak jsem již zmínila, nebylo možné rozhovory opakovat nebo dělat jakýmkoliv způsobem na pokračování. Většina narátorů je již ve značně pokročilém věku a vzpomínání na prožité traumatické situace je pro ně často značně stresující. Většina narátorů souhlasila s rozhovorem až po delším „přemlouvání“ a nebylo tedy reálné a ani vhodné z etického hlediska nutit pamětníky k více setkáním. Při úvodním kontaktování většina pamětníků argumentovala tím, že přece není třeba, aby o svém zážitku hovořili, protože to „nikoho nebude zajímat“, „jsou už staří a je to všechno jedno“ nebo „už o tom přece mluvili s novinářem, tak co by k tomu ještě měli říkat dalšího“. Právě fakt, že nejsem novinář, ale studentka vysoké školy píšící diplomovou práci a spolupracující s historickým ústavem, mi ale nakonec otevřel dveře k většině pamětníků. V jednom případě také napomohl fakt, že rozhovor povede žena. Narátorka

byla již v minulosti několikrát kontaktována kolegou z Ústavu pro studium totalitních režimů, ale rozhovor s ním vždy odmítla. Já jsem naopak uspěla již při prvním kontaktu a rozhovor se opravdu uskutečnil. Svou roli, co se týká ochoty pamětníků vyprávět a také získávání jejich důvěry, hraje nejen genderové hledisko, ale také třeba věkový rozdíl, stejně jako konkrétní role tazatele. V mém případě byl velký věkový rozdíl spíše výhodou než nevýhodou. Když narátor překonal první fázi rozpaků („proč to mám ještě vyprávět a koho to ještě bude zajímat“), nastala obvykle fáze druhá, kdy mi pamětníci vyprávěli svůj příběh z pozice „nutnosti předávat informace o minulosti mnohem mladším lidem, aby se nezapomnělo“. Fakt, že jsem univerzitní studentkou a nikoliv třeba spisovatelkou nebo novinářkou byl bezpochyby výhodou, protože napomohl nastolit důvěru narátora v „objektivní, vědecké a nezkráslené“ zpracování vyprávění. Nicméně vzhledem ke komplikovanosti výzkumných podmínek se mi samozřejmě nepodařilo uskutečnit všechny zamýšlené rozhovory.

2.2 Memoárová literatura

Ke zpracování této diplomové práce jsem použila celou řadu děl autorů, kteří píšou či psali o sovětském represivním systému a táborech GULAGu. Ačkoliv by se to vzhledem k tématu mohlo zdát, nejsou jejich díla zdaleka jednotná.

Nejčastější formou memoárové literatury je autobiografický text. V Rusku, stejně jako u nás, byly v poslední době mnohé texty zařazeny do sborníků. Já jsem vycházela zejména z autobiografií uspořádaných ve sbornících „Доднесь Тягоет“ a „Jen jeden osud“. Kromě krátkých autobiografických textů se v memoárové literatuře lze setkat i s rozsáhlejšími díly, mnohé z nich mají románový charakter. Mezi ně patří např. knihy Alexandera Solženicyna „V kruhu prvním“ a „Souostroví Gulag“, stejně jako knihy „Strmá cesta“ od Jevgenije Ginzburg a „Cesta“ od Olgy Adamovy-Sliozberg. Tvorba popisující táborovou realitu zahrnuje také poezii. Mezi nejvýznamnější autory patří básnička Anna Barkova a básník Petr Nikolajevič Savickij.

Většina děl, z kterých při svém výzkumu vycházím, má čistě autobiografický charakter. Autoři popisují, jakým způsobem žili před zatčením, jak probíhalo zatčení, uvěznění, pobyt v táboře a jiné životní epizody. Ve svém autobiografickém vyprávění se vztahují především sami k sobě a svému životu, vyprávění probíhá v první osobě jednotného čísla. Nicméně existují i takové výpovědi, které mají spíše charakter povídky. Ačkoliv povídka je obvykle považována za smyšlené literární dílo, (resp. fikci), nedomnívám se, že lze toto měřítko striktně uplatnit také na tyto případy. „Vzpomínkové povídky“ byly rovněž psány, aby pokud možno zachytily hodnověrným způsobem táborovou a vězeňskou realitu. Povídkový žánr byl volen především vzhledem k uměleckým nárokům kladeným na vznikající literární dílo. V této souvislosti je třeba vzít v úvahu, že velká část autorů vzpomínkové literatury byli spisovatelé či novináři. Domnívám se, že povídkový žánr v tomto případě nesnižuje hodnotu historické výpovědi. Až na dvě výjimky jsem vždy čerpala z knih, které byly napsány přímými svědky popisovaných událostí. Zmíněné výjimky představují kniha „Krvavé jahody“ a „Návrat“. Jedná se o knihy, které literárním způsobem zpracovávají zaznamenané vyprávění pamětníků druhou osobou. V obou případech jsem z těchto knih čerpala jen velmi okrajově.

Vzpomínková literatura začala v Sovětském svazu ve větší míře vycházet na konci 80. let, masověji pak po rozpadu Sovětského svazu. Přesto ale bylo mnoho z těchto povídek napsáno již dříve. Někteří autoři sepsali své vzpomínky a dlouhá léta je schovávali „v šuplíku“, než se jejich paměti dočkaly uveřejnění. Jiným autorům, jako třeba Jevgeniji Ginzburg, se podařilo alespoň část své tvorby vyvézt tajně se Sovětského svazu a vydat v zahraničí. Významnější romány nebo

povídky pak byly překládány do hlavních světových jazyků a byly postupně vydávány i v dalších evropských zemích, včetně Československa/ České republiky.

Memoárová literatura týkající se uvěznění v GULAGu nebo vyhnanství vznikala i mimo území dnešního Ruska. Z mnohých děl lze jmenovat například knihu Ursuly Rumin — „V ženském gulagu u ledového oceánu“, knihu Piotra Bednarskiho „Modrý sníh“, knihu „Návrat“, kterou napsala Maria C. Ziesche či dnes již i v českém prostředí velmi známou knihu „V plesových střevíčkách sibiřským sněhem“ od lotyšské autorky Sandry Kalniete. Většina těchto knih byla napsána a prvně publikována v posledních 15ti letech.

V českém (resp. československém) prostředí mnoho autobiografických textů nevzniklo, byť podle odhadů bylo v sovětských táborech uvězněno téměř 40 000 československých občanů (Polišenská, 2006). Texty, které přece jen byly napsány, nejčastěji reflektují útěk z Podkarpatské Rusi do Sovětského svazu, vnímaného idealisticky jako „dělnický ráj na zemi“ (např. příběh „Pečorlag: Útěk do ráje“ od Štěpána Luťanského z roku 1999; kniha Josefa Bureše: „Jak jsem v devětačtyřicátém utekl hledat štěstí do Sovětského svazu“ nebo román „Úctování s časem“ od Michala Kričfalušiho). Jiný úhel pohledu na uvěznění v pracovních táborech a na Sovětský svaz v první polovině 20. století přinášejí příběhy příslušníků československé armády (např. kniha Vladimira Levory: „Ze stalinských gulagů do československého vojska“, nebo Demčík, Jan: „Můj útěk do Gulagu“). Jediným českým nepřekladovým textem, který by pojednával o ženském osudu v rámci sovětských perzekucí, na který jsem během psaní této práce narazila, je nedávno napsaný (a poněkud kontroverzní a diskutovaný) román „Krvavé jahody“, v němž je vyprávěn příběh paní Věry Sosnarové.

Při čtení memoárové literatury a jejího posuzování je vždy nutné mít na paměti jeden zásadní fakt a totiž, jací lidé jsou autory převážné většiny memoárové literatury. Své paměti na GULAG obvykle sepsali intelektuálové, vysokoškolsky vzdělaní lidé, umělci. Jedná se tedy jen o velmi úzce profilovanou a specifickou skupinu vězňů. Mnoho z memoárové literatury vzniklo navíc v zahraničí, nikoliv v Sovětském svazu či pozdějším Rusku. Na tento fakt částečně poukazuje i Applebaum, která uvádí, že i v období kolem roku 1938, kdy došlo k velkým stalinistickým čistkám mezi sovětskou inteligencí, tvořili vězni s vysokoškolským vzděláním jen malou skupinku — 1,1%. Z údajů, které Applebaum cituje podle Zemskova a Dugina (Zemskov a Dugin in Applebaum, 2004, str. 266) vyplývá ohledně dosaženého vzdělání vězňů v gulazích následující:

30. léta:	Vysokoškolské vzdělání:	Základní vzdělání:	Pologramotní:	Negramotní:
	1,1%	30,1%	42,6%	12%

Dochovaná memoárová literatura tedy (až na výjimky, jakou je třeba kniha Josefa Bureše) představuje pohled vzdělaných, intelektuálně zaměřených vězňů a není tudíž pohledem „univerzálním“. Přesto představuje velmi užitečný zdroj informací o životě v pracovních táborech i městských věznicích a fungování represivního systému v Sovětském svazu.

I ve spojitosti s pročitáním memoárové literatury vyvstávají obdobné metodologické otázky jako v případě orální historie a rozhovorů pořizovaných s pamětníky. Tedy otázky po reprezentaci,

objektivitě, věrohodnosti faktografických údajů. Jak jsem již psala v předchozí podkapitole, vyvstávají tyto otázky především proto, že neexistuje dostatek zcela hodnověrných faktografických údajů vztahujících se k otázce uvěznění v GULAGu, většina materiálů v ruských archivech je badatelské veřejnosti stále nedostupná. V ostatních zemích, jako je třeba Francie či Německo, kde memoárová literatura také vznikala, neexistují k tomuto tématu pochopitelně téměř žádné archivní prameny. Dalším důvodem, proč je jen těžké soudit, zda memoárová literatura je či není hodnověrná, je velká variace jednotlivých příběhů, neexistence jednotného schématu uvěznění a fungování táborů GULAGu. Přesto i tak může kritický a pozorný čtenář alespoň odhadnout, jsou-li některá vyprávění pravdě blíží či naopak. Jako konkrétní příklad bych ráda uvedla v Čechách nedávno publikovanou knihu „Krvavé jahody“ (Kupka, 2007). Tato kniha přináší příběh paní Věry Sosnarové, která se v táborech GULAGu ocitla po druhé světové válce, kdy byla i se svou matkou a mladší sestrou odvečena z Československa do Sovětského svazu. Kniha je na rozdíl od mnoha jiných děl velmi negativní, plná extrémních zážitků, které se jen kupí jeden za druhým. Je pochopitelné, že s extrémními zážitky se lze setkat v každých vzpomínkách pamětníků GULAGu. Nikdy jsem se ale s nimi nesetkala v tak velké koncentraci, jak na ně vzpomíná paní Sosnarová. Takové reflexe a kritického přístupu pochopitelně není čtenář schopen, pokud přečte pouze jednu či dvě podobné knihy. V mém případě byla kniha „Krvavé jahody“ první, kterou jsem k tématu četla. Kritický pohled, který jsem na předchozích řádcích prezentovala, jsem si utvořila až o značně delší dobu později, kdy jsem již měla zkušenost nejen s memoárovou literaturou, ale také s rozhovory.

Nicméně, stejně jako v případě výzkumu vedeného metodou orální historie, je i v tomto případě hlavní důraz kladen na osobní zkušenost, pohled jednotlivce, emocionální složku vyprávění. Stejně tak důležité jsou i tematizace, které se ve vzpomínkách objevují, verbální prezentace vzpomínek a s tím související legitimizační prostředky vyprávění, o kterých píšu podrobněji ve 4. kapitole.

2.3 Sekundární literatura

Sekundární literatura, s kterou jsem při psaní této diplomové práce pracovala, se dělí do tří skupin. První je skupina obsahující literaturu metodologickou, týkající se orální historie a vedení rozhovorů; druhá skupina pak do sebe začleňuje literaturu pojednávající z teoretického hlediska o paměti a vzpomínkách, táborových systémech, vězeňství a totalitních společnostech. Konečně třetí a největší skupina zahrnuje sekundární literaturu k tématu sovětského represivního systému.

Literatura k tématu orální historie a její metodologie není v českém prostředí příliš početná. Za základní literaturu lze považovat knihy od Miroslava Vaňka a jeho kolektivu (Vaněk, 2004 a 2007). V českém jazykovém prostředí představují dobrý základní návod, jakým způsobem vést rozhovory, s čím je možné se při výzkumu vedeném metodou oral history setkat, čeho je dobré se vyvarovat a podobně. Ve svém výzkumu jsem ale nevycházela jen z české literatury. Za důležité zdroje informací o metodách orální historie a vedení rozhovorů vůbec považuji knihu Elizabeth Tonkin „Narrating Our Past: The Social Construction of Oral History“ (Tonkin, 1992).

Literatura k teoretickému ukotvení této diplomové práce má dva okruhy. Prvním z nich je literatura pojednávající o tématu paměti, dějin a vyprávění. K těmto tématům se vztahuje celá řada autorů. V této práci vycházím především z díla Francoise Mayer a Zdeňka Vašíčka (Mayer, 2009) (Mayer, 2009; Mayerová-Vašíček, 2004), kteří pojednávají téma paměti především v souvislosti politické historie. Jejich texty se také vztahují k souvislosti paměti a dějin a psaní o dějinách. Stejně

důležitým autorem pro teoretické ukotvení této práce v otázce paměti a dějin je dílo Jacquese Le Goffa, především pak jeho práce „Paměť a dějiny“ (Le Goff, 2007). Čerpala jsem ale také z teoretických knih Richarda van Dülmena a Georga Iggerse (van Dülmen, 2002; Iggers, 1996).

Druhý okruh pak představuje teoretická literatura vztahující se k tématu vězení, ztráty svobody, fungování táborů a lidských vztahů ve vězeňském a táborovém systému. Zde považuji za důležitá díla čtyř autorů: Michaela Foucaulta (Foucault, 2000), Wolfganga Sofskyho (Sofsky, 2006) a Philipa Zimbarda (Zimbardo, 2005) a Tzvetana Todorova (Todorov, 2000). Ve svých textech se věnují otázce vězeňství, koncentračních táborů, moci a zla z teoretické perspektivy. Inspirativní pro psaní této diplomové práce byla také četba esejí Kate Millet v knize „Politics of Cruelty“ (Millet, 1995) nebo komparativní pohled na stalinistický Sovětský svaz prezentovaný formou esejí v knize „Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparism“. Sestaviteli sborníku byli Moshe Lewin a Ian Kershaw (Kershaw, a další, 1997), stejně jako eseje v „Černé knize komunismu“ (Courtois, a další, 1999).

Sekundární literatury věnované přímo otázce sovětského represivního systému nebo táborů GULAGu neexistuje mnoho. Na druhé straně je ale toto téma včleněno do většiny historických publikací zabývajících se dějinami Ruska, resp. Sovětského svazu, mnohé lze najít i v dílech životopisného charakteru o J. V. Stalinovi. Naopak v českém prostředí existuje sekundárních publikací na téma sovětského represivního systému celá řada. Jako nejdůležitější sekundární literární zdroje bych tak ráda jmenovala alespoň následující publikace:

Publikace od Vladimíra Bystrova, které se detailně zabývají osudy československých občanů odvečených do Sovětského svazu v kontextu zákonů, práva a jejich osudů ve věznicích a táborech. Bystrovovy knihy jsou cenným zdrojem informací týkajících se především mezinárodních úmluv a mezinárodního práva, stejně jako poskytují čtenáři obrázek týkající se jednání jednotlivce s úřady v Sovětském svazu nebo v Československu. Z jeho knih lze jmenovat např. publikaci „Z Prahy do Gulagu, aneb překáželi“, vydanou podobně jako jiné knihy V. Bystrova v edici Žaluji. Pohled na mezinárodní právo, politické vztahy mezi Československem a Sovětským svazem poskytuje také kniha Milady Polišenské „Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953“ (Polišenská, 2006). Zajímavým zdrojem v českém prostředí je také životopis J. V. Stalina od Václava Vebera (Veber, 1996). Jiný důležitý historický pramen představuje kniha „Průvodce říší zla“, v níž Vladimír Bystrov poskytuje přehled většiny táborových zařízení na území Sovětského svazu. Jedná se o velmi detailní přehled s mnoha rozšiřujícími informacemi o přibližně 2100 táborech na území bývalého Sovětského svazu (Bystrov, 2006).

Encyklopedický charakter má rovněž kniha Jacquese Rossiho: „Encyklopedie Gulagu“. Rossi jako bývalý vězeň GULAGu spolupracoval na této encyklopedii i s dalšími osobami vězněnými v Sovětském svazu a jeho kniha je tak detailním vhledem nejen do specifické táborové mluvy a souvisejících jazykových prostředků spojených s táborovým a vězeňským životem, ale poskytuje také širší rámec souvislostí, encyklopedická jmenná hesla apod.

Z obecnějších historických knih mi pak byly cenným zdrojem informací např. „Rusko plné křížů“ od Alexandra Jakovleva, dříve předního ruského politika a později dlouholetého předsedy ruské komise pro rehabilitaci obětí politických represí komunistického režimu (Jakovlev, 2008); dále pak kniha „Historie Gulagu“ jiného ruského autora — Olega Chlevňuka (Chlevňuk, 2008). Čerpala jsem také z knih napsaných americkými autory: za důležitou považuji knihu „Stalin“ od Roberta C. Tuckera (Tucker, 1995); „Stalin a jeho mistři popravčí“ od D. Rayfielda (Rayfield, 2006) nebo od R. Hingleyho (Hingley, 1991).

Nicméně za dvě nejdůležitější práce na poli historického bádání o GULAGu a dějinách sovětského represivního systému považuji knihy Anne Applebaum „Gulag“ (Applebaum, 2004) a Orlanda Figese „Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku“ (Figes, 2009). Obě knihy jsou svým způsobem výjimečné. Anne Applebaum propojuje ve své knize zájem o tzv. „velké dějiny“: tedy oficiální politiku, společenskou a ekonomickou situaci ve společnosti spolu s příběhy jednotlivců či celých rodin, kterých se týkala stalinistická represe. Figes pak pracuje především s příběhy jednotlivých rodin, jejichž osudy lze sledovat v delším časovém období od 20. do 50. let 20. století. V knize se mimo jiné objevuje téma, jakým způsobem ovlivňuje život v totalitární společnosti životy jednotlivců a jejich způsoby uvažování, myšlení a jednání. Stejně tak v závěru knihy se autor věnuje otázce paměti a problematice vypořádání se společností s negativně konotovanou minulostí.

Kapitola 3.: Českoslovenští občané a jejich perzekuce v SSSR

„Slunce se sklání za vrcholky hor, sedím v křoví blízko řeky u železničního mostu, který je hranicí mezi Československem a Sovětským svazem. (...) Prý je to stát, kde není ani chudých ani bohatých, prostě spravedlivý pro všechny svůj lid. Kam mne to asi osud zanes, já romantik, se svýma devatenácti lety.“

(Bureš, 2004 str. 7)

Tato krátká kapitola pojednává o typických osudech československých občanů uvězněných v sovětských táborech GULAGu nebo jinak perzekvovaných na území SSSR. Kapitola si klade za cíl nastínit, jaké skupiny československých občanů byly nejčastěji perzekvovány, jaké byly přibližně jejich počty a jaký postoj zaujímala k problému československá vláda a diplomacie. Vzhledem k tomu, že v této diplomové práci čerpám také z životních příběhů Čechoslováků, považuji za důležité přiblížit čtenáři historický kontext nutný pro porozumění jejich vyprávění. Kontext sovětských dějin je pojednán podrobně v páté kapitole.

Mezi miliony osob, které byly uvězněny v sovětských nápravněpracovních táborech, bylo také mnoho osob z Československé republiky. Údaje o jejich počtech se značně různí, ať již z důvodu nedostatečných archivních záznamů nebo jejich nepřístupnosti, stejně jako z důvodu složité otázky určování československého občanství některých skupin obyvatel, zejména ve východních oblastech ČSR, na území Maďarska, Rumunska nebo SSSR (Polišenská, 2006). Odhady se nicméně většinou pohybují v desítkách tisíc, což plyne např. i z textu Milady Polišenské z roku 1991, kde hovoří o repatriacích československých občanů po druhé světové válce (Polišenská, 1991). V jiném textu Polišenská uvádí, že perzekvovaných občanů z území ČSR včetně menšin v SSSR bylo přibližně 38600, z čehož 16750 v důsledku perzekucí zahynulo (Polišenská, 2006 str. 435).

Československé občany uvězněné v sovětských táborech nebo odsouzené do vyhnanství lze rozdělit do několika skupin. Již ve 20. a především pak ve 30. letech a v období druhé světové války se stalinské perzekuce citelně dotkly mnoha stovek lidí žijících na území (Západní) Volyně nebo na Podkarpatské Rusi, z nichž mnoho mělo československé občanství, nebo se (v případě volyňských Čechů) alespoň hlásilo k československému původu. Skupiny takových obyvatel žily také na území SSSR. Většina těchto rodin patřila mezi bohatší velkostatkáře, proti nimž byla namířena sovětská politika rozkulačování. Svou roli zde sehrál také fakt, že řada z těchto občanů patřila k místní inteligenci. Běžným osudem takových rodin byla ztráta rodinného majetku, uvěznění v táboře nebo vyhnanství.

Jinou početnou skupinu vězněných osob tvoří váleční zajatci. V době druhé světové války se jedná především o příslušníky bývalé slovenské, maďarské nebo německé armády. Především obyvatelé z Hlučínska a Opavska byli často prohlašováni za říšské Němce a museli tak narukovat do německé armády. Pokud padli na území Sovětského svazu do zajetí, byli téměř bez výjimek posíláni do táborů. Za válečné zajatce byli považováni také lidé, kteří se účastnili nucených prací na území Maďarska. Postupující Rudá armáda tyto osoby zatýkala a následně byli odsuzováni k trestům v nápravněpracovních táborech. Již v období před 20. lety 20. století bylo v sovětských

táborech také uvězněno velké množství československých legionářů. Perzekucím se nevyhnuli ani ti legionáři, kteří se po ukončení války usadili trvale v SSSR (Borák & Slezské muzeum v Opavě, 2007).

Další skupinu uvězněných československých občanů představují civilní osoby, které byly zatýkány postupující Rudou armádou na osvobozovaných územích. Mohli to být např. příslušníci Hlinkovy gardy, ale také lidé, kteří nebyli nijak zapojeni do politického dění (Polišenská, 1991). Mezi tyto civilní osoby odvečené do Sovětského svazu lze počítat také ruské a ukrajinské emigranty, žijící mimo Sovětský svaz. Často se jednalo například o ženy, které se provdaly za československé občany (legionáře z první světové války apod.). Tyto ženy byly po ukončení druhé světové války okamžitě internovány ve sběrných táborech a následně deportovány — téměř vždy i se svými dětmi — do Sovětského svazu. Jejich manželství nebyla uznána za platná.

Civilní oběti stalinských perzekucí najdeme ale také například mezi novináři, diplomaty, obchodníky. Někteří z nich přijeli do SSSR v období mezi světovými válkami z pracovních důvodů. Často se jednalo o specialisty na ekonomiku, průmysl či zemědělství. Někteří civilisté byli na území SSSR účelově vylákáni. Následovalo zatčení a obvinění ze špionáže, poškozování sovětského průmyslu apod.

Specifickou skupinu představují lidé, kteří se pro odchod do Sovětského svazu rozhodli během třicátých let nebo na začátku druhé světové války dobrovolně. Nejčastějším důvodem byla zkreslená, idealistická představa Sovětského svazu jako „bratrského slovanského národa“, kde je možné hledat práci a sociální spravedlnost. Za ilegální překročení sovětských státních hranic hrozil vždy přinejmenším trest vyhnanství, spíše ale pobytu v nápravněpracovním táboře. Tomu předcházel pobyt ve vězení v některém z ukrajinských nebo ruských měst. K představám o spravedlivém sociálním státě se ve válečném období přidala iluze možnosti utvoření vojenských jednotek na území Sovětského svazu, které se následně budou účastnit bojů za osvobození Československa. Tyto jednotky sice následně vznikly (tzv. Svobodova armáda), ale před tím, než se řada vojáků mohla dostavit do Buzuluku k základnímu vojenskému výcviku, prožila většina z nich několik měsíců až let v táborech GULAGu.

Své oběti mělo Československo také mezi zavražděnými v Katyni. Polišenská uvádí, že jich zde zahynulo přibližně 250 (Polišenská, 2006 str. 434).

Československé ministerstvo zahraničních věcí vyvíjelo do poloviny 40. let úsilí získávat pravidelně informace o československých občanech zatčených a vězněných v Sovětském svazu, ale komunikace se sovětskými úřady nebyla snadná. Sovětské státní orgány nebyly ochotné podílet se na spolupráci a pátrání československému ministerstvu spíše znesnadňovaly. Soupisy uvězněných osob byly vždy nekompletní a vágní, téměř vždy chybělo místo uvěznění. Sovětská vláda navíc od počátku trvala na tom, že československé úřady musí jako první dodávat soupisy reklamovaných osob, což pátrání po uvězněných osobách značně komplikovalo (Polišenská, 1991). Od roku 1946 existovala v ČSR centrálně řízená akce, snažící se detailně podchytit všechny uvězněné a odvečené občany. Tato aktivita značně utichla po únoru 1948. Polišenská se domnívá, že především před únorem 1948 mohl udělat stát pro repatriaci svých občanů mnohem více, než ve skutečnosti učinil. Nicméně také píše, že především krátce po ukončení druhé světové války nebylo úplně možné únosům a deportacím zabránit. V otázce hledání viníka se Polišenská přiklání k tomu, že zájem na deportacích neměl E. Beneš, jak se někdy uvádí, ale především slovenští komunisté v čele s Gustávem Husákem, který se v období od podzimu 1944 do března 1945 intenzivně podílel na jednáních se Sovětským svazem a Rudou armádou (Polišenská, 2006 stránky 445-446)

Důvodů pro deportace bylo několik. Převažovaly důvody politické a ekonomické. Z ekonomického hlediska to byla snaha o získání pracovní síly, která by nahradila obyvatelstvo padlé během druhé světové války. Proto se mimo jiné pozornost sovětských úřadů soustředila na mladé ženy s dětmi. Z politického hlediska sehrála roli snaha o odstranění politicky nepohodlné ruské a ukrajinské emigrace, likvidace odpůrců sovětské politiky žijící mimo SSSR, ale stále v bezprostřední blízkosti (např. Slovensko), stejně jako likvidace politicky nepohodlné inteligence, která by mohla agitovat proti Sovětskému svazu (Polišenská, 2006 stránky 446-448).

Závěrem k této krátké kapitole bych ráda uvedla aide-mémoire o právním a faktickém postavení čs. občanů v SSSR, který předalo sovětské ministerstvo zahraničních věcí čs. velvyslanectví 30.9 1948 a jak jej uvádí Polišenská:

„Čs. státní občané těší se na území SSSR, pokud jde o jejich osoby a též jejich majetek, stejně příznivému zacházení ze strany sovětských úřadů, jaké jest vyhrazeno příslušníkům národa požívajícího nejvyšších výhod. Jsou postaveni na roveň sovětským státním příslušníkům, požívají svobody slova, tisku, náboženství i spolčování v mezích vytyčených ústavou a zákonodárnými ustanoveními. Čs. občané, jakož i všichni ostatní cizinci jsou posuzováni stejně jako občané SSSR.“ (Polišenská, 1991 str. 27)

Kapitola 4.: Paměť a její projevy v životních příbězích a v memoárové literatuře — srovnání

„Miliony lidí, které mohla vlastní paměť přimět ke kritičtějšímu přemýšlení či mluvení o sovětském systému, se rozhodly setrvat v mlčení a zapomenout.“

(Figes, 2009 str. 519)

Téma paměti a lidského vyprávění je jedním ze dvou ústředních témat této diplomové práce. První z následujících podkapitol pojednává o teoretických východiscích vzpomínání, vyprávění, paměti a vztahu paměti a historie. Druhá podkapitola pak na konkrétních příkladech ukazuje legitimizační postupy používané ve vyprávěních a ilustruje jimi různá úskalí lidského vzpomínání a vyprávění životních příběhů.

4.1 Historie, paměť a rekonstrukce minulosti ve vyprávění

Marc Bloch považoval definici historie jako vědy o minulosti za nesprávnou a zcela absurdní mu připadala myšlenka, že minulost jako taková, může být předmětem nějaké vědy (Le Goff, 2007). Naopak se domníval, že historie je věda o lidech v čase. Poukázal na vztahy mezi minulostí a přítomností. Jeho úvahy dále rozvíjel Benedetto Croce, který tvrdil, že „každá historie je současná“ (Croce, B. in Le Goff, 1986, str. 118). Tato myšlenka může být dovedena až do extrémní podoby, přesto má podle mého názoru zajímavé poselství. A sice, že každý historik si musí být vědom, že jeho interpretace minulého je nutně ovlivněna jeho současnou situací a zkušeností. Tedy že do interpretace jevů minulých vnáší nejen sebe sama, ale také značný kus přítomného. Minulost tedy není nezávislá na přítomnosti, přinejmenším již proto ne, že otázky, které historik klade minulosti, jsou kladeny na základě vlastní historikovy přítomnosti. Minulost je neustálým hledáním nové interpretace, neustálou rekonstrukcí a neustálým hledáním nových pohledů na minulé jevy, které se ale děje v současnosti (Le Goff, 2007).

Nedílnou součástí historie a minulosti je paměť. Paměť jako fenomén je zkoumána a popisována mnoha různými obory, včetně snah o interdisciplinární pojetí. Z psychologického hlediska je paměť schopnost uchovávat a následně také vyvolávat jisté informace. Tato schopnost souvisí s řadou neurofyziologických procesů, které dodnes nejsou zcela zmapovány. Psychologie nicméně rozlišuje paměť krátkodobou a dlouhodobou (Kern, 1999), což souvisí mimo jiné i s procesem vybavování si různých informací. Tuto skutečnost je vhodné mít na zřeteli i v případě historického bádání.

Z mnoha vědních oborů, které mají co do činění s pamětí, je pro tuto diplomovou práci zásadní přístup antropologický a historický, případně historickoantropologický. Tyto vědy chápou studium paměti především jako studium paměti společenské. Rozlišují pojetí paměti kolektivní a individuální. V této práci dostává prostor především paměť individuální, nicméně se domnívám, že není možné ji od paměti kolektivní striktně oddělit. Miroslav Vaněk dokonce hovoří o jakémsi „bytošném poutu“ mezi kolektivní a individuální pamětí (Vaněk, 2007 str. 63). Existují vzájemná ovlivňování se, která jednotlivé podoby paměti následně formují. Společenská a kolektivní paměť

mají nezpochybnitelný vliv na utváření paměti individuální. Naopak jednotlivá, osobitá vyprávění a vzpomínání mají vliv na způsob, jakým se utváří kolektivní paměť a vědomí týkající se dané historické epochy či problematiky. Kolektivní paměť existuje především v dlouhých časových horizontech, v dlouhém trvání (*long durée*) a v ohnisku jejího zájmu jsou nejen texty, ale především rituály, slavnosti, připomínky dávných událostí a jejich výročí. (Nora, 1989; Le Goff, J.: 1986). Podle mého názoru je kolektivní paměť dnes více historií míst než historií jednotlivců. Ačkoliv tedy nelze, jak jsem již konstatovala, kolektivní a individuální paměť zcela oddělit, přesto se tato práce zaměřuje především na projevy paměti individuální, která může nést stopy či projevy paměti kolektivní. Jak uvádí Le Goff, není možné při úvahách o kolektivní paměti zapomenout především na ty, kdo přispívají k její produkci a k jejímu udržení, tedy „stát, společenské a politické prostředí, společenství sdílející nějakou historickou zkušenost, nebo společenství generací, jež si vytvořily vlastní archivy podle toho, jak s pamětí nakládají“ (Le Goff, 2007 str. 108). Tento fakt vystupuje značně do popředí především v takové historické diskuzi, jakou je např. paměť lidí přeživších GULAG či majících podobnou zkušenost s represivními systémy v totalitárně utvářené společnosti.

Paměť je pro historiky obecně velmi důležitým pojmem. Nicméně se domnívám, že opravdu závažným se toto téma stává především pro historiky, kteří ve svých výzkumech využívají metod orální historie či pracují s nejrůznější zachycenými druhy vyprávění a životních příběhů. Otázka paměti, toho, co jí ovlivňuje, její „spolehlivosti“ a naopak selektivnost vystupuje v této souvislosti jednoznačně do popředí.

Paměť jednotlivce rozhodně nelze vnímat jako neměnnou jednotku. Naopak, individuální paměť prochází neustálou „reorganizací“. „Paměť je tvárná, intencionální, emocionální a kaleidoskopická“ (Mayer-Vašíček, 2004 str. 12). Během života jednotlivce dochází k procesu zapomínání: některé vzpomínky ztrácejí intenzitu a mohou splývat, jiné se ztratí docela a jiné se spojí v jeden rámec se vzpomínkami dalšími. Do hry zde vstupují nejen neurofyziologické procesy, ale také společenské aspekty. Mnohé vzpomínky mohou být zapomenuty, jiné jsou v paměti „upraveny“ na základě společenského, kolektivního vnímání daných událostí. Svůj nepopiratelný význam má také selektivnost paměti. Člověk, který vzpomíná a vypravuje svůj životní příběh, přizpůsobuje jeho podobu několika aspektům: sám sebe má tendenci pasovat do role „malého svědka velkých dějin“ (Vaněk, 2007 str. 66) a z tohoto úhlu pohledu vyprávět. Důležitá je také selekce na základě potřeby zachování sebeúcty a z hlediska současných zájmů vyprávějího a širších společenských skupin, za něž narátor vystupuje. Nelze opomenout ani selektivnost vzniklou na základě již zmíněného ovlivnění kolektivní paměti a společenskou situací. Především pro historiky zabývající se traumatickým obdobím v životě narátorů, je třeba mít na zřeteli také selekci paměti zvanou Pollyanin princip. Jedná se o paměťovou selekci fungující na principu „psychohygieny“, tedy na potlačování negativních nebo traumatických zážitků (Vaněk, 2004).

„Základním paměťovým úkonem je vyprávění“ (Janet, P. in Le Goff, 1986, str. 69). Právě formou a prostřednictvím vyprávění se děje rekonstrukce minulosti. Do hry zde vstupuje nejen paměť, ale také řeč, protože každé vyprávění se děje v řeči. Paměť, řeč a tedy i vyprávění jsou zároveň společenskými i individuálními produkty. Vyprávění pak samo o sobě plní společenskou funkci předávání informací o nepřítomných událostech či jevech. Zároveň plní funkci uchovávání kolektivní paměti společnosti (Vaněk, 2004).

Každé vyprávění se děje nejen v řeči, ale také v čase. S tím souvisí fakt, že vypravěč se pohybuje mezi dvěma časy, jako by mezi dvěma světy: vyprávěným časem (*erzählte Zeit*) a časem vyprávění (*Erzählzeit*) (Ricoeur, 2002 str. 118). Je pochopitelné, že vyprávěný čas je do značné

míry ovlivňován časem vyprávění a s ním související zkušeností, konkrétní situací aj. S tím souvisí i fakt, že narace vznikající v čase vyprávění je nutně (zpětnou) reflexí vyprávěného času, narativním shrnováním líčených událostí a zaujímání odstupu k vlastnímu narativnímu tvoření (Ricoeur, 2002).

Důležitým aspektem každého, ať již písemného nebo ústního vyprávění, je osoba vypravěče. Je to právě vypravěč, který má zásadní vliv na výslednou podobu sdělovaného. Vypravěč vypráví svůj příběh v současnosti a proto, i když se týká dějů minulých, dochází zde k zásadnímu vlivu přítomnosti — každý člověk prezentuje minulost viděnou prizmatem současnosti a aktuálního pochopení minulé situace. Důležitá je také jistá retrospektiva, která souvisí s již výše zmiňovanými aspekty. Do vyprávění o minulém se (obvykle nereflektovaně) dostávají informace či znalosti, které vypravěč získal později. Každé vyprávění je také nutně egocentrické (Vaněk, 2004). Vypravěči jsou formováni mimo jiné svým vlastním vyprávěním. Pokud popisují sami sebe, je to součástí jejich vyprávění (Tonkin, 1992).

Obrázek 4: Vězni GULAGu. Později se možná z některých stali ti, kteří vyprávěli svůj životní příběh.

4.2 Paměť a legitimizační prostředky vypravěčů používané v písemných a v ústních vyprávěních

V této podkapitole věnuji pozornost projevům paměti a pojetí času ve vyprávěních a také používaným výrazovým prostředkům a schémátům. Mohlo by se zdát, že druhá část této podkapitoly, ve které píšu o schématech vyjadřování a vyprávění, by měla být spíše součástí kapitoly závěrečné, v níž se podrobněji zaměřuji na témata ve vyprávěních. Z mého pohledu ale existuje mezi oběma celky jistý rozdíl. Kapitola devátá řeší témata ve vzpomínkách na obecnější rovině, než tato podkapitola. Zde je hlavní pozornost věnována vyjadřovacím prostředkům

s politickými či historickými konotacemi, komparacím s jinými totalitárními systémy, problematice žargonu, stejně jako tématu předávání historické paměti.

Nejprve se zaměřím na styl vyprávění jako celek, na otázku paměti, a hlavní rozdíly mezi vyprávěním písemným a ústním.

Jak jsem již psala v předchozí podkapitole, je důležitou součástí paměti a tedy i vyprávění selektivnost paměti. Selektivnost může mít mnoho podob, ať již se narátor snaží vytlačit z paměti nepříjemné zážitky a vzpomínky (tzv. Pollyanin princip) nebo třeba se jedná o selektivnost danou dlouhou dobou, která od událostí uplynula a některé vzpomínky tak z paměti vymizely docela, jiné ztratily na intenzitě nebo se navzájem promísily. Selektivnost také souvisí s otázkou zachování sebeúcty vypravěče (Vaněk, 2007). V naracích je mnohdy patrné, že vypravěč váhá, zda má nějakou historku sdělit nebo nikoliv, protože z dnešního pohledu nestaví vypravěče do dobrého světla. Obvykle se ale vypravěč rozhodne i méně příjemné historky přidat, protože „bylo to prostě tak“. Příkladem tohoto váhání je např. vyprávění pana Houdka:

Jednou jsme utekli na dva dni, ale to jsme utekli, jak bych to řekl, no na lov. Tam jsme měli takovej hlad... No, nerad bych to říkal, ale stalo se to, měli jsme hlad. Tak jsme ubili psa, upekli jsme ho a snědli. (Příloha 2, řádky 353-355)

Podobný moment váhání najdeme na příklad i ve vyprávění paní Jirkovské. Z jejího dnešního pohledu, je vyprávění o sbírání zvířecích výkalů na topení, značně pohoršující a staví ji do nelichotivého světla:

To jsme v létě, vždycky když bylo velký vedro... ach já nerada na to i vzpomínám... když bylo to velký vedro, tak jsme tam většinou... no nepěstovali většinou obilí, jenom měli dobytek ty Kyrgyzi... tak jsme v létě, když ten dobytek pásli, tak to lajno jak, víte, po těch stepích, tak jsme chodili vždycky, se to vobracelo, pak se to vozilo na takovém vozečku, skládali a s tím jsme topili v zimě. (Příloha 3, řádky 171-175)

Různé projevy selektivnosti a výpadků paměti jsou více patrné v ústních vyprávěních, kdy narátor nemá tolik času se rozpomínat na minulé a pečlivě vzpomínky třídít, jako když pořizuje psaný text. Proto v nahraných vyprávěních často zaznívá věta „Já už si ani nepamatuju“, „Na to už si tolik nevzpomínám“ apod. Je nutné konstatovat, že tyto projevy mají i v ústních vyprávěních různou intenzitu. Např. ve vyprávění paní Jirkovské zaznívala relativně často, na druhé straně třeba ve vyprávění pana Plovajka téměř vůbec.

Vyprávění pana Plovajka nicméně bylo do značné míry specifické v tom, že pan Plovajko svůj příběh vyprávěl již mnohokrát. Ve srovnání s jinými vypravěči tak jeho řeč působila „naučeně“. Srovnávala jsem dva jeho rozhovory a v obou zaznívaly stejné fráze, stejné úryvky. Vyprávění nebylo zcela spontánní, ale působilo dojmem, že se zdaleka neděje poprvé. Četnost vyprávění jednoho příběhu tedy hraje roli v tom, jakým způsobem vypravěč svůj příběh podává, nakolik ho schematizuje a zda používá ustálené obraty a spojení.

V předchozí podkapitole jsem se kromě selektivnosti paměti zmínila také o tom, že každé vyprávění se děje v čase. Současná situace, v níž vyprávění probíhá, má vždy značný vliv na výslednou formu rozhovoru. Lze předpokládat, že před rokem 1989 by nikdo z narátorů v Československu (či v Sovětském svazu) nehovořil o své zkušenosti tak otevřeně, jako je tomu dnes. O tom mimo jiné vypovídá i skutečnost, že řada knižních publikací vyšla v Sovětském svazu (resp. Rusku) nejprve v době Gorbačovovy Perestrojky a nejinak tomu bylo i v našem prostředí. Nejen, že se lidé, kteří se vrátili z GULAGu zpět do Československa nebo jiných zemí bývalého

„výhodního bloku“ báli o své zkušenosti hovořit z důvodů možného pronásledování a perzekucí, ale také měli obavy, že by jejich vyprávění bylo zlehčováno a považováno za lživé a vymyšlené. Ačkoliv dnešní doba je naopak vyprávěním přeživších lidí nakloněna příznivě a má o ně zájem, přesto určitá nejistota občas přetrvává. Obvykle není vyjádřena přímo ve vyprávění, ale může se například projevat ve formě určitého zdráhání se poskytnout rozhovor nebo vyjadřováním pochybností ohledně užitečnosti rozhovor vést. Při vedení rozhovoru někdy nastává delší ticho, kdy narátor přemýšlí, jakým způsobem pokračovat, co ještě říci a co zamlčet. V některých případech jsou rozpaky zřejmé, jindy se ale jedná spíše o rozvzpomínání se na minulost a uspořádávání si myšlenek. Většina narátorů se nakonec „osmělí“ a hovoří upřímně a bez vyjadřování větších obav sdělují nejrůznější prožitky. I přesto ale ve vyprávění paní Jirkovské zaznělo:

My jsme vo tatínkoj ještě vůbec nevěděli, až teprve když ta Wanda Wasilevska, jestli jste vo ní slyšeli, tvořila tu armádu polsku, na tej Sibiři proti Němcům, tak tenkrát, jak byla ta amnestie, tak to už tekla voda do bot, bolševikům, tak vězňové všechny pustili... Ježíš, jestli mě zavřete... no, to je jedno, tak budu zavřená. (Příloha 3, řádky 283-286)

Vyprávění samo o sobě je pak hrou s časem. Vyprávění lze chápat jako sled časových kompresí. Tyto komprese „umožňují přeskakovat mrtvý čas, urychlovat postup vyprávění výrazovým *staccato* (*veni, vidi, vici*), kondenzovat do jediné příkladné události iterativní či durativní rysy (každého dne, ustavičně, během několika týdnů, na podzim atd.). Tempo a rytmus tedy v jediném díle obohacují variace relativních délek času vyprávění a času vyprávěného.“ (Ricoeur, 2002 str. 121) Vyprávění tedy nereflektuje časovou délku prožitého. Lze říci, že úseky nevznikají na základě kvantitativního hlediska, ale spíše na základě kvalitativního. Většina vyprávění (shodně ústních i písemných) se zaměřuje na důležité okamžiky mnohem detailněji, byť z časového hlediska se nejednalo o významně dlouhé úseky. Tak v příbězích vězňů lidí vystupují do popředí často spíše krátké, ale významné epizody: vzpomínání na jiné spoluvězně (s kterými se mnohdy setkali jen na krátkou dobu), nějakým způsobem odlišné chvíle (nemoc, příjezd nového transportu, změna práce či zařazení do jiné brigády aj.) nebo zcela nezvyklé momenty narušující každodennost.

Vyprávění navíc není vždy jen chronologické a lineární. Tento fakt se ale více projevuje v ústních naracích než v memoárové literatuře. Tazatel sice může vyprávějíčího svými otázkami k určité chronologii vést, nicméně je jen na narátorovi, zda se tím opravdu bude řídit. Na příklad do popředí vyprávění paní Jirkovské několikrát vystoupila epizoda o smrti jejího bratra na Sibiři. Stejně tak ve vyprávění pana Houdka jsme se víckrát vrátili k rozvodu jeho rodičů, který proběhl na základě předpisů Sovětského svazu² a s nímž nikdo ze zúčastněných nesouhlasil. Pan Houdek tento „automatický“ rozvod svých rodičů dodnes považuje za velkou křivdu.

Ačkoliv by mnohé prožitky k tomu téměř samy vybízely, nestává se, že by vypravěči sami sebe stavěli do role hrdinů. Stejně tak se ale nesetkáme příliš často s pozicí oběti, což platí především o ústních vyprávěních. Většina vyprávění je pocitově „neutrální“, jak jen je to v tomto případě možné. Jako negativní nebo pozitivní prezentují narace pouze konkrétní dílčí vzpomínky, epizody. Málomluví ale dnes hledá viníka či staví do negativní pozice politický systém dané

² Sovětský svaz manželství svých občanek s muži jiné státní příslušnosti neuznával za platná. V případě, že taková žena byla deportována do Sovětského svazu, bylo její manželství automaticky na dálku rozvedeno. Důvodem byla snaha zajistit, že děti takové ženy budou občany Sovětského svazu.

doby nebo snad celou společnost. Naopak v memoárové literatuře je hledání viníka častějším tématem. Zřejmě proto, že většina vzpomínkových textů byla psána podstatně dříve, než mohla být nahrazena ústní svědectví. Kratší časový odstup od prožitých událostí a stále ještě nejistá politická situace (před rozpadem Sovětského svazu), měla za následek větší potřebu na viníka poukázat. Naproti tomu v současné době je již mnoho o situaci v Sovětském svazu v období 30. - 50. let známo, a tak většina dnešních narátorů nemá potřebu vyjadřovat se k tomu, kdo nesl za celou situaci odpovědnost. Stejně tak zde hraje roli fakt, že většina autorů písemných pamětí byli, na rozdíl od autorů ústních narací, hodnotově vyhranění intelektuálové, kteří si kladli otázky týkající se viny a zodpovědnosti mnohem intenzivněji.

Neméně zajímavá než otázka paměti a pojetí času, je také otázka jazykových schémat a vyjadřovacích prostředků, která se ve vyprávěních objevují.

Obecně je možné shrnout, že většina memoárové literatury se po stylistické stránce značně liší od ústních projevů. Většina literárních vzpomínkových děl byla psána lidmi s vyšším vzděláním, nezdělanými lidmi se vzděláním univerzitním. Navíc všechny knihy prošly jazykovou korekturou u nakladatele. Jazyk, který se tedy používá v memoárové literatuře, není jazykem běžné, obecné mluvy, jak je tomu v ústních vyprávěních. Přesto i zde existují výjimky. Tou je například kniha Josefa Bureše, která je vydána přesně podle původního rukopisu. Ten byl napsán zcela specifickým stylem a je na něm patrné, že pan Bureš neměl soustavné vzdělání v českém jazyce a že pobýval delší dobu v ruském jazykovém prostředí. (Bureš, 2004) Editoři rukopis upravili jen ve velmi omezené míře, takže kniha je přímou, osobitou výpovědí. Podobný je také text, který uvádím jako Přílohu 4. Sepsané vzpomínky pana Bohdana, které mají rovněž velmi osobitý charakter a na nichž je patrný původ mimo české jazykové prostředí. K dispozici mám také rozhovor s panem Bohdanem, v němž je možné sledovat používání stejných jazykových obrátů, jako v jeho psaném textu.

S výjimkou dvou uvedených literárních děl není nicméně memoárová literatura místem, kde by se čtenář setkával s krajovými výrazy, nářečím či hovorovou (a nespisovnou) češtinou. Tyto jazykové prostředky jsou ale vlastní ústním podáním příběhů. Opět je zde souvislost se vzděláním a původem v intelektuálních společenských vrstvách společnosti autorů písemných vzpomínek. Oproti tomu většina narátorů, jejich paměti jsou zachyceny v ústní podobě, neměla soustavné delší vzdělávání.

V obou případech (tedy v psané i ústně vyprávěné formě) se lze setkat s častým výskytem žargonu a slangových výrazů. Svět táborů GULAGu, stejně jako sovětských vězení a vyhnání oplýval mnoha specifickými výrazy spojenými s každodenním životem, stejně jako s politickou situací a jejími představiteli. Specifickým způsobem byly označovány např. různé skupiny táborevých vězňů: výrazy *urka*, *blatnoj*, *vor* nebo *žulik* označují kriminální vězně. Výraz *suki* zase označuje vězně, kteří kolaborovali s táborovou správou a případně donášeli na spoluvězně. Za vytváření sítě informátorů byla pak odpovědný tzv. *kum*. Svá specifická označení měly i pokrmy: *balanda* (vězeňská polévka), *čifir* (velmi silný černý čaj, který se používal k navození extáze), onemocnění z hladu se říkalo *pelagra*. V ruském jazyce se používá mnoho zkratk a akronymů, což se promítlo také do táborové mluvy: např. slovem *šizo* (ze slov *štrafnoj izoljator*) byly označovány trestné cely. Zkratky byly používány pro označení jednotlivých provinění; akronymem je pak koneckonců také samotné slovo GULAG. Slangová táborová mluva je natolik důležitým fenoménem souvisejícím se sovětským represivním systémem, že mu Jacques Rossi věnoval celou knihu: „Encyklopedie Gulagu“ (Rossi, 1999)

Hlavní rozdíl, který nacházím v ústním a písemném podání příběhů, spočívá v podání detailů. Příběhy psané jsou obvykle mnohem podrobnější, zachází do větších detailů, odbočují k historickým faktům. Oproti tomu ústně předávané příběhy bývají kratší, jejich hlavní zaměření je značně egoistické, vždy se vypráví v první osobě jednotného čísla. Málokdy se zde objevují detaily o kamarádech, spoluvězních a jejich rodinách, což je naopak v psaných příbězích velmi obvyklé téma.

Po stránce tematické se v obou typech vyprávění objevují mnohé shodné rysy. Jedním z nich je potřeba vyjádřit se k tématům „Sovětský svaz“ a „propaganda“. Tato dvě témata se často prolínají. Především ve vzpomínkách neruských vězňů se vyskytují momenty, kdy vypravěč nebo vypravěčka nějakým způsobem vyjadřují své původní (a jak konstatují mylné) představy o Sovětském svazu. Obvykle jsou tyto pasáže používány jako jakési vysvětlení, či ospravedlnění z dnešního hlediska zcela nepochopitelného rozhodnutí pro odchod z Československa do Sovětského svazu.

...říkám, že jsem přešel hranici jenom kvůli tomu, že je Sovětský svaz nejspravedlivější pro chudý lid, že chci poznat ruský národ a politiku. (Bureš, 2004 str. 15)

Rusíni z Podkarpatské Rusi po desítkách odcházejí ke svému velkému ruskému bratrovi za prací. Musí jim tam být dobře, protože se nikdo se zlou nevrací. Celé vesnice se od chlapů vyliďňují. (Levora, a další, 1993 str. 78)³

Tam byla propaganda taková, že kdo tam přijde, má zaměstnání, má ubytování, o všechno postaráno, všechno nej, nej... (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, J. Bohdan, úryvek "O rozhodnutí pro odchod do SSSR")

Za první republiky jsme dostávali ty brožurky, jak tam se žije, jak byla ta propaganda. Školy zadarmo a tak dál. Za první války tam byli naši vojáci, ty legionáři a tak dál. Teď když Hitler to zabral, tak nespokojit se s tím, určitě půjde proti Rusku. No a jako slovanský národ nám určitě pomůže zorganizovat tu naši armádu, když nás spousta lidí uteče a my pak se zbraní v ruce pomůžeme osvobodit Československo. Takhle jsme si to představovali. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009 stránky J. Plovajko, úryvek "O představách o Sovětském svazu")⁴

³ Levora, Vladimír — na začátku druhé světové války, krátce po maturitě, odchází přes Polsko do Sovětského svazu, cílem jsou české vesnice na Volyni. Zde je zatčen za ilegální přechod sovětských hranic a odsouzen k pobytu v táboře v GULAGu v severní části Sovětského svazu. Během války se dočká propuštění a odchází do Buzuluku, kde se přidává k československé armádě. Podílí se na osvobození Československa. Po únoru 1948 odchází z armády do civilního zaměstnání. V padesátých letech byl několikrát přemlouván, aby vstoupil do Komunistické strany nebo se jiným způsobem podílel na spolupráci se stranou a tajnou policií. Vždy odmítal, následně byl zatčen a vězněn ve Valdicích. Po roce 1989 publikoval své vzpomínky (Levora, a další, 1993).

⁴ Plovajko, Jan — (1922), narozen na Podkarpatské Rusi, vystudoval gymnázium v Užhorodě. V roce 1939 se rozhodl pro ilegální odchod do Sovětského svazu. Po zatčení byl vězněn, mimo jiné v klášteře ve Starobělsku. Většinu trestu si odpykával v táboře za severním polárním kruhem, v Norilsku. Po propuštění se připojil k československé armádě v Buzuluku a zúčastnil se osvobozování Československa. Po roce 1948 se jej komunisté snažili získat ke spolupráci při čistkách v armádě. Odmítl však a v roce 1950 byl z armády propuštěn. Pracoval pak v různých profesích až do roku 1970, kdy odešel do důchodu (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009).

Ve vyprávění ruských autorů je pak téma Sovětského svazu úzce spojeno se Stalinem a je obvykle používáno také v jistém ospravedlňujícím smyslu. Mluvčí se obvykle snaží vysvětlit tehdejší motivace, jež je (především v době před zatčením) vedly k víře ve správné konání strany, Stalina a politiku Sovětského svazu, jež se z dnešního pohledu jeví jako zcela nesmyslné a utopistické. Často se také vyjadřují v tom smyslu, že „nevědět“ a „nevnímat okolní svět“, stejně jako si nepřipouštět nebezpečí, bylo strategií ulehčující každodenní život. V úvodu své autobiografické povídky „Cesta“ o tom píše Olga Adamova-Sliozberg:

Vždyť ode mě byly všechny ty hrůzy na míle vzdálené. Žila jsem přece ve své rodině, ve světě, který se mi zdál neochvějný. Bylo nutné věřit, aby se člověk cítil dobrý a potřebný. (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 48)

Ida Slavinová vzpomíná na svého otce těmito slovy:

Otec se velmi snažil být pravověrný, vést život vzorného bolševika. (...) Jako internacionalista věřil v rovnost národů, v Sovětský svaz, a zaplňoval dům sovětskými předměty. Největší cenu pro něj měla mramorová miniatura Leninova mauzolea na jeho psacím stole. (Figes, 2009 str. 92)

Téma propagandy se ve vzpomínkách objevuje mimo jiné v souvislosti s pobytem v táborech nebo ve vyhnanství. Obvykle je vnímána negativně, ale také s jistým „pousmáním“ nebo zlehčováním, které je dané časovým odstupem. Většina mluvčích se o propagandě vyjadřuje jako o samozřejmé součásti pobytu v táboře nebo životě v Sovětském svazu.

Jo, pak kulturní místnost, ta byla velká dost, jako kino to vypadalo, no tam nás právě biflovali a tak. Tam nám právě dávali, líli do mozku, o tom Stalinovi, a vo tý velký Rusi, co všechno zažila Rus, co všechno absolvoval Rus, a co všechno Rusi dokázali, porazit imperialismus a fašismus a takový ty věci. A tam se právě promítaly snímky, tyhlenty jejich kina, jo, jak se jim říká... tyhlenty propagandistický. Propaganda spíš to byla taková, no. Co vám tam ukazují, no! Jak dělník něco dokázal, nějaký stachanov, to si pamatuju, nebo jak támhle kolchozníci něco dokázali, jo. No a mariňáci tam chodili k nám, ty předváděli, jak se chodí na palubě, aby člověk nepad. Pak tam chodili vojáci, předváděli krok, jo a pušky předváděli. No a učili nás takovýmhle způsobem. Pak aby člověk vstoupil do pionýru. A to jste nemuseli ani vstupovat, to bylo automaticky. To vám zavázali ten červený šátek a vod teď jste byl pionýrem, jo. (Příloha 2, řádky 227-237)

Na mnoha místech ústních i psaných narácí také nacházíme komparaci s jinými totalitárními systémy, nejčastěji pak s tábory nacistického Německa, místy se objevují srovnání s carským Ruskem. Komparace mají ve vyprávěních za cíl ukázat, že navzdory snahám o rozvoj, pokrok a lepší život, jak je prezentovala oficiální politika Sovětského svazu, byla reálná životní situace horší či srovnatelná se zavrhanými politickými systémy v nacistickém Německu v Rusku před revolucí z roku 1917.

Takže ty koncentráky, velký rozdíl nebyly, ať to byly ty fašistické německé nebo ty v Sovětském svazu. (Česká televize, 2010, minuty 00:20-00:28)

Když se vrátily dělnice zpoza zóny, povídaly, že viděly mužskou brigádu, jak vykládá vagon. Taky byli všichni očíslovaní — na trikách, kalhotách, čepicích: Jeden z nich směrem k nám zavolal:

„Majdanek!“ A od ostrahy za to dostal ránu pažbou. (Gagen-Torn⁵ in Babka, 2009, str. 356)

Ach jo, je to bída. Pořádná bída! A odkud nám spadla na hlavu? Snad nám tu zůstala po Ivanu Hrozném nebo ji sem zavlekli proklatí Tataři?

(...)

Nenechal nám ji tady Ivan Hrozný, ani Tataři ji sem nezavlekli, vymysleli a vypěstovali jsme si ji pro sebe sami. Název zvláštní porada, a to doslova, jsme zdělili po policejním státu Alexandra III. Právě takovou zvláštní poradou, (...) byl svého času odsouzen do vyhnanství jistý Josif Džugašvili, jak se pak ukázalo, člověk s krátkou pamětí na všechno dobré a s ohromnou, vpravdě tvůrčí pamětí na všechno zlé a strašné. Je pravda, že když bylo v těch letech potřeba dostat někoho do vyhnanství, třeba i takového Džugašviliho, nebylo nutné získat nic víc a nic míň, než vlastnoruční podpis imperátora — „souhlasím“. Teď nebylo zapotřebí vůbec nic, až na tlustou zapečetěnou obálku z tuhého papíru. (Dombrovskij in Babka, 2009, str. 275-280)

A pak (vyšetřovatel) vyndal pistoli a takhle mi ji přiložil zezadu k hlavě. A říkal mi: „Cítíš, jak je smrt studená?“ A já v tu dobu jsem si ještě naposled vzpomněl na otce, na matku, na sestry, na bratra, na všechny, a tak jsem litoval toho, že jsem vůbec z toho vězení maďarského utíkal. Páč tam byl režim, pořádný režim. Chleba jsme dostali, jídlo. I koupat nás vodili. A teď tady za celou tu dobu co jsem byl, tak nikdo si nevzpomněl, kdepak koupat, na co? To byl přepych, neexistovalo. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, M. Hulín, úryvek "O věznicích v Ivano-Frankivsku")⁶

Vypravěči, kteří podávají svůj příběh v ústní podobě, mají často sklon používat různá připodobnění, aby tak lépe objasnili některé jevy nebo činnosti. Pan Houdek například popisuje své dojmy z prvního sovětského města Makejevka těmito slovy:

To byly jen takový holý zdi, bez oken, jako když tečka ukazují Berlín. Jenom takový ty, stojí jenom makety, jo, jako v takových těch filmech (...) kulisy. (Příloha 2, řádky 121-122)

Nebo pan Plovajko v rozhovoru mluví o práci v dolech:

Já pak byl nasazen na platinový doly, ale který se právě začínaly dělat. Ta platina se objevila dost brzy. No ale tam to bylo primitivní. To jsme měli tam ty saně, jako Lada kreslí. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, J. Plovajko, úryvek "O táboře v Norilsku II.")

Paní Jirkovská se zase snaží připodobnit správu Sovětského svazu a geografickou polohu takto:

To nás vyvezli rovnou do toho rajonu, jako tady je třeba Slaný, no. (Příloha 3, řádek 111)

⁵ Gagen-Torn, Nina Ivanovna — (1901 – 1986), petrohradská etnoložka a spisovatelka. Zatčena a odsouzena byla dvakrát: v roce 1936 na deset let, v roce 1947 na pět let. Léta 1953 – 1954 strávila ve vyhnanství v Krasnojarské oblasti. Od roku 1956 žila opět v Leningradě a věnovala se etnologii (Babka, 2009).

⁶ Hulín, Mikuláš — (nar. 1922), pochází z Rachova. V době gymnaziálních studií, v roce 1938, vstupuje po obsazení Podkarpatské Rusi Maďary do organizace Karpatská Sič a spolu s ostatními spolubojovníky se snaží klást okupaci odpor. Postupně byl zatčen německým Gestapem, Maďary a NKVD. Po zatčení a odsouzení sovětskými orgány je Mikuláš Hulín deportován do tábora v Archandělské oblasti. V roce 1942 se dostává k československé armádě. Po bojích u Dukly se vrací do Československa (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009)

Pan Bohdan si do svých poznámek o Volyni napsal:

Na Volini Němci vypalily vesnici Český Malin, upalily 370 mužů, žen a dětí, tak asi jako u nás Lidice. (Příloha 4, řádky 306-307)

Vypravěči také často sklouzávají ke generalizaci, která má za cíl zjednodušit a přiblížit pohled vypravěče na situaci:

Tak tam chodili chudáci (Čechoslováci) pro chleba a voni je vždycky přepadli tihle Rusáci. Ale ti vězni rusácký, to byli gauneři, to nebyli politický vězni. To akorát ti haličští, ti haličští Ukrajinci a ti pak byli v přízni s námi. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, M. Hulín, úryvek "O táborech")

Náboženství a strany, to je nejhorší svinstvo. Ty vždycky vyvolávají války. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, J. Plovajko, úryvek "Závěrečné slovo p. Plovajka")

Většina vyprávěcích se nevyhne tomu, aby do svého vyprávění nevsouvala informace získané později, které v té době mít nemohla, či nejrůznější domněnky (obvykle historického nebo politického charakteru), stejně jako způsoby uvažování, které nekorespondují s popisovanou dobou a zcela evidentně se utvářely v pozdějším období. Tyto části se pak prolínají s vyprávěním prožitého a v podání vypravěče mají tvořit jeden, zdánlivě kompaktní celek. Pan Houdek například vypráví o rozhodnutí své matky na konci druhé světové války:

Vona domů nechtěla, že jo, do Ruska, protože věděla, jak to tam bude asi vypadat. Jestli to asi slyšeli, po válce. Ty Němci, teda Rusové udělali svoje už v Německu, tak to bylo už vidět, jaká je politika. (Příloha 2, řádky 65-67)

A na jiném místě o situaci v Sovětském svazu po druhé světové válce:

Asi to tam bylo už nabílovaný, nějak, politicky, že ti co přijdou z Reichu, že jsou to zrádci, no tak se k ní nehlásil. (Příloha 2, řádky 112-113)

V zápiscích pana Bohdana se mimo jiné lze dočíst:

Přivedli k nám zajatce a ten vypovídal, že se každý z nich chce zachránit, a že všichni nadávají na Hitlera kám je dovedl.

Ale když válka začala 22.VI.1941, a Hitler jim slyboval, že Vánoce budov slavit v Moskvě, to všichni jasaly a věřily tomu, proto, že se jim dařilo když pomalu bez boje obsadily : Polsko naši republiku, Francii atd. ono to tady také tak vypadalo, ze začátku obsazovaly jedno město za druhým. Ale před Moskvou a Stalingradem přišla ruská zima a tam jejich vítězství skončilo. (Příloha 4, řádky 455-460)

V některých vzpomínkách je možné se také setkat s apelem na nutnost předávání této negativní životní zkušenosti a historické paměti dalším generacím. Ačkoliv většina narátorů zůstává ve svých vyprávěních po většinu času pocitově „neutrální“, v závěru někdy přesto zaznívá potřeba zhodnotit sovětské dějiny a Sovětský svaz. Tentokrát však z jiného úhlu, než jak je sami pisatelé vnímali před svým zatčením. Vypravěči také někdy dochází k hodnotícím závěrům, které mají přidech jisté trpkosti a ironie. „Shrnující“ hodnocení se téměř výhradně týkají Sovětského svazu jako celku, či sovětských dějin, nikoliv však jednotlivých osobností sovětské politické scény či třeba osob dozorců.

(Přivedli mě na celu) a teď ti haličští Ukrajinci, oni byli takový, že když někdo přišel z výslechu umordovanéj a umučenej, tak ho vzali a začali ho plácát a tak, aby přišel na jiné myšlenky a „Odpověz, odpověz, jak to bylo...“ Abysme jeden druhému předávali. Aby jednou, kdo zůstane na živu, aby řekl, co to tady bylo to vraždění. (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009, M. Hulín, úryvek „O evakuaci věznic v Ivano-Frankivsku“)

Na druhé straně snaha předávat svědectví dalším lidem a generacím nebyla všeobecná a samozřejmá. Mnoho pamětníků chtělo spíše zapomenout na to, co prožili, vymazat existenci vězení a táborů ze své paměti. Důvodem mohla být příliš tíživá povaha vzpomínek, stejně jako strach z eventuelních represí v případě, že by člověk mluvil o sovětském represivním systému veřejně. Olga Adamova-Sliozberg popisuje ve svém autobiografickém textu „Cesta“ tento rozhovor mezi ní a historičkou Marijou:

A jednou Marija řekla:

„Jestli se odsud někdy dostanu, budu žít, jako by se nic nestalo. Nikdy nikomu neřeknu ani slovo o tom, co jsem prožila, a sama to všechno zapomenou.“

Rozčílila jsem se:

„Takhle může mluvit jenom pokrytec. Vždyť jsme si nedokázaly ani představit, že tahle temná stránka našeho života vůbec existuje. A ona přitom existovala už tenkrát, když jsme byly na svobodě a věřily ve spravedlnost. (...) Nechci zapomenout, chci pochopit. Jestliže fakta nezapadají do mých představ o světě, je potřeba je změnit, protože fakta anulovat nelze.“ (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 109)

Paní Jirkovská končí své vyprávění ironickým konstatováním:

Ale ty lidi (místní) někteří byli taky chudáci. Ale voni lepší život neviděli. Co měli, pásli ten dobytek, to mlíko vod koňů, víte, pili to mlíko, ten kumis tomu říkali, kumis (*smích*). A tak, voni se cítili šťastný. Protože nic lepšího neviděli v životě, neměli. Živořili a tak. To byl ten ruskej ráj. (Příloha 3, řádky 326-328)

Kapitola 5.: GULAG a sovětský represivní systém v historických souvislostech

„...když se kácí les, lítají třísky.“
(Adamova-Sliozberg in Babka, str. 48)

Následující podkapitoly mapují vývoj táborů GULAGu a sovětského represivního systému v kontextu důležitých historických mezníků Ruska a Sovětského svazu. V žádném případě se nejedná a vyčerpávající historický popis daných historických etap. Pozornost je zde zaměřena především na obecnější společenskou, politickou a hospodářskou situaci v Sovětském svazu a na to, jak se případné změny ve společnosti, ekonomice a politickém uspořádání odrážely na situaci vězňených lidí v táborech a na organizaci táborů a jiných represí.

První podkapitola představuje kratší, souhrnné pojednání o historii GULAGu od revolučních dob až po zánik Sovětského svazu. Důvodem pro její zařazení je snaha poukázat, že tábory GULAGu nejsou spjaty pouze s obdobím, kdy na vrcholu politicko-správního systému Sovětského svazu stál J. V. Stalin.

Nicméně právě se Stalinem je spojen hlavní „rozkvět“ táborů a zdokonalení represivní mašinerie. Proto je této historické epoše věnována mnohem větší pozornost. Výklad je rozčleněn do tří podkapitol pojednávajících o 30. letech, druhé světové válce a období od konce války do Stalinovy smrti v roce 1953.

Existuje ještě jeden důvod, proč jsem se rozhodla soustředit pozornost především na období stalinistických perzekucí. Všechny příběhy, se kterými v tomto textu dále pracuji, se váží k období 30. - 50. let 20. století. Přiblížení společenské, politické a ekonomické situace v Sovětském svazu v dané epoše tak považuji za nutný základ pro porozumění příběhům přeživších osob, o kterých je v diplomové práci dále pojednáváno.

Obrázek 5: J.V. Stalin na fotografiích carské tajné policie (asi 1902-1910)

5.1 GULAG a Sovětský svaz (Rusko) od revoluce roku 1917 po pád Sovětského svazu

GULAG- tedy akronym znamenající „*Glavnoje Upravlenije Lagerej*“ (Applebaum, 2004 str. 11) (v češtině „Hlavní správa táborů“)⁷ se v sovětských dějinách nevynořil náhle, jako by z mlhy. Předchůdce tohoto sovětského táborového vězeňského systému najdeme v carském Rusku. Již od 17. století fungovaly v Rusku tábory nucených prací, které byly rozestry po různých částech Sibíře, stejně jako bylo obvyklé ukládat odsouzeným tresty vyhnanství nebo nuceného pobytu. Carský vězeňský systém, a na jeho tradici navazující systém sovětský, tak plně využívaly geografie a rozlehlosti státu, nehostinnosti mnohých území, stejně jako výskytu přírodního bohatství v odlehlých částech země s navazující nutností jejich těžby.

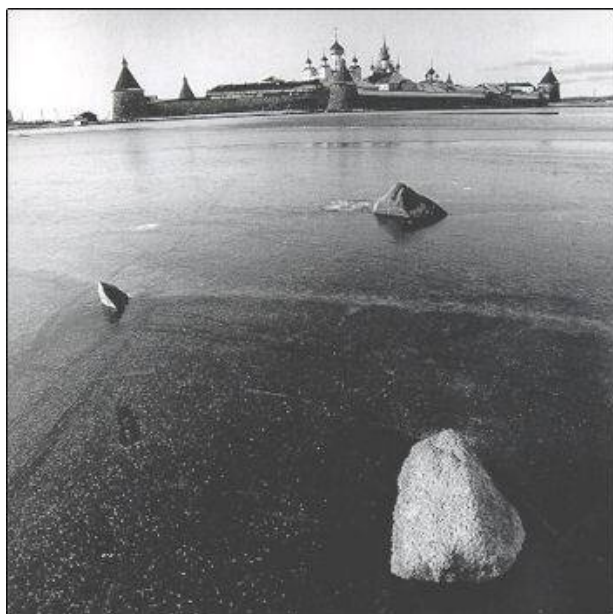
Po revoluci v roce 1917 nabyly nápravněpracovní tábory na významu a později se staly nedílnou součástí každodenní sovětské reality. Po revoluci v roce 1917 byly sovětské věznice jedněmi z prvních institucí, jimž byla v rámci změn ve státě věnována pozornost. Staré věznice z dob carského Ruska byly v této době povětšinou přeplněné a z hygienického hlediska zcela nevyhovující. Mnoho lidí, kteří si v této době odpykávali trest, bylo odsouzeno rovněž k nuceným pracím. Ty ale mnoho vězňů nemohlo vykonávat, protože nemělo dostačující oblečení. Vši, špína, hlad, tyfus byly ve věznicích po roce 1917 naprosto běžné (Applebaum, 2004). Řešení pro tuto situaci bylo nalezeno již 4. června 1918, kdy Trockij a následně také Lenin poprvé použili termín „konclager“-koncentrační tábor, věznice pod širým nebem, kam byli odvázeni nově zatčení, odpůrci revoluce a politických změn. Již 5. září 1918 byl Dzierżyński⁸ pověřen, aby zahájil Leninovu politiku rudého teroru (Applebaum, 2004). Sám pak již od roku 1918 vedl výsledky ve věznici na Lubjance (Rayfield, 2006). Vlna teroru, spuštěná krátce po atentátu na Lenina, byla organizovaným bojem se všemi odpůrci revoluce. Tábory se tak staly klíčovými pro rudý teror a pro Leninův boj o moc. Na konci roku 1919 bylo v Rusku 21 táborů, o rok později jich bylo již registrováno pětikrát tolik (Applebaum, 2004). Režim v těchto prvních táborech byl ale značně odlišný od pozdějších GULAGů. Především vězni, kteří byli zatčeni z politických důvodů, vyžadovali privilegované zacházení, na jaké byli zvyklí v carském Rusku: kontakt s okolním světem, knihy, denní tisk aj. Orgány Čeky se snažily tuto situaci změnit, mnohdy i násilnou cestou. Cílem bylo, aby se tábory staly nástrojem kontroly a odstraňování politických oponentů, případných nebo jen i domnělých odpůrců režimu, stejně jako aby sloužily k „nápravě“ vězňů s kriminální minulostí. V reakci na tuto situaci a ve snaze najít řešení se Dzierżyński v říjnu 1923 obrátil na sovětskou vládu s žádostí, aby tábor na Soloveckých ostrovech byl předán orgánům Čeky. V pamětech a vzpomínkách je právě „severní tábor zvláštního určení“ (Severnyje lagery osobogo naznačenija – SLON) (Rossi, 1999) považován za „první tábor GULAGu“. Zejména v první polovině 20. let byly podmínky v táborech značně různorodé. Existují dochované memoáry zmiňující čisté, prostorné cely, dostatek knih, čaj v čajníku atp. ve věznicích Soloveckých ostrovů určených pro politické vězně. Ze stejných míst se ale také dochovaly paměti na extrémně špatné

⁷ Mimo výše uvedeného názvu, který se v literatuře objevuje častěji, existuje ještě jeden: „*Glavnoje upravlenije ispravitel'no-trudovych lagerej*“ — tedy „Hlavní správa nápravněpracovních táborů“ (Klimeš, 2002 str. 241).

⁸ Feliks Edmundovič Dzierżyński — (1877 – 1926), Polák, první nejvyšší představitel a „otec“ represivního orgánu Čeka. Po Leninově smrti velmi úzce spolupracoval se Stalinem, jenž se pravděpodobně jeho zásluhou dostal k moci. Zemřel v létě roku 1926 na arteriosklerózu (Rayfield, 2006).

podmínky, v nichž byly drženy skupiny kriminálních vězňů. Špatné podmínky každopádně převládaly a ani dobré postavení politických vězňů netrvalo dlouho. Mnoho táborových částí bylo zcela mimo kontrolu hlavního vedení. Tábory SLONu jsou vyhlášeny takovou mírou bezpráví a mučení vězňených osob, které v pozdějších obdobích nemělo v takové míře obdoby (Applebaum, 2004) (Solženicyn, 1991).

S tábory na Soloveckých ostrovech je spojen patrně také nejznámější případ propagandy. Mám na mysli návštěvu spisovatele Maxima Gorkého 20. června 1929. Jeho cesta na Solovecké ostrovy a především jeho jednodenní pobyt jsou do značné míry zahaleny tajemstvím — existuje příliš mnoho protichůdných zpráv týkajících se toho, co na ostrovech Gorkij říkal, viděl a dělal. Jednoznačná je nicméně jeho stať, napsaná v roce 1929, v níž Gorkij institucionalizované násilí a zlo proměnil v samozřejmý a nediskutovaný nástroj moci nového politického řádu a tím přispěl k jeho legitimizaci a přijetí ve společnosti (Applebaum, 2004; Rayfield, 2006).

Obrázek 6: Pohled na klášter na Soloveckých ostrovech

Rok 1929 je nicméně také rokem „Velkého obratu“ tedy rokem, kdy definitivně došlo k upevnění moci v rukou Josifa V. Stalina a k nastoupení politické linie, která významně změnila sovětskou ekonomiku a společnost. Ve stejném období také dochází ke značnému nárůstu počtu táborů. V roce 1929 se Stalin rozhodl začít ve velké míře využívat tábory k industrializaci Sovětského svazu a také k těžbě nerostného bohatství. Vzhledem k prudkému nástupu industrializace, bylo v táborech třeba stále více a více vězňů, kteří by se na práci podíleli. Velkým „zdrojem“ vězňů pak byly početné kulacké rodiny, které byly v době nastupující kolektivizace pasovány do role „nepřátel lidu“ a byly ze svých vesnic odváženy do vyhnanství nebo do táborů nucených prací.

V období třicátých let nejvýrazněji vystupuje rozšiřování táborů na Dálný východ a masové zatýkání v letech 1937- 38, které do táborů přivedlo mnoho politických vězňů: intelektuálů, vědců, technických pracovníků.

Během čtyřicátých let-a především pak v období druhé světové války-zaznamenal systém táborů GULAGu nebývalý rozmach, co se týká počtu vězňů, ale také jedno z nejhorších období po stránce ekonomické a po stránce životních podmínek a úmrtnosti.

Po Stalinově smrti byl systém jako celek jeho následovníky pro neefektivitu a zaostalost rozpuštěn, nicméně tábory nucených prací nezmizely ze sovětských map nadobro.

Především v období 70. a 80. let byly tábory využívány pro novou generaci politických oponentů. O období 30. - 50. let pojednám více níže.

V březnu 1985 se novým generálním tajemníkem sovětské komunistické strany stal Michail Gorbačov. Jeho politika byla v prvních měsících spíše nevýrazná, ale již v dubnu 1986 vyhlásil reformní program glasnost-otevřenost. Otevřená diskuze o hospodářské, ekologické a společenské krizi Sovětského svazu měla vést k rychlé restrukturalizaci-perestrojce. Následovalo také uvolnění na literární scéně, v Sovětském svazu bylo v této době možné začít vydávat paměti bývalých vězňů GULAGu. Na konci roku 1986 udělil Gorbačov všem politickým vězňům amnestii. V roce 1987 pak začal Gorbačov, sám vnuk vězně z GULAGu (Applebaum, 2004 str. 13), rušit tábory nucených prací. Definitivně systém zanikl v roce 1991 spolu s rozpadem Sovětského svazu (Applebaum, 2004).

Obrázek 7: Sovětský svaz

5.2 Třicátá léta v Sovětském svazu

Již od poloviny 20. let docházelo k systematickému upevňování moci v rukou J. V. Stalina. V této době si Stalin mohl být zcela jistý oddaností OGPU a jejích čelných představitelů Jagody⁹ a Menžinského¹⁰, stejně jako Molotovova¹¹ z vlády. Do roku 1928 se Stalinovi podařilo odstranit hlavní politické rivaly, včetně Lva Trockého¹², který byl poslán do vyhnanství v Alma Atě. Proti odjezdu Trockého se zvedla vlna protestů. Donald Rayfield o odjezdu Trockého píše: „Poslední spontánní demonstrace, k níž v Moskvě na dlouhých šedesát let došlo, se konala na moskevském nádraží, kde čekal Trockého vlak; byl při ní zabit tucet agentů OGPU, i když byl Trockij v té době ještě doma.“ (Rayfield, 2006). Posledním odpůrcem, který byl zlomen v roce 1929, byl Bucharin¹³, jenž byl zbaven funkcí a dočasně odstraněn z politbyra. Dále nestálo již nic v cestě, aby Stalin mohl začít uskutečňovat inscenované procesy¹⁴ a aby mohlo dojít k tzv. Velkému obratu. Velký obrat nebo také „stalinistická revoluce“ znamená především nástup programu extrémně rychlé industrializace země. V roce 1929 schválila sovětská vláda program, který požadoval 20% roční růst průmyslové produkce (Applebaum, 2004). Dalšími kroky, které měly vést k rozvoji a pokroku, byla pokračující kolektivizace a rozkulačování. Nicméně plnění plánu nebylo v podmínkách Sovětského svazu možné.

⁹ Jagoda, Genrich Grigorjevič — (1891 – 1938), druhý muž Čeky a OGPU, následně šéf NKVD. Jedna z hlavních postav represí po Kirovově smrti a jeden z čelných představitelů prvních táborů GULAGu. Byl také lidovým komisařem. Roku 1937 byl na Stalinův rozkaz zatčen a 15. 3. 1938 popraven (Rayfield, 2006).

¹⁰ Menžinský, Vjačeslav Rudolfovič — (1874 – 1934), po říjnové revoluci byl lidovým komisařem financí. Od roku 1919 jedním z hlavních představitelů Čeky, později šéf OGPU. Zemřel na srdeční zástavu roku 1934, existuje podezření, že byl otráven Jagodou (Rayfield, 2006).

¹¹ Molotov, Vjačeslav Michajlovič (Skrjabin) — (1890 – 1986), dlouholetý přední sovětský politik, v letech 1930 — 1941 předseda rady lidových komisařů. V letech 1939 — 1949 a 1953 — 1956 lidovým komisařem zahraničí. Spoluautor tzv. Paktu Molotov- Ribentrop z roku 1939. V pozdějších letech velvyslanec SSSR v různých státech (Rayfield, 2006; Jakovlev, 2008).

¹² Trockij, Lev Davidovič (Lev Bronštejn) — (1879 – 1940), revolucionář, marxistický teoretik ukrajinsko-židovského původu. V mládí několikrát deportován na Sibiř. Vrchní velitel armády během občanské války. Po Leninově smrti byl Stalinem vypovězen ze země. Jeho jméno dalo název myšlenkovému — politickému směru trockismus; za obvinění z trockismu padaly v době stalinismu v SSSR jedny z nejvyšších trestů. Trockij byl roku 1929 vypovězen ze SSSR a později zavražděn v exilu v Mexiku (Rayfield, 2006; Rossi, 1999).

¹³ Bucharin, Nikolaj Ivanovič — (1888 – 1938), revolucionář, politik, filozof, žurnalista, šéfredaktor novin Pravda. Stalinův blízký spolupracovník a zároveň oponent (zejména v otázkách urychlené industrializace a kolektivizace zemědělství). Jedna z nejznámějších obětí Stalinových čistek (Rayfield, 2006).

¹⁴ Inscenované procesy — V roce 1928 došlo pod vedením Jagody k prvnímu inscenovanému procesu, tzv. Šachtinskému procesu s důlními inženýry v Doněcké oblasti. Proces byl zcela kontraproduktivní, protože na jeho základě byly odsouzeny k smrti či vězení stovky inženýrů, kteří byli ale nezbytně nutní pro technologický rozvoj státu. Motivem, který stál nejen za Šachtinským procesem, byl rozpor mezi slibovanou prosperitou země a realitou, která byla především obrazem bídy a neúspěchu. Bylo tedy třeba najít a veřejně odsoudit „viníky“. Nemenším cílem také bylo zastrašení veřejnosti (Rayfield, 2006; Chlevňuk, 2008).

Na samém počátku 30. let dochází ke společenské a hospodářské krizi, která je přímým důsledkem Stalinova „Velkého obratu“. Hospodářská krize, doprovázená špatnou úrodou a následným hladomorem z let 1931 – 1933 a kolektivizace, měly za následek smrt několika milionů lidí.¹⁵

Hladomor, vymáhání dodávek obilí a obecná nespokojenost vedly k mnoha protestům. Tyto byly tvrdě potlačovány, systém represe se zdokonaloval a rozvíjel. Následkem tohoto vývoje došlo v roce 1932 k rozsáhlým čistkám. Součástí daného vývoje byl také zákon ze 7. srpna 1932 o ochraně majetku v socialistickém vlastnictví proti sebemenším náznakům rozkrádání. Vzhledem k tomu, že v praxi to znamenalo extrémně tvrdé postihy pro mnoho hladovějících rolníků, kteří se snažili si při žních alespoň minimálně přilepšit, bylo zákonu přezdíváno „zákon o pěti kláscích“ (Chlevňuk, 2008).

Řešením hospodářské krize, hladomoru a sociálního napětí ve společnosti mělo být vyvezení 2 milionů lidí do odlehlých oblastí západní Sibíře a Kazachstánu, kde se vysídlenci měli žít zemědělstvím, rybolovem a drobnou domácí výrobou. Vysídlenci měli žít v pracovních osadách, které měly být podle propočtů do dvou let ekonomicky a hospodářsky soběstačné. Vzhledem k naprosté nereálnosti plánu snížila následně OGPU počet plánovaných vysídlenců na jeden milion osob. Vysídlování začalo v průběhu roku 1933. Podmínky, za kterých vysídlování probíhalo, a také podmínky, do kterých se následně vysídlenci dostávali, byly velmi špatné. Jedním z extrémních případů a zároveň symbolem, je tragédie, která se odehrála na ostrově Nazino v severní oblasti západní Sibíře. Vysídlené obyvatelstvo zde bylo drženo v tak nevyhovujících a tragických podmínkách, že na ostrově docházelo mimo mnohá úmrtí, nehody, epidemie aj. také k opakovaným případům kanibalizmu (Applebaum, 2004; Chlevňuk, 2008; Werth, 2009).

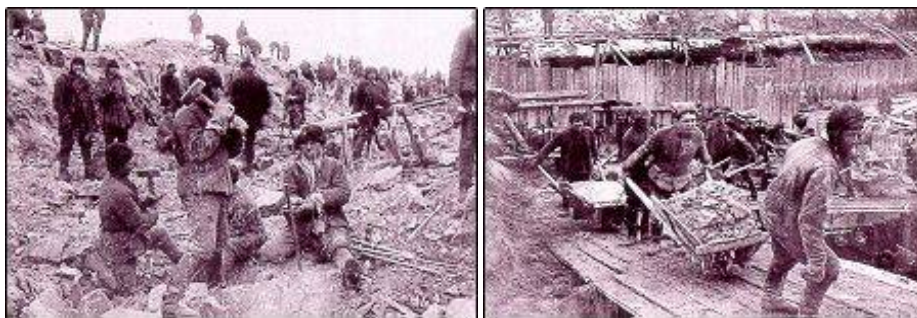
Jedním z cílů zřizování pracovních osad byla mimo jiné snaha odlehčit extrémně přeplněným věznicím. Mnohonásobně přeplněné věznice, kde vězni hromadně umírali hlady nebo na důsledky epidemií nejrůznějších chorob, byly důsledkem rozsáhlých represí na počátku 30. let.

Nicméně ani zřizování pracovních osad nebylo schopno problém dostatečně řešit. Proto od května 1933 začalo docházet k masovému propouštění zatčených osob ze sovětských věznic. Od 10. května do 30. června 1933 bylo propuštěno na 363 tisíc vězňů, přibližně 52 tisíc jich bylo z věznic odvezeno do pracovních táborů a 9 tisíc do pracovních osad. I když se zásady represivní stalinské politiky ani po tomto období příliš nezměnily, přece jenom státní aparát ustoupil od velkolepých, ambiciózních represivních plánů, které prostě nebylo možné naplnit (Chlevňuk, 2008).

Na počátku 30. let docházelo také ke značné mezinárodní diskuzi o existenci sovětských pracovních táborů a zneužívání pracovní síly vězňených lidí. Např. ve Velké Británii a Spojených státech amerických vyústila debata k opakovaným snahám o bojkot dováženého sovětského zboží. Debata o situaci v sovětských táborech byla obecně živá mezi levicovými evropskými intelektuály. Vzhledem k množství zpráv týkajících se sovětského represivního systému, otiskovaných v této době v západních médiích, začal Sovětský svaz více dbát na svůj mediální obraz a rétoriku, jakou západní media v této souvislosti používala. Výsledkem byla snaha umístit vězně GULAGu na méně viditelné místo nebo na takovou práci, kterou bude možno chápat jako pokrokovou a

¹⁵ Oleg V. Chlevňuk se zmiňuje o šesti až sedmi milionech lidí, především v důležitých obilnářských oblastech (Ukrajina, severní Kavkaz, Povolží).

budovatelskou. V praxi tedy došlo k přemístění mnoha vězňů do nově vznikajících táborů na Dálném východě a k zahájení stavby Bělomorského kanálu, který měl podle plánů otevřít lodní cestu z Baltského do Bílého moře (Applebaum, 2004). Z politického hlediska byla stavba kanálu mezi Baltem a Bílým mořem velmi důležitá. Díky Stalinově osobní angažovanosti se na stavbě nešetřilo finančními prostředky. Lze říci, že hlavní role Bělomorského kanálu byla především propagandistická. V té samé době totiž existovala v Sovětském svazu celá řada jiných projektů, které sice nebyly mediálně oslavovány, z ekonomického hlediska ale měly pro Sovětský svaz mnohem větší význam.

Obrázek 8: Stavba Bělomorského kanálu

Stejně jako i v jiných státech, také v Rusku a později v Sovětském svazu, hrála tradičně důležitou společenskou a politickou roli intelektuální vrstva společnosti, především spisovatelé. Pozice intelektuální elity ve společnosti nicméně doznala ve 30. letech značných změn. V období carského Ruska, stejně jako v porevolučním období až do počátku 30. let se ruští/ sovětské spisovatelé, navzdory možnému věznění a vyhnání, často stavěli na odpor politickým či společenským změnám a pojmenovávali společenské a politické problémy. Ve třicátých letech 20. století dochází ovšem na tomto poli ke značnému útlumu aktivity. Nelze říci, že by spisovatelé v této době zůstali zcela nečinní, většina z nich se ale neodhodlala k žádné větší akci. Výraznou výjimkou v jakémsi intelektuálním boji za svobodu a svědomí představoval Osip Mandelštam.¹⁶

Mezi Stalinovy záměry patřilo také vypořádání se s inteligencí, nicméně jak píše Rayfield: „(...) protože však i jeho zábava závisela na spisovatelích, filmařích a skladatelích, postupoval opatrně. Nové inženýrské kádry bylo možné vyškolit, traktory mohly nahradit rolníky a politbyro se snadno doplňovalo z horlivých řad ústředního výboru. Stalin však věděl, že najít nové spisovatele, skladatele, herce a malíře je mnohem těžší. Mladí proletářští spisovatelé, kterým měla z příkazu Lunačerského a Gorkého předat stará garda svůj um, neprodukoval — jak Stalin dobře věděl — nic jiného než brak.“ (Rayfield, 2006 str. 148). Ještě jiný pohled na Stalinův zájem o kulturu nabízí Veber: „Pokouší se o kontakty s představiteli kultury, zvláště s Gorkým — i přátelství s Gorkým chce převzít jako plnoprávný dědic Leninův. Jako každý vládce ovšem považuje za kulturu jen to, co mu bezprostředně slouží“ (Veber, 1996 str. 92).

¹⁶ Mandelštam, Osip Emiljevič — (1891 – 1938), ruský básník, umělec a překladatel rusko-polsko-židovského původu. Ve 30. letech zákaz pobytu v Moskvě a Leningradě. Následně zatčen a deportován do GULAGu, kde zemřel (Rayfield, 2006; Baboráková, 2010).

Stalin se o uměleckou scénu zajímal především od roku 1928, kdy začalo postupně docházet ke stále ostřejší cenzuře. Navzdory tomu se ale umění dostávalo podpory a hlavní státní scény a nakladatelství vzkvétala. Soukromé umělecké instituce z pochopitelných důvodů zanikly. I přes veškerou kontrolu, zastrasování a omezení hovoří Rayfield o kulturní scéně Sovětského svazu v první polovině 30. let jako o nejsvobodnější půdě v Sovětském svazu (Rayfield, 2006).

Součástí represí a kontroly bylo v letech 1930- 32 také přijetí zákonů, které omezovaly pohyb osob na území Sovětského svazu. Již v říjnu 1930 byl přijat zákon zakazující volný pohyb osob na venkově a o dva roky později došlo k znovuzavedení tzv. vnitřních pasů, bez nichž nebylo možné v na území Sovětského svazu cestovat. Tyto změny postihly převážně venkovské obyvatelstvo, ale samozřejmě měly dopad také na mnoho lidí žijících ve městech (Veber, 1996).

V prosinci 1934 došlo k závažné politické události — vraždě Kirova.¹⁷ Následně Stalin prosadil řadu dekretů, které dávaly NKVD rozsáhlé pravomoci kontrolovat, zatýkat, uvěznovat a popravovat (Applebaum, 2004; Chlevňuk, 2008). V následujícím období začalo docházet ke stále častějším represím a masovým vylučováním ze strany.¹⁸ Sovětským svazem se začal šířit strach, jemuž ale spousta lidí dlouhou dobu nechtěla podlehnout a tvrdošíjně věřila v ospravedlnitelnost a správnost kroků, které Stalin podnikal. Zatýkání mělo natolik masový rozměr, že si opravdu jen málokdo mohl být jistý svým dalším osudem. Zatýkání se nevyhýbala v podstatě žádné společenské vrstvě, včetně členů strany a vysokých stranických funkcionářů.

Přesto lze o polovině třicátých let (zejména o období 1934 – 1936) hovořit jako o době poměrné stabilizace systému a období, kdy nedocházelo k tak extrémním vlnám zatýkání, jako v době hladomoru a v době bezprostředně následující (Rayfield, 2006). Podle Vebera se dokonce zdálo, jakoby Sovětský svaz „začal měnit svou tvář“ (Veber, 1996 str. 96). Na místní trhy je dodáváno větší množství zboží, náročný život období první pětiletky je pozvolna střídán životem pohodlnějším, pětidenní pracovní týden nahrazuje pracovní týdny se šesti dny. I tak nicméně životní úroveň většiny obyvatel zůstávala velmi nízká. Mzdy byly malé, pracovat musely obvykle také ženy, protože výdělky mužů nebyly dostačující. Běžné bylo, že v původních velkých městských bytech žilo několik rodin pohromadě. V zemi začala převládat pohodlná uniformita a konformita, která budila zdání klidu, prosperity a spokojenosti. Nicméně i v této době existovalo ve společnosti napětí vyplývající z několika zásadních bodů: nestabilní situace na venkově, pronásledování věřících občanů, neúspěch kolektivizace, následky hladomoru (Veber, 1996).

Rok 1934 je nejen rokem vraždy Kirova, ale také rokem 17. sjezdu strany. Sjezd bývá označován jako „sjezd vítězů“ (Hingley, 1991; Veber, 1996). Hingley přímo píše: „A benign Stalin made sweeping claims for the success of his policies, maintaining that there was „nothing to prove and no one left to beat“ (Hingley, 1991 str. 176). Za maskou úspěchů se ale skrýval rostoucí nesouhlas se Stalinovou politikou, který se výrazněji projevil právě na 17. sjezdu během voleb do Ústředního výboru. Proti Stalinově kandidatuře se vyslovil nečekaně velký počet voličů. Většina hlasovacích lístků, na nichž bylo Stalinovo jméno škrtnuto, byla záhy zničena. Oficiálně byly

¹⁷ Kirov — K vraždě S.M. Kirova došlo 1.12.1934. Kirov zastával funkci vedoucího tajemníka leningradského oblastního výboru VKS(b), byl členem politbyra a jedním z nejbližších Stalinových spolupracovníků (Chlevňuk, 2008).

¹⁸ Stranickou čistku měl na starost N.I. Ježov. Během roku 1935 bylo ze strany vyloučeno 301 000 a v roce 1936 dalších 134 000 osob (Chlevňuk, 2008).

ponechány jen tři takové (Tucker, 1995).¹⁹ Důležitým výsledkem 17. sjezdu bylo obnovení tváří na nejvyšších politických místech v zemi. Se Stalinovou pomocí se do čela státu nově dostali Berija²⁰, Chruščov²¹ a Ježov.

Další významnou etapou 30. let jsou roky 1937- 38, o kterých se v sovětských dějinách hovoří jako o období Velkého teroru.²² Nedá se říci, že by tato vlna zatýkání a odsuzování byla neobyčejně rozsáhlá, naopak co do počtu zatčených a odsouzených je srovnatelná s mnoha jinými vlnami represí. Specifikum Velkého teroru spočívá především v neobvykle široké škále svých obětí. Čistky postihly většinu elity, intelektuálních skupin, bolševiků, vůdců armády a straníků. Zároveň tyto čistky vyústily do nezvykle velkého počtu poprav. Stejně jako čistky ve straně v předchozích letech měl také masové represe v této době na starost především N. I. Ježov.²³ Odhaduje se, že v období tzv. „ježovštiny“ bylo posláno do táborů 12- 14 milionů lidí a více než milion jich byl popraven zastřelením (R. Conquest in Rossi, 1999). Současně se v této době také jako nové metody výslechu začíná používat mučení vyslychaných osob.²⁴

Ve stejné době rovněž dochází ke zhoršení situace v táborech GULAGu. Ani těmto zařízením se nevyhnuly hromadné popravy, dále pak hlad, epidemie a vysoká úmrtnost. Většina příběhů, které v této práci zmiňuji, se nějakým způsobem dotýká právě období Velkého teroru a to především proto, že většina pamětníků, z jejichž memoárů zde čerpám, patřila k intelektuální vrstvě společnosti, která byla v období Velkého teroru jednou z nejvíce postižených.

Podle Applebaum je zřejmé, že čistky neprobíhaly nijak spontánně, naopak byly připravovány delší dobu dopředu: např. docházelo k přípravě nových táborů (Applebaum, 2004). Čistky navíc probíhaly zcela plánovaně v tom ohledu, že existovaly směrnice udávající, kolik osob

¹⁹ Veber uvádí, že proti Stalinovi na sjezdu hlasovalo až 292 delegátů (Veber, 1996).

²⁰ Berija, Lavrentij Pavlovič — (1899 – 1953), politik SSSR, označován jako „nejvěrnější spolubojovník a nejbližší přítel Velkého Stalina“, jeden z hlavních představitelů sovětských represivních složek, od r. 1939 zastával funkci lidového komisaře vnitra. Tzv. berijovština — metodicky rozpracovaná technika mučení, provokací, vykonstruovaných případů, které byly používány systematicky. Po Stalinově smrti cca 3 měsíce první muž SSSR; snaha o změnu sovětské vnitřní i zahraniční politiky. Zatčen a popraven na popud Chruščova roku 1953 (Rayfield, 2006; Rossi, 1999).

²¹ Chruščov, Nikita Sergejevič — (1894 – 1971), první tajemník ÚV KSSS v letech 1953 — 64 a předseda rady ministrů v letech 1958 — 64. Po zinscenování pádu L. Beriji v roce 1953 nástup k moci. R. 1956 na XX. sjezdu přednesl projev „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“, v němž kritizoval Stalinovu politiku a důrazně se vůči ní vymezil. Pokračoval v amnestii, kterou začal již Berija a propustil z GULAGů miliony vězňů. Přes značné zásluhy o zmírnění totalitárního uspořádání v SSSR zůstal po většinu života věrný marxisticko-leninské ideologii a politice (Rayfield, 2006).

²² Termín Velký teror použil jako první historik R. Conquest (Chlevňuk, 2008), dále byl vzhledem k rozsahu represí obecně přijat a dnes je historiky běžně používán jako synonymum pro období let 1937 – 38.

²³ Ježov, Nikolaj Ivanovič — lidový komisař vnitra SSSR v letech 1936 – 38. Řazen do tzv. Radikální skupiny utvořené kolem Stalina, která stojí za nastolením zostřeného politického kurzu doby. Velkému teroru se podle Ježovova jména také přezdívá „ježovština“ (Chlevňuk, 2008).

²⁴ K mučení vězňů během výslechu bylo podle Rossiho poprvé přistoupeno v noci ze 17. na 18. srpna 1937 (Rossi, 1999).

a v kterých kategoriích²⁵ má být v které oblasti zatčeno. Takto masové „objevení“ a pozatýkání „nepřátel lidu“ mělo být jakýmsi odůvodněním, proč i přes Stalinovy velkolepé hospodářské plány a Velký obrat zůstává Sovětský svaz nadále dosti zaostalým státem s mnoha ekonomickými a společenskými problémy (Applebaum, 2004; Chlevňuk, 2008). Vzhledem k tomu, že státní aparát vysvětloval masové zatýkání právě tímto způsobem, nezvedla se proti této politice žádná výraznější vlna odporu.

Obrat nastal na konci roku 1938, kdy N. I. Ježov na Stalinův nátlak odstoupil.²⁶ Nahrazen byl L. P. Berijou. Berijův nástup přinesl částečnou amnestii. Některým uvězněným byla směřována dokonce omluvná slova, kdy bylo předchozí období Velkého teroru vysvětlováno jako Ježovovo spiknutí, které mělo za cíl poštvat lid proti Stalinovi. Nicméně Berijův úkol nebyl zmírnit čistky, ale naopak: „provést likvidaci likvidátorů“ (Veber, 1996 str. 106). Berijovy metody nebyly o nic méně surové než ty, které používal Ježov. Jeho čistky se zaměřily především na NKVD a předchozí Ježovovy spolupracovníky, Komsomol, Ministerstvo zahraničních věcí a inteligenci (Rayfield, 2006). Zásadním rozdílem mezi prací Ježova a Beriji bylo, že techniky mučení, policejních provokací, vykonstruovaných obvinění aj. využíval Berija zcela systematicky, nikoliv nahodile a chaoticky a celou metodu detailně rozpracovával. V roce 1939 se Berijova a Stalinova pozornost opět ostřeji zaměřila na intelektuální vrstvy společnosti, zejména na spisovatele. Mezi mnoha případy vystupuje do popředí především zatčení a popravení spisovatele a novináře Michaila Kolcova. Do nezávaděníhodné pozice se dostala v Sovětském svazu také věda. Jak píše Rayfield: „Cokoliv Marx a Engels v moderní vědě nepředvídali, Stalinovy nohsledy vyvádělo z míry. Einsteinova relativita a kvantová mechanika Maxe Plancka se nesrovnávaly s materialismem, popíraly nekonečnost času a prostoru a narušovaly newtonovskou symetrii marxismu“ (Rayfield, 2006 str. 294). Z těchto důvodů se mnoho vědních oborů a jejich představitelů potýkalo se značnými potížemi pramenícími z rozkolu mezi zásadami moderní vědy a politickou ideologií založenou na učení marxismu-leninismu. Např. moderní genetika byla označena za špionážní a kontrarevoluční obor. Mnoho vědců, především z oblasti přírodních věd, bylo pro své názory perzekuováno. Naopak nezvyklé přízni se těšila slovanská lingvistika, která podporovala ideu o Rusku jako velkém slovanském bratru a na jejímž poli docházelo k mnoha „objevům“ podporujícím marxistické (Rayfield, 2006).

Vzhledem k politickému vývoji v Evropě na samém sklonku 30. let a k dohodě mezi Stalinem a Hitlerem nastala změna i v oblasti perzekucí v Sovětském svazu. Po rozdělení Polska a anexi Pobaltí se sovětský teror zaměřil na nesovětské etnické či národnostní skupiny, tedy zejména na Poláky, Rusíny, Moldavany, Lotyšy, Litevce, Estonce a německé a židovské obyvatelstvo uprchlé z Evropy. Tato čistka nebyla sice prvním sovětským terorem zaměřeným na nesovětské obyvatelstvo²⁷, ale záhy nabyla značných rozměrů.

²⁵ Zatýkané osoby byly rozdělovány do dvou hlavních kategorií: První kategorie — odsouzení k trestu smrti; Druhá kategorie — odsouzení na 8 — 10 let v táborech GULAGu (Applebaum, 2004).

²⁶ Ježov byl krátce po odstranění z funkce uvězněn, mučen a obviněn ze spiknutí, špionáže, vraždy a sodomie. Popraven zastřelením byl 4. 2. 1940 (Veber, 1996; Rayfield, 2006).

²⁷ Etnické čistky zaměřené na nesovětské obyvatelstvo byly ještě v období před nástupem Beriji relativně běžné. Cíl teroru obvykle představovali obyvatelé pohraničních oblastí a malých etnických skupin. Čistkám a perzekucím byli často vystavováni např. Finové žijící v Karélii.

5.3 Sovětský svaz za druhé světové války

Již od 30. let se Stalin snažil prosazovat zahraniční politiku vstřícnou k zemím západní Evropy. Konkrétnějších výsledků nicméně dosáhl pouze ve vztahu k Francii a Československu. Sovětská zahraniční politika neslavila mnoho úspěchů z řady příčin, mezi něž je možné počítat problematickou komunistickou internacionálu, obavy z šíření komunismu v zemích západní Evropy, stejně jako neustávající mezinárodní diskuzi o vnitropolitické a společenské situaci v Sovětském svazu. V roce 1939 byl Sovětský svaz navíc vyloučen ze Společnosti národů.

Ambivalentní, nicméně velmi důležitý byl vztah Sovětského svazu k Německu. Ve druhé polovině 30. let směřovala sovětská zahraniční politika k vytvoření paktu mezi Sovětským svazem, Francií a Anglií proti Německu. Tato snaha nicméně nebyla úspěšná a definitivní konec této ideje znamenala Mnichovská dohoda. Stalin tedy obrátil a na 18. sjezdu strany zaznělo mnoho ostrých komentářů týkajících se států západní Evropy, s výjimkou Německa. Tento obrat měl připravit půdu pro jednání s Německem jako novým politickým partnerem. Václav Veber ve své knize cituje Stalinův výrok: „ Jestliže je vůbec nějaký národ, ke kterému cítíme sympatie — k celému národu nebo alespoň k jeho větší části — pak je to Německo.“ (Ludwig in Veber, 1996, str. 161). Přesto došlo ale již v druhé polovině 30. let k omezení vzájemné vojenské spolupráce. Nadále ale byly silné hospodářské vazby Sovětského svazu a Německa. Vzájemná spolupráce v této době vyvrcholila podpisem paktu o neútočení, tzv. paktu Molotov- Ribbentrop, 23. srpna 1939. Přímý následek podepsání paktu shrnuje Hingley takto: „ It cleared the way for Hitler to invade Poland on 1. September and to made the Second World War inevitable“ (Hingley, 1991 str. 183).

Po německém útoku na Polsko dochází k rozdělení Polska, Sovětský svaz okupuje východní Polsko. Přibližně tři čtvrtě roku po okupaci se okupované východní Polsko stalo dějištěm tzv. katyňského masakru.²⁸ Na podzim 1939 Sovětský svaz také uzavřel smlouvy o vzájemné pomoci s Estonskem, Lotyšskem a Litvou, čímž fakticky začala také okupace pobaltských republik. Ve Finsku ale Sovětský svaz s podobnými požadavky jako v Pobaltí neuspěl a jednání vyústila v tzv. zimní válku. Konflikt skončil 12. dubna 1940 prosazením sovětských požadavků.

Mimo válečné konflikty je toto období také údobím přátelských vztahů mezi Sovětským svazem a Německem, které se projevuje nejen významnou vzájemnou politicko-hospodářskou spoluprací, ale také např. vyjádřeními v tisku, kampaněmi proti evropským demokratickým státům aj. (Veber, 1996).

Za vlastní začátek druhé světové války pro Sovětský svaz je obecně v sovětských dějinách považováno datum 22. června 1941. V tento den Hitler zahájil operaci Barbarossa, tedy napadení Sovětského svazu. Tento faktický počátek války dopadl tvrdě nejen na většinu běžné populace, ale také na vězně GULAGu. Nejen, že se neustále snižovaly dávky potravin a přiděly dalších surovin (např. uhlí) v důsledku nutnosti zásobovat především sovětské vojáky na frontě, ale vězni byli navíc nuceni také více pracovat a více vyrábět. Těm, kteří měli být v této době propuštěni, byl

²⁸ Katyňský masakr- Po sovětské okupaci východního Polska bylo internováno 14500 polských důstojníků, poddůstojníků a příslušníků policie. Většina z nich byla uvězněna v sovětských táborech GULAGu nebo popravena v Sovětském svazu. V místě zvaném Katyně (15km západně od Smolensku) bylo později nalezeno 4134 zastřelených obětí této perzekuce. Sovětský svaz se k masové vraždě přiznal až v dubnu 1990 (Rossi, 1999; Rayfield, 2006).

obvykle trest prodloužen na neurčito. V důsledku zhoršení již tak špatných životních podmínek v táborech GULAGu se období mezi lety 1942- 1943 vyznačuje vůbec nejvyšší táborovou úmrtností v dějinách táborů. V roce 1942 umíral v táborech každý čtvrtý, v roce 1943 pak každý pátý vězeň. Nemocnost byla v roce 1943 22%, v roce 1944 se udává 18% (Applebaum, 2004). Lze předpokládat, že údaje jsou podhodnocené. Navíc nenastoupení do práce bylo obvykle v táborech hodnoceno jako maření válečného úsilí a bylo tvrdě postihováno, proto lze předpokládat, že mnozí nemocní lidé svou chorobu ani nenahlašovali, ale místo toho nastupovali běžně do práce. V této době se také tábory potýkaly s epidemiemi mnoha chorob, zejména pak s tyfem a úplavicí (Applebaum, 2004).

Jiným důležitým aspektem táborového života v době druhé světové války byl strach NKVD ponechat vězně v táborech či věznicích na územích, která v této době byla pod správní a politickou kontrolou Německa. Proto byly mnohé tábory (jako třeba tábory Soloveckých ostrovů nebo Belbatlugu) evakuovány. Vězni držení ve věznicích v pohraničních oblastech pak byli často bez soudu postřílení ustupujícími příslušníky NKVD. Jeden z největších incidentů se odehrál ve věznicích města Lvov, kde 22. června 1941 a v následujících dnech bylo zavražděno na 4000 zejména politických vězňů. Většina evakuovaných vězňů mířila do jiných věznic či táborů dále na východě.

Na tomto místě je ale třeba uvést, že životní podmínky se zcela drasticky změnily v celém Sovětském svazu. Již v roce 1940, po sovětské okupaci Polska a Pobaltí byl reorganizován pracovní týden: nově se pracovalo 8 hodin denně, 7 dní v týdnu. Mnohem přísněji se také začalo posuzovat a trestat jiné než 100% pracovní nasazení. Obvinění ze sabotáže, rozkrádání či opuštění pracoviště byla častá a přivedla v tomto období do táborů GULAGu mnoho lidí. Stejně jako v táborech i mimo ně lidé často hladověli. Applebaum uvádí: „Za německé blokády Leningradu byl přidělen chleba 4 unce (asi 11 dkg) denně, což nestačilo ani na přežití; topivo bylo nedostupné, což měnilo zimu na dalekém severu v mučení. Lidé lovili ptáky a krysy, kradli chléb umírajícím dětem, jedli mrtvoly a páchali vraždy, aby se zmocnili potravinových lístků“ (Applebaum, 2004 str. 364). Leningrad nebyl jediným hladovějícím městem: během druhé světové války panoval hladomor na většině území státu. Sovětský svaz udával, že během války ztratil 20 milionů občanů (Applebaum, 2004).

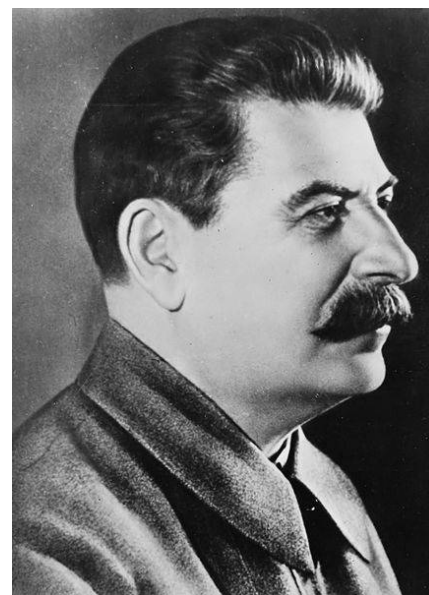
Již na konci 30. let zahájil Stalin mnohé aktivity, které si kladly za cíl sovětizaci původně nesovětských území. Tyto snahy získaly na své intenzitě ještě mnohem více po okupaci některých evropských území (Polska, Pobaltí, Ukrajiny, Běloruska aj.). Původní chaotická sovětizace okupovaných území spojená s mnoha perzekucemi a zatýkáními dostala konkrétnější obrysy po roce 1940 a 1941. Jako příklad Applebaum uvádí: „Jiný soubor instrukcí, který v listopadu 1940 vydal komisař pro posověštěnou Litvu, uvádí, že mezi deportované se mají kromě výše uvedených kategorií (aktivní členové kontrarevolučních organizací-tedy politických stran, bývalí příslušníci policie a vězeňské služby, významní kapitalisté a příslušníci buržoazie, bývalí důstojníci národních vojsk, rodinní příslušníci všech výše jmenovaných, všichni repatriovaní z Německa, uprchlíci z „bývalého Polska“, zloději a prostitutky) zařadit ti, kdo často cestovali do zahraničí, udržovali korespondenci se zámořím nebo přicházeli do kontaktu s představiteli cizích států; esperantisté; filatelisté; spolupracovníci Červeného kříže; uprchlíci; pašeráci; vyloučení členové Komunistické strany; kněží a aktivní členové náboženských denominací; šlechtici, statkáři, bohatí obchodníci, bankéři, průmyslníci, majitelé hotelů a restaurací“ (Applebaum, 2004 str. 369). Podle uvedeného výčtu je zcela patrné, jak obrovských rozměrů perzekuce nabývaly a jak důsledná měla být sovětizace okupovaných území. Sovětiizační plány a plány na osídlení odlehlých sovětských oblastí

se nicméně nevyhnuly ani mnoha dalším národům žijícím na území Sovětského svazu. Zdá se, že Stalin použil druhou světovou válku jako „jakési krytí“ (Applebaum, 2004 str. 374) k uskutečnění dlouho plánovaných etnických čistek. Mezi nejvíce postižené etnické skupiny patřily mnohé kavkazské národy, krymští Tataři, Kurdové, karelští Finové či povolžští Němci.

Válka neznamenal jenom represe, prodlužování trestu, uvěznění aj., ale přinesla s sebou také rozsáhlou amnestii pro bojeschopné muže. Za první tři roky války tak bylo propuštěno do Rudé armády téměř milion nepolitických vězňů a vězňů či vyhnaných kulaků. Až na výjimky se amnestie netýkala politických vězňů a kriminálních recidivistů.

5.4 Sovětský svaz v letech 1945 – 1953

Druhá světová válka a její průběh znamenal pro Stalina veliké vítězství. Na jejím konci si připsal titul „hrdina Sovětského svazu“ a „generalissimo“ (Veber, 1996 str. 166). Přes všechny oslavy konce války a Stalinova vítězství ale nebyla situace v Sovětském svazu dobrá. Hospodářsky byl stát vyčerpaný a životní úroveň lidí byla extrémně nízká. „Země stála na pokraji bídy a zaostalosti“ (Veber, 1996 str. 166).

Obrázek 9: Stalin na oficiální fotografii z roku 1942

Poslední fáze stalinismu („last phase of Stalinism“) (Hingley, 1991 str. 192) přinesla mnoha lidem v Sovětském svazu především zklamání. Úlevu z ukončení druhé světové války brzy vystřídaly nepříjemné vyhlídky na další konflikt (Hingley, 1991; Veber, 1996). Stalinova zahraniční politika byla i v tomto období značně proměnlivá. Počáteční slova o nutnosti spolupráce mezi SSSR a západními spojenci, především USA byla brzy nahrazena slovy nikoliv o soužití a spolupráci, ale spíše o revoluci a válce. Namísto přijetí Marshallova plánu a další hospodářské pomoci začal Sovětský svaz tlačit na své satelitní státy, aby stejně jako SSSR Marshallův plán odmítly. Stalin začal požadovat vyklizení mocenských pozic USA v Evropě. V řeči pronesené 9. února 1946 hovořil Stalin o nutnosti lidu být připraven na válku a boj a naznačil možnost návratu k poměrům z 30. let (Applebaum, 2004; Veber, 1996). Předchozí vlnu nacionalismu nahradila v projevech politiků důraz na třídní boj a marxismus-leninismus. Hospodářská poválečná obnova země byla velmi obtížná, protože Stalin se rozhodl nespolupracovat se žádnou nekomunistickou evropskou zemí. Společenská situace také doznala změn: na jedné straně vzrostla vlivem války prestiž armády, na straně druhé válka mnohým lidem „otevřela oči“ — nemalý počet obyvatel Sovětského svazu díky bojům mimo území SSSR měl možnost konfrontace životní situace doma a v jiných evropských

státech a po ukončení válečného konfliktu, zpět na domácí půdě, měl tendenci měnit danou situaci v SSSR. Stalin a Ústřední výbor se snažili situaci udržet vydáváním mnoha směrnic, nařízení, využíváním represí, donucovacích prací, uvěznění do táborů GULAGu, které stále spadaly pod vedení Beriji (Veber, 1996; Applebaum, 2004; Hingley, 1991).

V táborech nastalo jisté uvolnění: bylo opět možné dostávat balíčky z domova, na amnestii byly propuštěny těhotné ženy a matky s malými dětmi (netýkalo se ale politických vězeňkyň) aj. Opatření měla především zmírnit dopady války na společenskou situaci: tedy řešit problém sirotků, výrazného úbytku populace a zmírnění dopadu vlny hladomoru. Konec druhé světové války nicméně nepřinesl ve velké míře zmírnění využívání nucené táborové práce — spíše naopak. Vzhledem k vypuknutí tzv. studené války se sovětská ekonomika opět plně soustředila na vojenskou a průmyslovou produkci. Rovněž bylo nutné rychle obnovit zničená města. Studená válka s sebou přinesla také aspekt nové vlny represe. Je to právě rok 1950, kdy systém táborů GULAGu zaznamenal největší rozmach. Objevil se nový nepřítel, a proto bylo nutné utužit kontrolu nad obyvateli SSSR, potlačit jakoukoliv vlnu nevole nebo jiného způsobu myšlení a činnosti, než jaké se shodovaly s oficiálními státními ustaveními a normami. Kontrola se ze Sovětského svazu rozšířila také na jiná evropská území.

Po ukončení válečného konfliktu začal Sovětský svaz dohlížet také na situaci ve svých satelitních státech. Součástí kontroly se mimo jiné stalo budování místních táborů nucených prací, které mnohdy připomínaly věrné kopie táborů GULAGu. Ve východním Německu začala Rudá armáda budovat první tábory již v roce 1945. Dva z nich se nacházely v Buchenwaldu a v Sachsenhausenu, na místech původních nacistických koncentračních táborů. Všechny tábory pak byly pod přímou kontrolou NKVD. Stejně jako ve východním Německu, také v Maďarsku a Československu, stejně jako v Polsku bylo hlavním cílem uvěznění občanů do pracovních táborů a věznic ukázat nesouhlasný postoj s původním uspořádáním společnosti, tedy nesouhlas s existencí buržoazní společnosti. Tábory existovaly také v Bulharsku, Jugoslávii a Rumunsku. Rumunské zřízení se pravděpodobně nejvíce blížilo obrazu sovětských GULAGů, včetně toho, že vězňové uskutečňovali „absurdní a nadmíru ctižádostivé projekty toho typu, jaké Stalin prosazoval v Sovětském svazu. Ukazuje se, že nejslavnější z nich, kanál Dunaj-Černé moře vůbec nesloužil reálným hospodářským cílům“ (Applebaum, 2004 str. 396).

I v Sovětském svazu na přelomu 40. a 50. let se Stalin vrátil k okázalým, nákladným a nereálným projektům. Oproti 30. letům ale tentokrát nebyly projekty oslavovány, naopak byly často vystaveny ostré kritice jako příliš nákladné a nefunkční a vyžadující si příliš lidských životů. Systém GULAGu vůbec byl již na počátku 50. let podroben hospodářskému přezkoumání, z něhož vyšlo, že stát na celý systém táborů značně finančně doplácí. V roce 1953 vyšlo po inspekci nařízené Ústředním výborem najevo, že v předchozím roce dotoval stát tábory finanční částkou rovnající 16% všech státních dotací (Applebaum, 2004). K této neblahé ekonomické bilanci se přidal také fakt, že nespokojenost napříč tábory neustále rostla. Toho si bylo vědomo i moskevské vedení táborů a tak spolu s lokálními táborovými náčelníky řešilo situaci dalšími dotacemi jednotlivých táborů. Přísun financí nicméně nezvýšil produktivitu práce v táborech, jak se očekávalo. Naopak s sebou do tábora finanční prostředky přinesly alkohol a později také drogy (Applebaum, 2004). Celý systém GULAGu se začal nezadržitelně rozpadat, nebyl dále schopen čelit ekonomické krizi.

5. 3. 1953 zemřel Josif V. Stalin. Stalinovu smrt mnoho lidí oplakávalo. Někteří oplakávali jeho smrt zcela upřímně, mnozí další pak spíše ze strachu, že nedostatečný projev smutku by mohl mít za následek nějaké perzekuce. Mnoho lidí v táborech či ve vyhnanství mělo radost a začalo

doufat v pozitivní změnu své životní situace. Ještě ve 30. letech mnoho vězňů v táborech věřilo, že za jejich osud není Stalin zodpovědný. V 50. let spojení svého osudu se Stalinem chápala již většina uvězněných, tím spíše, pokud se jednalo o lidi znovuodsouzené (Applebaum, 2004). Moci se okamžitě po Stalinově smrti chopil Berija. Nikdo nevěděl, jaké změny čekat. Změny, které nakonec nastaly, byly překvapující. Namísto utužení represivního systému přišla rozsáhlá amnestie pro vězněné občany. Téměř okamžitě bylo také zastaveno na 20 velkých projektů GULAGu.

16. června téhož roku pak Berija otevřeně oznámil svůj záměr „zlikvidovat systém nucených prací, protože je hospodářsky neefektivní a postrádá perspektivu“ (Applebaum, 2004 str. 415). Berija také začal s urychlenou reorganizací NKVD a změnami ve vězeňském systému. S okamžitou platností ukončil používání mučení a fyzického násilí při vyšetřování. Dále se pokusil liberalizovat politiku vůči satelitním státům a ukončit sovětizaci a rusifikaci okupovaných území. Změny ale probíhaly příliš rychle, čímž si Berija získal řadu nepřátel.

Mezi hlavní Berijovy oponenty po Stalinově smrti se zařadil Nikita Chruščov. Při tajných jednáních se mu podařilo získat na svou stranu většinu členů stranického vedení. Při stranickém zasedání 26. června 1953 byl Berija zatčen a uvězněn. V prosinci 1953 se konal soud. Rozsudek byl vynesen 23. 12. 1953 a téhož dne byl Berija popraven (Applebaum, 2004; Rayfield, 2006).

Ačkoliv politická linie nastolená Chruščovem nebyla zdaleka tak otevřená a liberální, jako o jakou se pokusil Berija během svých „100 dní“ (Rayfield, 2006 str. 361), naopak nastalo opět utužení dohledu nad občany, ukončení vnitropolitické i mezinárodní liberalizace a zrušení většiny demokratizačních změn, přece se politický systém v Sovětském svazu již nevrátil do extrémního stavu, v kterém se nacházel v době, kdy byl vrchním představitelem SSSR J. V. Stalin.

Kapitola 6.: Vymezení důležitých pojmů souvisejících s táborovým systémem GULAGu a sovětským represivním systémem

„A znovu Stalin, ten geniální fízl, byl všude. Na každém rohu, na každém plakátě nebo ve snech. Vůdce, kormidelník, otec. Mockerát jsem se na něj na denním světle díval a pokoušel jsem se tak přemocit svůj odpor, ale nic z toho se mi nedařilo.“

(Bednarski, 2009 str. 38)

V celém textu této práce se často vyskytují (historické) pojmy, které považuji za nutné blíže vysvětlit. Některým, méně podstatným pojmům, je věnován prostor v poznámkách, ty nejdůležitější jsou stručně vysvětleny v následujících podkapitolách. Stejně jako předchozí historický nástin, si ani tato kapitola neklade za cíl zcela postihnout výklad jednotlivých hesel, ale má je přiblížit a srozumitelně objasnit pro potřeby porozumění textu.

Hesla, kterými se zde zabývám, jsou jednak hesla historického charakteru (např. Čeka, NKVD, KGB), jednak hesla, která se běžně používají v diskuzích o represivních systémech, ale jejichž použití bývá nejasné či vágní (např. politický vězeň).

6.1 Sovětská tajná policie a nástin jejího vývoje

Sovětská tajná policie prošla v Sovětském svazu dlouhým vývojem a mnohokrát změnila svůj název. Vzhledem k tomu, že v této práci často používám názvy sovětské tajné policie, rozhodla jsem se zařadit na toto místo podkapitolu, která stručně zreferuje její vývoj.

Jen velmi krátce po Velké říjnové revoluci vznikla organizace nazývaná obecně Čeka. Správný název nicméně zní VČK: Všeruská mimořádná komise²⁹- Vserossijskaja črezvyčajnaja komissija. Byla založena 7. (20.) prosince 1917 a v jejím čele stanul Felix Dzierżyński.

Obrázek 10: Felix Dzierżyński v roce 1919

²⁹ Jiné zdroje uvádí, že plný název Čeky zní: „Všeruská mimořádná komise pro boj proti kontrarevoluci, sabotáži a spekulaci“.

Jejím hlavním cílem byl boj proti kontrarevoluci, sabotážím a spekulacím (Jakovlev, 2008). Podle Dzierżyńskiego bylo třeba „rozbít starý řád“ (Chlevňuk, 2008 str. 56). Ještě krátce před založením Čeky institucionalizovala vláda v čele s Leninem pojem „nepřítel lidu“ a „podezřelý“ (Chlevňuk, 2008 str. 57). Zároveň s existencí Čeky fungoval po dobu 53 revolučních dní také Petrohradský vojenský revoluční výbor (PVRV), který zřizoval nejrůznější soudní tribunály a vyšetřovací komise. Po ukončení činnosti PVRV se většina jejich představitelů zapojila do práce Čeky. Centrem Čeky se stala moskevská věznice Lubjanka.

V únoru 1922 byla Čeka nahrazena organizací s názvem GPU (Hlavní politická správa-Glavnoje političeskoje upravlenije). GPU jako taková existovala jen velmi krátce- od února do prosince 1922, kdy byla nahrazena organizací OGPU.

OGPU (Jednotná státní politická správa-Objediněnnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije). OGPU byla mocenským nástrojem Stalinovy politiky kolektivizace a politiky „velkého obratu“. Rovněž zasahovala do mocenského boje v komunistické straně (Jakovlev, 2008; Courtois, Werth, Panné, Paczkowski, Bartošek, & Margolin, 1999). Mezi úkoly OGPU nicméně také patřilo organizování masových deportací, zřizování pracovních osad, správa věznic, správa ekonomických a rozvojových projektů. Během léta 1934 došlo k reorganizaci OGPU, která byla nově začleněna v Lidový komisariát vnitra SSSR (NKVD).

NKVD neboli Narodnyj komissariat vnutrennych děl (Lidový komisariát vnitra) byl centrální státní orgán zabývající se vnitřní bezpečností, rozvědkou, kontrarozvědkou a řízením práce tajné policie. NKVD existoval v Sovětském svazu do roku 1946 a posléze byl přejmenován na *ministerstvo vnitra* (MVD). Souběžně s MVD existovalo také MGB — instituce, která fungovala při ministerstvu vnitra Sovětského svazu (Jakovlev, 2008).

Další změna nastává v roce 1954, kdy je MVD (MGB) přeměněno na KGB (Komitět gosudarsvennoj bezopasnosti-Výbor státní bezpečnosti). KGB převzala úkoly NKVD, jako byly: úkoly zahraniční rozvědky, vnitřní kontrarozvědky, úkoly boje proti tzv. vnitřnímu nepříteli. Nově byla také pověřena zpracováváním zpravodajských informací, potlačováním politické opozice. KGB zanikla 6. listopadu 1991. Jejím dnešním nástupcem je FSB (Chlevňuk, 2008; Jakovlev, 2008).

Obrázek 11: Znak NKVD

Труд в СССР — дело чести, дело славы, дело доблести и геройства!

Не подлежит распространению за пределами лагеря

Орган культурно-воспитательного отдела управления Воллага НКВД СССР

№ 27
1 июля 1936 г.

Адрес редакции: Рыбный-Юг, Воллага НКВД КВД Телефон № 79

ПЕРЕКОВКА НА ВОЛГОСТРОЕ

Привет третьему вселагерному слету стахановцев Волгостроя!

РАБОТАТЬ ТОЛЬКО ПО-СТАХАНОВСКИ!

Третий слет стахановцев собирается в момент, когда наше строительство вступает в наиболее ответственный квартал, который решает исход нашей борьбы за выполнение годового плана работ.

Только что закончившаяся стахановская декада еще раз показала, что наше строительство располагает всеми возможностями для того, чтобы не только выполнять, но и перекрывать намеченные планы. Опыт отдельных экскаваторов 1 района

Сегодня на слете стахановцы - волгоармейцы вскроют конкретные причины срыва июньского плана работ. Они предъявят свой счет многим инженерно-техническим работникам строительства, которые обязаны будут этот счет оплатить. Ибо работать в третьем квартале так, как мы работали до сих пор, нельзя. Технические команды строительства обязаны создать на производстве все условия для того, чтобы каждый волгоармеец рабо-

Как делегат вселагерного слета стахановцев, я предъявляю счет инженерно-техническому персоналу на шлюзе первого района. Нами, стахановцами, плохо руководят! Буду говорить о своей бригаде: люди у нас — сильные тридцатипятилетки, и сам я тоже тридцатипятилетник. Пришлось много поработать, чтобы сделать бригаду стахановской. В июне наша выработка доходила до 600 проц. нормы. Но в этом нет заслуги про-

Делегат слета — землекоп-стахановец Абдул Нагаев (1 район). Выработка — 221 проц. нормы

Бороться за стахановские высоты

27 июня экскаваторы на плотине 1-го района дали прекрасные показатели работы. Экскаватор № 157 (машинисты Терентьев и Нуднов) за сутки выработал 1837 кубм грунта (норма 1300 кубм). Экскаватор № 158 — подшефный „Перековке на Волгострое“ — выдал грунта 1787 кубм, — 137,5 проц. суточного задания. Обе смены (машинисты Сереченно и Игнатьев) выработали поровну.

К. Чер.

Делегат слета — землекоп-стахановец Абдул Нагаев (1 район). Выработка — 221 проц. нормы

За стахановский экскаватор

М. П. Сереченно — машинист экскаватора № 158 на плотине 1-го района, делегат слета стахановцев.

До 14 июня экскаватор, на котором я работаю, не выполнял нормы. Причины были: всего 12 автомашин. Шло много и про них уже пи...

27 июня с утра наш экскаватор обслуживал нормы. Причин бы...

Obrázek 12: Noviny NKVD

6.2 Rozdělení vězňů v sovětských táborech

Lidé věznění v sovětských táborech byli děleni do dvou základních kategorií: na vězně politické a kriminální, čili nepolitické.

Obě tyto kategorie jsou do značné míry vágní a mohou být i zavádějící, protože ne každý „politický“ či „kriminální“ vězeň opravdu spáchal nějaký trestný čin politického nebo kriminálního charakteru, za který by měl být uvězněn na mnoho let či desítek let do pracovního tábora.

Dostat se mezi společnost „kriminálních vězňů“ opravdu nebylo nijak zvlášť složité. Anne Applebaum ve své monografii Gulag uvádí několik příkladů ilustrujících cestu mezi „kriminální vězně“. Mezi jedny z nekrivlivějších případů patří např. příběh otce pozdějšího ruského politika Alexandra Lebedě, který byl odsouzen jako kriminální vězeň na 5 let v táboře nucených prací, protože dvakrát dorazil do továrny, kde byl zaměstnaný, o pět minut později. Další podobným případem je žena uvězněná za to, že v kanceláři, kde pracovala, vzala tužku pro syna, aby měl čím psát domácí úkoly (Applebaum, 2004; Babka, 2009). Tyto a mnohé jiné případy ilustrují zoufalou potřebu sovětského státu zajistit GULAGům dostatek pracovní síly. Vzhledem k neustále se zvyšujícím normám a požadavkům na produkci a výkony GULAGů bylo nutné zajišťovat stále více táborové pracovní síly. Mnoho odborníků, stejně jako obyčejných pracujících lidí, pak jako pracovní a odborná síla chybělo v běžné (netáborové) výrobě. „Netáborové“ firmy a provozy se tak mnohdy dostaly do situace, že nestíhaly plnit státem diktované normy, a proto část jejich úkolů přebíraly GULAGy. Ty ale samozřejmě potřebovaly více lidí, aby byly schopny plnit normy. Tento začarovaný kruh sovětské hospodářské výroby tak přiváděl do pracovních táborů mnohé lidi, kteří se ničím neprovinili, jejichž případy byly zcela vykonstruované a obvinění neopodstatněná.

Mezi mnoha nespravedlivě uvězněnými se ale i tak našli lidé, kteří byli odsouzeni na základě skutečného spáchání trestného činu. O politických vězních bude pojednáno v následující podkapitole. Na tomto místě bych ráda uvedla ještě pár slov o kriminálních vězních.

Kriminální vězni se dělili do několika hierarchicky uspořádaných skupin. O tom se zmiňují jak autoři, tak autorky memoárové literatury. Jurij Lvovič Fidelgolc³⁰ se ve svých memoárech zabývá klasifikací jednotlivých skupin vězňů a jejich vztahy. Stejně jako i jiní autoři, také Fidelgolc poukazuje na fakt, že jak v transportech, tak v tranzitních stanicích a následně v táborech od sebe bývaly jednotlivé skupiny důsledně odděleny, protože především mezi jednotlivými kriminálními vězni docházelo často ke krutým násilnostem (Fidelgolc in Babka, 2009, str. 325-349). Násilnosti mezi jednotlivými kategoriemi vězňů byly mnohem častější mezi muži než mezi ženami. Ani ženským táborům se ale činy násilné povahy či různé naschvály nevyhnuly. Kriminální vězni — muži i ženy — pak obvykle mívali v táborech lepší postavení než vězni političtí. Bývali v úzkém kontaktu s vedením tábora, často byli schopni si pro sebe vymoci mnohé výhody (více jídla, lepší oblečení, lehčí práci aj.). Kriminální vězni často zastávali funkce pomocných dozorců či dozorkyň a i jinak pomáhali vedení tábora s táborovou agendou a správou. Obecně byli kriminální vězni přiřazováni na lehčí práce než lidé odsouzení za „politické“ delikty. Od politických vězňů se obvykle odlišovali jiným způsobem oblékání, slangem (mohla se ale od sebe navzájem lišit také mluva jednotlivých kriminálních skupin), kulturou, zvyklostmi.

Kriminální vězni byli také na rozdíl od politických odsuzování ke kratším trestům a snáze se domohli předčasného propuštění. Prodloužení trestu v jejich případech bývalo velmi neobvyklé, zatímco v případech politických bývalo zvláště na konci třicátých let a během druhé světové války relativně běžné.

6.3 Postavení politických vězňů

Hlavní pozornost této diplomové práce je upřena na osoby uvězněné z „politických důvodů“, nikoliv na „kriminální vězně“, proto je tato samostatná podkapitola věnována politickým vězňům a jejich postavení v táborech.

Obecně je za politického vězně považována „osoba vězněná pro svou politickou činnost nebo názory. Podmínkou není, aby byl politický vězeň stíhán za politický trestný čin, naopak zejména v zemích s totalitním režimem bývá pravidlem, že tomu tak není a tento charakter je zastírán nejrůznějšími zástupnými obviněními.“ (Pecina, 2010). Především druhá věta výše uvedené definice je důležitá v kontextu sovětských GULAGů a „politických vězňů“. Mnoho lidí uvězněných z „politických důvodů“ se ve skutečnosti nikdy neúčastnila žádných protistátních aktivit, mnohé z nich dokonce ani politika vůbec nezajímala. Olga Adamova-Sliozberg ve svých pamětech „Cesta“ vzpomíná, že jejím hlavním zájmem byla rodina a domov a o politiku se stejně jako její manžel, vědecký pracovník, nikdy nezajímala (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009).

³⁰ Fidelgolc, Jurij Lvovič — (nar. 1927); v roce 1948 byl přijat na divadelní fakultu, ale již v prvním ročníku byl zatčen a odsouzen za protisovětskou propagandu a agitaci. Byl odsouzen k 10 letům odnětí svobody. V letech 1948 — 51 pracoval v rámci Ozerlagu na stavbě Bajkalsko-amurské železniční magistrály. Léta 1951— 1954 strávil na Kolymě, poté musel zůstat ve vyhnanství. Je autorem několika sbírek poezie a sborníku Kolyma (Babka, 2009).

Politici vězni v Sovětském svazu byli odsuzováni na základě paragrafu 58. V memoárové literatuře se proto pro ně často vyskytuje označení „osmapadesátky“. Stejně jako existovala jistá hierarchie mezi „kriminálními“, dělili se často i „politici“ do skupin na základě toho, podle kterého odstavce paragrafu 58 byli odsouzeni. V „nejlepší“ situaci se nacházeli odsouzení za antisovětskou agitaci (ASA — антисоветская агитация). Mezi „prohřešky“, za které se v tomto případě odsuzovalo, patřilo například vyprávění politického vtípu, případně stačilo, že dotýčný takový vtíp vyslechl a vypravěče neohlásil na příslušných místech. O stupeň horší postavení měli lidé zatčení za protisovětskou činnost (ASD — антисоветская деятельность). V dalších odstavcích paragrafu 58 se hovořilo také o trestných činech zvaných kontrarevoluční agitace (KRA — контрреволюционная агитация), kontrarevoluční činnost (KRD — контрреволюционная деятельность), kontrarevoluční teroristická činnost (KRTD — контрреволюционная террористическая деятельность) a kontrarevoluční trockistická teroristická činnost (KRTTD — контрреволюционная троцкистическая деятельность). Především během druhé světové války bylo mnoho lidí také odsouzeno za „podezření ze špionáže (PŠ — подозрение в шпионаже) (Applebaum, 2004, str. 267; Dombrovskij in Babka, 2009). Za špionáž byli pak také často odsuzováni cizinci, kteří se dostali na území Sovětského svazu, případně lidé ze smíšených manželství. Mnohdy k odsouzení na základě tohoto odstavce stačila pouhá znalost cizího jazyka.

Ve věznicích, transporthách a táborech byli politici vězni konfrontováni s druhou kategorií uvězněných — s kriminálními vězni. O kriminálních věznicích podrobněji pojednává předchozí část. Co zde ještě nebylo zmíněno, je vzájemný vztah „politických“ a „kriminálních“. V táborovém životě byly od sebe tyto dvě skupiny obvykle odděleny, a pokud to nebylo nutné, nedocházelo k častým kontaktům. „Politici“ obvykle „kriminálními“ pohrdali. Především pak v memoárech žen se často vyskytuje zmínka, že mezi kriminálnicemi bylo mnoho prostitutek, které „politické“ vězeňkyně pro jejich chování striktně odsuzovaly. „Politici“ byli nezdůvodněně vystavováni šikaně ze strany „kriminálních“: memoárová literatura popisuje často příklady, kdy kriminální vězni prohráli majetek „politických“ v kartách a ten jim následně ukradli, aby ho mohli předat výhercům; ve smíšených táborech „kriminálníci“ — muži prohrávali ženy, které následně „předávali“ výhercům ke znásilnění aj.

Z mnoha dochovaných memoárů je zřejmý ještě jeden aspekt vztahu: politici vězni sami sebe považovali za intelektuální elitu, kdežto na kriminální vězně nahlíželi obvykle jako na spodinu společnosti. Tento pohled ale může být zavádějící, protože vzpomínky na GULAG, jak jsem již uváděla ve 2. kapitole, rozhodně nepsali všichni, kteří tímto systémem prošli, ale právě jen hrstka lidí, obvykle intelektuálové, vysokoškolsky vzdělaní lidé, umělci.

Z celkového počtu vězňů tvořili „politici“, až na období po ukončení druhé světové války³¹, vždy méně než polovinu (Zemskov a Dugin in Applebaum, 2004, str. 266):

Období:	1937-38	1946	1948	1950- 53
Počet politických vězňů v %:	12- 18%	60%	Méně než 25%	25- 30%

³¹ Po ukončení druhé světové války došlo k velké amnestii pro kriminální vězně na počest válečného vítězství. Z tohoto důvodu převyšovali v tomto období krátkodobě početně „politici“ nad „kriminálními“.

Ačkoliv je tedy zřejmé, že dochovaná memoárová literatura skýtá pohled jen velmi malé skupiny vězňů, je přece jen velmi cenným zdrojem informací o životě v táborech. Cenným mimo jiné proto, že se velmi často snaží postihnout život nejen politických vězňů, ale i jiných skupin a jejich vzájemných každodenních konfrontací.

Kapitola 7.: Disciplína, autorita, moc a zlo; Vězení; Pracovní tábory v teoretickém pohledu

„Smrt a Sověti. Sověti a smrt. Bože, kdo to vydrží? A ta Sibiř, ten sníh, ty mrazy...“

(Bednarski, 2009 str. 77)

Sedmá kapitola přibližuje teoretický pohled na problematiku vězení, moci, disciplinace, ztráty svobody a pobytu v koncentračním táboře. Hlavní prameny, z kterých čerpám, jsou knihy od Wolfgana Sofskyho, Tzvetana Todorova, Philipa Zimbarda a Michaela Foucaulta. Kombinuji zde jejich pohled na danou problematiku spolu s vlastními názory a definicemi, které vycházejí nejen z nastudovaného teoretického materiálu, ale rovněž z abstrakce studovaných příběhů přeživších osob.

7.1 Disciplína, moc a zlo

Podle psychologických definic je moc funkcí autority (Kern, 1999 str. 266). Z hlediska našeho tématu definuji moc jako nástroj prosazování politických zájmů proti vůli společnosti nebo jednotlivce, k čemuž je využívána také neustálá disciplinace jednotlivce i společnosti jako celku, autorita politických činitelů a nekončící atmosféra strachu a zastrasování ve společnosti. Zastrasování a strach dává do přímé souvislosti s disciplinární mocí Wolfgang Sofsky. Podle Sofskyho donucovací (resp. disciplinární) moc řídí jednání jednotlivce za použití hrozby trestu, nicméně ponechává jakousi iluzi volby jednání a konání (Sofsky, 2006). Sofsky uvádí, že: „Disciplinární moc člověka přetváří tím, že ho podřizuje neustálé kontrole. Nemá nikterak zapotřebí dávat odstrašující příklady. Místo toho používá rozsáhlý repertoár subtilních technik moci, které vůbec odpor nepřipustí. Bez přestávky střeží prostor, organizuje čas, registruje odchylky a upevňuje řád.“ (Sofsky, 2006 str. 28). V tomto světle lze jednoznačně také nahlížet na sovětskou společnost a její uspořádání a fungování v období 20. — 50. let 20. století. Sofsky ve své knize „Řád teroru“ hovoří vedle moci disciplinární také o moci autoritativní. Moc disciplinární se vztahuje k běžnému fungování státu a společnosti, podle Sofskyho se jedná o každodenní teror. Moc absolutní pak přichází ke slovu v koncentračních táborech. Její hlavní charakteristikou je, že se nevyhýbá násilí, ale naopak ho umocňuje organizací. Cílem absolutní moci je docílit situace totální nejistoty, vytvoření bezejmenné masy obětí, zničení jakéhokoliv projevu individuality a individuálního jednání, zničení svobody jednotlivce (Sofsky, 2006). O konkrétních projevech absolutní moci v rámci koncentračního tábora budu hovořit podrobněji v kapitole 7.3.

S mocí bezprostředně souvisí také disciplína, kterou Foucault nazývá „anatomii politického detailu“ nebo „mechanikou moci“ (Foucault, 2000 str. 202 a 204). Foucault hovoří o disciplíně těl, ale jeho definici lze chápat ve smyslu jednotlivce, individua. Právě disciplína představuje prostředek, jak z jednotlivce vytvořit podřízené, poslušné „tělo“ a uvést ho do stavu naprosté podřízenosti. Podle Foucaulta pak míra přizpůsobenosti je v přímé úměře k míře a rozsahu ovládnutí. Disciplinační proces lze rozdělit do několika vzájemně souvisejících a prolínajících se kroků:

- 1) Rozdělení jedinců v prostoru.
- 2) Členění prostoru.
- 3) Rozdělení času.
- 4) Kontrola aktivity a práce jednotlivců i skupin.

Vykonávání disciplinace úzce souvisí s hierarchickým dohledem, uplatňováním moci autorit, systémem permanentní registrace jednotlivců (Foucault, 2000 stránky 207-225). Disciplína jako mechanizace společnosti, resp. disciplína jako panoptikum, jak ji popisuje Foucault, úzce souvisí se způsobem fungování koncentračních táborů a s represivními společenskými systémy, včetně uspořádání v Sovětském svazu v daném období.

V souvislosti s mocí hovoří Zimbardo také o zlu jako o: „úmyslném chování, které ponižuje, odlidšťuje, poškozuje, ničí nebo zabíjí jiné lidi. Tato definice, která se soustřeďuje na chování, činí konatele zodpovědnými za cílené motivované činy, které mají řadu záporných následků pro jiné lidi.“ (Zimbardo, 2005 str. 38). Projev zla a agrese u jednotlivce nelze podle Zimbarda vysvětlit jen vnitřními dispozicemi a povahovými vlastnostmi. Fakt, že jedinec dá průchod „zlému“ konání, je ovlivněn celou řadou faktorů: politickou, společenskou, ekonomickou a historickou situací. Značnou roli hraje odlidštění, resp. odosobnění oběti, nepřátelská podoba nepřítele/oběti, anonymita pachatele, sounáležitost se systémem, vzor kolegů, výchova a manipulace. (Browning, 2002; Zimbardo, 2005).

Podle Todorova je zlo neodmyslitelně spjata s koncentračními tábory, nicméně ho nelze vykládat jako projev abnormality. Za abnormální považuje přibližně 5 — 10 % dozorců táborů, u kterých se projevovaly výrazné sadistické sklony. Zbytek táborových dohlížitelů spadá podle Todorova do kategorie normality (Todorov, 2000). Hannah Arendt používá v této souvislosti pojem „banalita zla“. To neznamená, že zlo lze zlehčovat, banalizovat. Pojem naopak vyjadřuje fakt, že nebezpečnost zla koncentračních táborů tkví v jeho snadnosti, v jeho banálnosti a že „zlým“ se za určitých okolností může stát de facto každý jedinec (Arendt, 1995).

Obrázek 13: Stepan Nikolajevič Garanin — jeden z nejobávanějších dozorců na Kolymě (krátce po zatčení)

7.2 Vězení

Vězení jako způsob trestání jednotlivců nahrazuje v evropské společnosti mučení a veřejná pokání na sklonku 18. století. Změna v nahlížení na způsob trestání souvisí s proměnou zákoníků a justice jednotlivých států. Moderní zákoníky a nová justiční opatření zavádějí téměř všechny evropské státy, Rusko jako jeden z prvních již v roce 1769. Justiční zákoníky kromě zrušení trestu mučením a využíváním mučení jako výslechové metody obvykle nově zavádí vězení ve smyslu trestu s nápravným charakterem. Obvyklé je zřizování soudních porot. Veřejné zůstává přelíčení a rozsudek, které mají samy o sobě negativní charakter a udělují potrestanému punc viníka. Naopak výkon trestu je nově před společností ukryt za zdmi věznic. Podle Foucaulta tento fakt s sebou přináší mimo jiné důsledek, že trestání opouští doménu každodenní zkušenosti a zůstává nově pouze v oblasti abstraktního povědomí společnosti a jednotlivce (Foucault, 2000).

Idea uvěznění jako ideálního trestu moderní společnosti spočívá především na myšlence ztráty svobody ve smyslu svobody jako jednoho z nejdůležitějších aspektů života jednotlivce. Svoboda má na rozdíl od hmotných statků stejnou cenu pro všechny a proto je její ztráta univerzálním trestem. Odsouzení k uvěznění je také možno časově omezit a tím vyjádřit závažnost trestu a současně tedy i provinění. Trest uvězněním je vnímán také jako způsob morální nápravy trestaného. Navíc má poukazovat na fakt, že potrestaný poškodil celou společnost, jejíž je členem (Foucault, 2000). Ve své knize „Dohlížet a trestat“ pak Foucault poukazuje ještě na jeden důležitý rozměr vězení, když si klade tuto otázku: „Jak by vězení nebylo bezprostředně přijímané, když uzavíráním, napravováním, přiváděním k poslušnosti pouze reprodukuje, i když poněkud zesíleně, všechny mechanismy, které nacházíme v rámci celé společnosti?“ (Foucault, 2000 str. 321). Tento rozměr věznění se mi jeví obzvláště důležitý v kontextu sovětského represivního systému, kdy záměrem politické reprezentace státu a jejích bezpečnostních složek byla obecná disciplinace společnosti a její poslušnost. S jistou nadsázkou lze tedy přirovnat fungování táborů GULAGu k fungování sovětské společnosti — jakoby tábory GULAGu představovaly esenci sovětské společnosti.

7.3 Pracovní a koncentrační tábory

Pracovní či koncentrační tábory lze považovat za specifickou formu vězení. Mnohé charakteristiky, které se vztahují k instituci vězení, platí i v případě táborů. Nicméně je nutné zde striktně rozlišovat, o jakém typu tábora mluvíme. Je pochopitelné, že nacistické vyhlazovací tábory měly značně odlišnou strukturu a cíle než tábory pracovní (v různých společnostech). Na rozdíl od táborů vyhlazovacích, lze v případě pracovních koncentračních táborů hovořit především o prvku disciplinace, nápravy a výchovy jednotlivce. Na následujících řádcích se zabývám koncentračními tábory z této perspektivy, protože tábory GULAGu odpovídaly především této formě uvěznění.

Stejně jako vězení, je pracovní či koncentrační tábor (jak o něm zde uvažuji) místem nápravy. V dlouhodobém časovém horizontu zde dochází k „nápravě“ jednotlivce za pomoci kontroly jeho chování, myšlení, pracovní aktivity i volného času. Absolutní moc, která je pro tábory typická, kontroluje a organizuje prostor a čas tábora. Jednotlivec se zde stává součástí hierarchicky uspořádané sociální struktury, objektem v kontrolovaném prostoru. „Absolutní moc určuje časový a prostorový řád, a tím řídí sociální jednání a vztahy.“ (Sofsky, 2006 str. 59). Prostor v táboře je členěn dvojitým způsobem: na svět tábora a svět mimo tábor. K tomu je i vlastní táborový prostor členěn specifickým způsobem na nejrůznější zóny, v nichž je pohyb vězňů striktně

omezován a řízen nejrůznějšími pravidly. (Sofsky, 2006) Podobně také čas existuje pro vězně v několika formách. Podle mě jsou důležitá tři pojetí času:

- 1) čas před táborem — tedy čas vzpomínek a čas, v němž lze hledat jisté myšlenkové a psychické „útočiště“. Nad tímto časem měl/ má vězněný člověk plnou kontrolu. Jedná se o čas, který byl organizován podle představ vězněného a stejně tak „útěky do vzpomínek“ po čas věznění si každý jednotlivec reguluje dle svého uvážení a potřeby.
- 2) Čas po propuštění — tedy představy o budoucnosti, čas, který je plný nadějí a zároveň je tíživý. Zde je kontrola nad časem již do určité míry omezena tím, že vězněný člověk není schopen predikovat dobu svého propuštění. V případě, že žije v Sovětském svazu, není obvykle ani schopen určit, zda bude po propuštění z tábora opravdu svobodný, nebo ho postihne úděl vyhnance. Nicméně do značné míry lze o čase budoucím uvažovat i tak jako o čase svobodném.
- 3) A konečně existuje čas tábora — čas, nad kterým na rozdíl od prvních dvou typů nemá vězeň žádnou kontrolu. Jedná se o čas organizovaný táborovou správou, která plně rozhoduje o všech aktivitách vězněných. Nadto je čas v táboře také zcela specifickým časovým úsekem v životě každého jednotlivce, časem, který se zcela vymyká jiným životním etapám. Tzvetan Todorov hovoří o táborech jako o „mezni situaci“ především ve smyslu politickém a morálním, k čemuž se o pár řádek dále také dostanu. Podle mého názoru je možné tento termín použít nicméně použít i v souvislosti s časem: pobyt v táboře jako celek lze chápat jako mezni situaci lidského života.

O tom, že ve vězení, potažmo v pracovním táboře, může vykonavatel moci disponovat časem vězněného, se zmiňuje také Foucault. Čas bývá rozvržen pečlivě a zahrnuje i takové detaily, jako je čas strávený v jídelně nebo přesuny z cely na pracoviště (Foucault, 2000). Cílem je zmocnit se celého člověka včetně jeho morálních a fyzických kvalit a „překódování existence“ (Foucault, 2000 str. 326).

Jak jsem již zmínila, je možné chápat koncentrační tábor jako tzv. „mezni situaci“. Tzvetan Todorov vykládá tento termín ve dvou různých souvislostech: politické a morální. Z hlediska politického chápe koncentrační tábory jako mezni projev totalitní moci. Za nejdůležitější projev politické totalitní moci považuje teror a tábory pak pokládá za zhuštěnou a umocněnou podobu teroru, dokonce Todorov v táborech spatřuje vyvrcholení principu teroru a naopak totalitární státy samy o sobě vidí jako mírnější podobu tábora (Todorov, 2000 stránky 291-295).

Druhým možným výkladovým schématem tábora jako „mezni situace“, je hledisko morální. Tábory bývají spatřovány jako místa bez morálky, bez svědomí. Místa, kde se člověk dnes a denně ocitá v nestandardní, tedy mezni morální situaci, kdy je nucen volit mezi zachováním svého života nebo pomoci bližnímu. Jako příklad morálního úpadku a tábora coby místa „války všech proti všem“ uvádí Todorov životní táborovou filosofii Eny Weissové: „Moje zásada: nejdříve jsem já, pak já a pak zase já. Potom není nic. Pak znovu já a až potom všichni ostatní.“ (Todorov, 2000 str. 41). Přestože se tento princip v táborech hojně uplatňoval, není možné vidět ho jako jediné existující schéma. Paměti přeživších (jak holocaustu, tak GULAGu) vyznívají v tom smyslu, že ačkoliv vlastní přežití bylo nejvyšší prioritou, ohled na druhé spoluvězně a pomoc ostatním byla běžnou součástí táborového života.

Nedílnou součástí táborů, především tedy táborů GULAGu, je práce uvězněných. Na rozdíl od práce vykonávané svobodnými občany mimo tábory, je práce táborového vězně činnost soustavně destruktivní. Hlavním cílem práce v táboře je „náprava“ a disciplinace vězněných osob, maximální využití jejich fyzických sil. Táborová práce je obvykle spojena s podřízeností jedince

záměrům absolutní moci a snaze dosáhnout splnění plánů. Práce v táboře je plánovaná, stálá činnost, která je nesmírnou zátěží pro lidského ducha i fyzické síly.

V této kapitole jsem zmínila obecné principy vzniku vězení a koncentračních táborů, kterými jsou především disciplinace, náprava, kontrola společnosti a jednotlivce a využívání táborů jako prvku demonstrace politické moci a zastrašování. Tyto principy jsou funkční také v případě úvah o motivaci zakládání sovětských táborů GULAGu, nicméně nejsou to motivy jediné. Ráda bych definovala ještě jeden důležitý aspekt, který vedl k založení nezvykle rozsáhlé sítě táborů po celém území Světského svazu. Tento aspekt nazývám „ekonomickou iluzí“. Jedná se o mylnou představu, že táboroví vězni mohou být velmi levnou a zároveň efektivní pracovní silou a mohou tak přispět k urychlené industrializaci státu a rychlému ekonomickému růstu. V Sovětském svazu byla tato iluze podporována přibližně 30 let, teprve po roce 1953 bylo možné definitivně prokázat naprostou neefektivitu masové vězeňské práce a velkou ekonomickou ztrátovost táborů.

Kapitola 8.: Osobní zkušenost se sovětským represivním systémem a uvězněním v GULAGu v různých etapách

„Sníh zmodral a smazal hranici mezi nebem a zemí. Slunce okradené o svou záři jenom tak poblikávalo ve své proletářské bídě. Prudká zima pohlcovala jeho životadárnou sílu, takže před smrtí nás musel chránit oheň, láska a tři sta gramů chleba doplněného celulózou a rybími kostmi, které nám přidělovali denně.“

(Bednarski, 2009 str. 71)

Osmá kapitola přibližuje čtenáři fungování sovětského represivního systému od zatčení až po znovuzatčení či vyhnanství. Pobyt v táboře GULAGu byl sám o sobě jen součástí celého procesu a životního prožitku a není možného o něm pojednávat samostatně. To, jakým způsobem lidé chápali a prožívali své uvěznění v táboře, se velmi často odvíjelo od předchozí zkušenosti se zatčením, atmosférou ve společnosti, práci, rodině či na stranických schůzích před jejich zatčením, zkušenosti s pobytem ve věznici a vyšetřováním. Důležitým aspektem byli také spoluvězni a jejich vzájemné vztahy. Neméně důležité byly také prožitky transportů a pobyty v tranzitních věznicích na cestě do vzdálených táborů. Těmto aspektům setkání se s represivní mocí je věnována první podkapitola.

Samotnému pobytu v GULAGu je pak věnována následující velká podkapitola. Zabývám se zde otázkami prvního setkání s táborem, adaptací, každodenním životem v lágru.

V následujících částech 8. kapitoly je nemenší pozornost zaměřena také na problematiku znovuzatčení a znovuuvěznění, vyhnanství, nuceného pobytu a mnohé další aspekty.

V této kapitole se tedy snažím uchopit GULAG a sovětský represivní systém jako celek a ukázat komplexnost a provázanost celého prožitku. Poukazuji na fakt, že jednotlivé etapy setkávání se s represivní mocí jsou propojené a nelze je vnímat odděleně a bez vzájemných souvislostí. Popis jednotlivých fází setkávání se s represivní mocí je doplněn o ilustrativní výpovědi očitých svědků získaných z memoárové literatury nebo během rozhovorů.

8.1 Cesta do GULAGu: od zatčení, přes uvěznění k transportu do GULAGu a pobytům v tranzitních táborech

Na začátku celého procesu stálo vždy zatčení. Zatýkání osob probíhalo v kteroukoliv denní či noční dobu, obvykle bez jakéhokoliv varování. Nicméně někteří zatčení lidé již předem tušili, jaký osud by je mohl potkat. V případě, že došlo již dříve k zatčení někoho z rodiny nebo někoho z blízkých přátel či spolupracovníků, existovala nemalá šance, že dojde i k jejich zatčení.

V mnoha jiných případech ale došlo k zatčení lidí, kteří se domnívali, že jich se žádná perzekuce týkat nemůže. To byl i případ Olgy Adamovy-Sliozberg³², jejíž životní osud představuje typický příběh druhé poloviny 30. let v Sovětském svazu. Ve svých pamětech nazvaných *Cesta*³³ vzpomíná na paní, která jí pomáhala s domácností — její rodinu postihla perzekuce již na počátku 30. let. O této rodinné tragédii se Olga dozvěděla až později a jak uvádí ve svých pamětech, byla přesvědčena, že manžel této ženy musel spáchat nějaký trestný čin, jinak by k perzekuci nedošlo. Domnívala se, že její rodině se nic takového stát nemůže:

„Ne, mně ani jemu (*manželovi*) se přece nic takového nemůže stát! Říkalo se (jenom říkalo, vždyť to bylo teprve začátkem šestatřicátého roku), že něco proběhlo, nějaká zatýkání... Ale to se přece týkalo úplně jiných lidí, to se přece nemohlo dotknout nás, takových mírumilovných, takových čestných lidí...“ (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 49)

Zatýkání obvykle probíhalo pro mnoho lidí nečekaně — nejen, že zatčený mnohdy netušil, že by se i jemu mohlo něco takového přihodit, ale samotný akt zatčení probíhal obvykle v zcela nepředpokládanou dobu. Metody zatýkání se navíc neustále měnily, aby ti, kteří tušili, že mohou být také zatčeni, neměli šanci na jakékoliv skrývání se či dokonce útek. Měnily se také způsoby informování zatýkaných osob. Především ve třicátých letech bylo obvyklé tvrdit zatýkaným, že za krátkou dobu budou zase doma — tedy nepadlo ani slovo o nutnosti vzít si s sebou nějaké náhradní oblečení, osobní věci apod. Zcela jiná situace panovala především v období druhé světové války, kdy se v Sovětském svazu nedostávalo mnoha základních věcí denní potřeby, a proto zatýkané osoby měly být instruovány, aby si s sebou vzaly teplé oblečení a předměty osobního charakteru, které vydrží alespoň tři roky (Applebaum, 2004).

Po zatčení následovala vyšetřovací vazba a uvěznění. Délka pobytu ve vyšetřovací vazbě se různí případ od případu, obvykle ale pamětníci uvádí dobu kolem 3-4 měsíců, mnohdy ale déle. V memoárové literatuře je toto období obvykle popisováno jako doba naděje a víry smíšené s nejistotou a bezradností. Mnoho lidí se ještě ve vyšetřovací vazbě domnívalo, že brzy musí dojít k vysvětlení „omylu“ a jejich propuštění na svobodu. Víra ve spravedlivé vyšetřování, nezávislost a spravedlnost soudů a řádné přešetření případu byla u mnohých nezlomná. To uvádí nejen Olga Adamova-Sliozberg, ale také třeba Jurij Dombrovskij³⁴, stejně jako mnoho dalších autorů. Jurij Dombrovskij v memoárové povídce „Zvláštní porada“ uvádí rozhovor mezi dvěma muži ve vyšetřovací vazbě:

³² Adamova-Sliozberg, Olga — (1902 – 1991) ekonomka a spisovatelka. Manžel Olgy Adamovy-Sliozberg byl zatčen a následně popraven v březnu 1936. Olga byla zatčena již 27. dubna 1936 a odsouzena k osmi letům, které strávila na Soloveckých ostrovech a na Kolymě. I po propuštění v roce 1944 následovaly další perzekuce a nové uvěznění. Úplného osvobození se dočkala až v roce 1954 (Babka, 2009).

³³ Poprvé vyšly tyto paměti v roce 1989 pod názvem *Put'* v rámci sborníku *Dodněs t'jagotějet*, o tři roky později také samostatně. Zde čerpám z překladu Ivany Ryčlové, uvedeném v knize *Jen jeden osud* (L. Babka ed.).

³⁴ Dombrovskij, Jurij Osipovič — (1909 – 1978) ruský spisovatel. Opakovaně žil ve vyhnanství či byl vězněn nepřetržitě mezi lety 1939 — 1955. I po návratu do Moskvy se zasazoval o dodržování lidských práv, kvůli čemuž byl pod neustálým dohledem KGB (Babka, 2009).

„Říkáte, že v Moskvě přijmou rozhodnutí, ale vždyť v trestním zákoníku je jasně řečeno, že rozsudek vynáší soud v soudní síni na základě výsledků předchozího vyšetřování, sám jsem to četl! Sám! Tak jak to mohou vyšetřovat beze mě?... Jakýpak ksakru soud, když to není soud, ale porada. Zvláštní porada při lidovém komisariátu v Moskvě. A člověka tam soudí bez soudců, bez paragrafů, beze svědků, bez vyšetřování, bez rozsudku, bez odvolání. Vyslechli- usnesli se! Paragrafem mu zacpou hubu! A hotovo!“ (Dombrovskij in Babka, 2009, str. 274).

Obrázek 14: Sovětský soud — soud národa! (propagandistický plakát)

Nejen víra a naděje jsou ovšem charakteristickými znaky období pobytu ve vyšetřovací vazbě. Mučení a ponižování zatčených při výsleších nebylo zejména od 30. let nijak výjimečné. Pošlapání lidské důstojnosti, detailní osobní prohlídky, ponižování. O takových aspektech vyšetřování hovoří např. Alexandr Solženicyn³⁵ v memoárovém románu v Kruhu prvním, kdy popisuje uvěznění sovětského diplomata Volodina:

Jako u koňského handlíře: špinavé ruce nejdřív chytily Volodina za jednu tvář a odtáhly ji, pak za druhou, roztáhly jedno oko, druhé, a teprve, když se dozorce přesvědčil, že nikde, pod jazykem, ba ani v očích není nic schovaného, zvrátil tvrdým pohybem Volodinovi hlavu tak, že mu do nosních dírek padalo světlo...

(...)

³⁵ Solženicyn, Alexandr Isajevič — (1918 – 2008), jeden z nejvýznamnějších ruských spisovatelů. Během druhé světové války byl zatčen a odsouzen k osmi letům pobytu v nápravněpracovním táboře. Roky 1953 – 1956 strávil ve vyhnanství v Kazachstánu. V roce 1970 mu byla udělena Nobelova cena za literaturu. Poté, co byla v zahraničí publikována jeho kniha Souostroví GULAG, byl v roce 1974 zbaven sovětského občanství a vypovězen ze Sovětského svazu. Usadil se v západním Německu a po dvou letech přesídlil do USA (Solženicyn A., 1991; Solženicyn A., 1992).

Po této proceduře mu pak dozorce poručil stejným monotónním hlasem: „Vezměte do ruky úd. Stáhněte předkožku. Víc. Tak, stačí. Zvedněte úd napravo nahoru, nalevo nahoru. Stačí, spustit. Otočte se ke mně zády. Rozkročte se. Víc. Nakloňte se až dopředu k podlaze. Nohy víc od sebe. Roztáhněte si hýždě rukama. Tak, stačí. Teď si dřepněte. Rychle. Ještě jednou.“ (Solženicyn, 1992 str. 304)

Obrázek 15: Alexander Solženicyn v roce 2007

Fyzické násilí a mučení bylo oficiálně od roku 1939 zakázáno (Applebaum, 2004), to ale rozhodně neznamená, že zcela vymizelo či že se nějak výrazněji změnily vyšetřovací metody. Vyšetřovatelé znali mnoho jiných způsobů, jak vězně fyzicky týrat, byť nepoužívali přímého násilí (např. bití). Jedním z nejběžnějších způsobů nepřímého fyzického týrání bylo odpírání spánku, mnohdy po dobu několika nocí a dní. Výslechy obvykle probíhaly v noci, přes den se v celách spát nesmělo. Někteří obvinění byli vyslýcháni i několik nocí za sebou. Kritický nedostatek spánku může způsobovat blouznění a změněné stavy vnímání. Vězni tomuto mučení přezdívali „běžící pás“ nebo „konvejer“³⁶ a následky důkladně popsal americký vězeň GULAGu Alexander Dolgun:

„Byla období, kdy jsem náhle zjišťoval, že si vůbec nepamatuji, co se stalo v posledních minutách. Měl jsem výpadky myšlení. Naproste vymazání...“ (Applebaum, 2004 str. 147)

Vyšetřovatelé volili i další taktiky, jak donutit vyslýchané osoby podepsat zcela nesmyslné a smyšlené výpovědi. V memoárové literatuře se tomuto aspektu věnuje mnoho autorů, protože podepsat či nepodepsat lživou výpověď byla otázka, kterou řešil zřejmě každý zatčený člověk.

³⁶ Běžící pás nebo konvejer (rusky konvejer) nebo stoják (rusky vystojka) — nepřetržitý výslech trvající dlouhé hodiny a obvykle v noci, někdy se táhl několik dnů za sebou, ale obvykle ne déle než dva týdny. Vyslýcháný musí nejčastěji po celou dobu stát s rukama za zády nebo sedět úplně na krajíčku stoličky tak, aby všechna váha těla spočívala na kostrči. Při celodenním výslechu oběť jednou za čtyřicet hodin odvedou na dvě až tři hodiny do cely, ale vždycky jen ráno po budíčku, kdy je zakázáno spát či sedět. Po několika dnech či nocích vězni otékají nohy a pokrývají se boláky. Dozorci poté musí vězně zpět do cely odvést a tam se o něj starají spoluvězni. (Rossi, 1999).

Podepsání lživé výpovědi znamenalo jistý posun: ukončení věznění, výslechů, fyzického a psychického mučení a zároveň „podepsání si rozsudku“ na mnoho let v pracovním táboře. Mnoho vězňů si nicméně dříve či později uvědomilo, že v táboře skončí tak jako tak, a podepsalo.

Nicméně dalším aspektem, proč se řada lidí zdráhala podepsat, bylo, že většina výpovědí obsahovala křivá obvinění dalších osob, jimž tedy hrozilo bezprostřední nebezpečí.

I když mnoho vězňů odmítalo podepsat byť navzdory vystavení se dalšímu fyzickému týrání, psychický teror mnoho z nich nebylo schopno vydržet: jen málokdo byl ochoten riskovat osud své vlastní rodiny a blízkých. Pohrůžka zatčení příbuzných či přátel byla velmi účinnou zbraní vyšetřovatelů. V dochované stížnosti z 16. srpna 1940 píše Michail Filippovič Kravčuk³⁷ mimo jiné toto:

Byl jsem šokován těmito nesmyslnými obviněními, fyzicky jsem byl zničen nočními výslechy, zejména odepřením spánku po dobu 11 dnů, zhoršením srdečního onemocnění, přímými fyzickými útoky; psychicky na mě působily výkřiky a sténání lidí, které mučili ve vedlejších místnostech. Definitivně mě zlomily až výhrůžky: jestliže budu zapírat a nepřijmu falešná obvinění, moje rodina bude zatčena a zlikvidována. (Kravčuk in Babka, 2009, str. 404).

Neméně významnou roli v celém procesu hrály osoby vyšetřovatelů. Většinou se jednalo o lidi bez vzdělání, sotva gramotné. Sovětský svaz si rychle proškoloval osoby z nejnižších vrstev na nové vyšetřovatele. Rychlé vyškolení doplňovalo stavy vyšetřovatelů, kterých bylo především v dobách velkých represí relativně málo. Zaměření se na vyškolení lidí s velmi nízkým vzděláním pak mělo ten efekt, že takové osoby byly tvárnější a otevřenější ideologii, která byla podstatným aspektem celého školení a byla také nezbytnou součástí všech následných výslechů. Zajímavý pohled na vyšetřování, osoby vyšetřovatelů a jejich vyškolení, podává v textu nazvaném „Как ковались кадры“ Mira Linkevič³⁸:

К моему пареньку в первый период заходил его коллега из другого кабинета. Тоже очень молодой. У нас завязывалась беседа. Этот юноша был, по-видимому, городской- довольно грамотный и общительный.

(...)

Впоследствии Я узнала, что ребята эти- ученики саратовской школы НКВД. Ковались кадры. Легко было проследить программу этого семинара в Саратове: первая фаза- присматривайтесь, прислушивайтесь, наблюдайте; вторая фаза- не верьте им, они умело маскируются, не жалейте их! На измор надо брать этих врагов народа... (Линкевич ин виленский, 2004, strana 318).

³⁷ Kravčuk, Michail Filippovič — (1892 – 1942), ukrajinský matematik a čelný představitel Akademie věd Ukrajinské SSR. Roku 1930 odmítl vystoupit jako veřejný žalobce v procesu s ukrajinskou inteligencí. Následně se sám stal obětí represivní kampaně v letech 1937 — 38. Zatčen byl v zimě 1938 a zemřel v jednom z kolymských táborů v roce 1942. Byl posmrtně rehabilitován v roce 1956. (Babka, 2009).

³⁸ Linkevič, Mira — narozená roku 1909, v roce 1931 dokončila Moskevský institut cizích jazyků a následně se provdala za německého komunistu K. Vejdnera. Manžel zatčen v roce 1937 a zemřel ve vězení. Mira byla zatčena o půl roku později a odsouzena k deseti letům odnětí svobody (Виленский, 2004).

Stejná autorka poukazuje také na nesmyslnost, plytkost a bezduchost výsledků, plně korespondujících s intelektuálními schopnostmi vyšetřovatelů:

Ну а тут поняла: мой бедняга обладал весьма ограниченным словарным фондом, оперировал все одними и теми же фразами, которые повторялись бесконечно, монотонно и убийственно долго. Фразы-вопросы- тупые и бессмысленные, но надо было отвечать!

Часами, часами один и тот же диалог:

- Ну, рассказывай.
- Мне нечего рассказать.
- Как это нечего! Почему нечего!
- Потому что нечего.
- Нет, потому что есть чего!

И опять, и опять, и опять...

(Линкевич ин виленский, 2004, strana 318-319).

Na tomto místě je třeba poukázat na další fakt. Ve srovnání s jinými totalitárními režimy představuje ten sovětský jistou výjimku. Jakkoliv směšná a absurdní byla vyšetřování a především obvinění, na jejichž základě docházelo k odsouzení, snažili se sovětské vyšetřovatelé od konce 20. let systematicky alespoň předstírat, že zatčení se dopustili trestného činu podle daných paragrafů. Nedošlo zde tedy k likvidaci pouze úzce vymezených skupin lidí, jako k tomu docházelo v době nacistické okupace části Evropy. Přesto ale, jak jsem již zmiňovala, se i do memoárové literatury mnohá porovnání obou systémů dostala.

Především od čtyřicátých let docházelo ve věznicích často ke konfrontaci lidí, kteří již ve 30. letech celým procesem jednou prošli a ve 40. letech se pak ocitli ve věznici znova, a těch, kteří byli zatčeni prvně a netušili, co je čeká. V memoárech takových lidí se mísí snaha neztrácet naději s rezignací těch, kteří již měli lágrovou zkušenost za sebou. Nicméně rezignace je stav, ke kterému většina obžalovaných a odsouzených dříve či později dospěla. Bojovat se systémem, psát Stalinovi a doufat v osvobozující rozsudek nemělo smysl. Bylo snazší přijmout svůj osud.

Konfrontace prvně a opakovaně zatčených vězňů měla ale ještě jednu stránku. Ti, kteří se ve vězení ocitli poprvé, se z pochopitelných důvodů vyptávali „zkušenějších“ na jejich předchozí táborový život a ostatní prožitky. U mnohých stále panovala neotřesitelná víra v Stalinovu dobrotu a nevědomost. Úvahy o tom, zda Stalin věděl či tušil, nebyly zřejmě neobvyklé i přes značné riziko vedení podobných hovorů. V přeplněných věznicích bylo velmi nebezpečné prohlásit něco negativně kritického na Stalinovu adresu — kdokoliv ze spoluvězňů mohl být donašečem a to by pro autora výroku znamenalo další trest. Přesto Olga Adamova-Sliozberg ve svých pamětech na jeden takový rozhovor vzpomíná:

Боже, колік ліді псалі Сталіну! Колік ліді се хо доволávalо в последние надєжі. Кдыбы нєкдо успорядал вїставу „дописў Сталіну“, запўсобила бы силнєjšім допєм нєж вїстава јему урчєнєх даркў а нєктерым бы можна направила мозек. Але јак то рїчї чловєку, ктерєго знам јєн поврчнє, вздьт то на мє donese вышєтřоватєлі, а ја мїсто выхнанствї достану лїгр поdle парграфу 58 за агїтаци протї Сталіну!

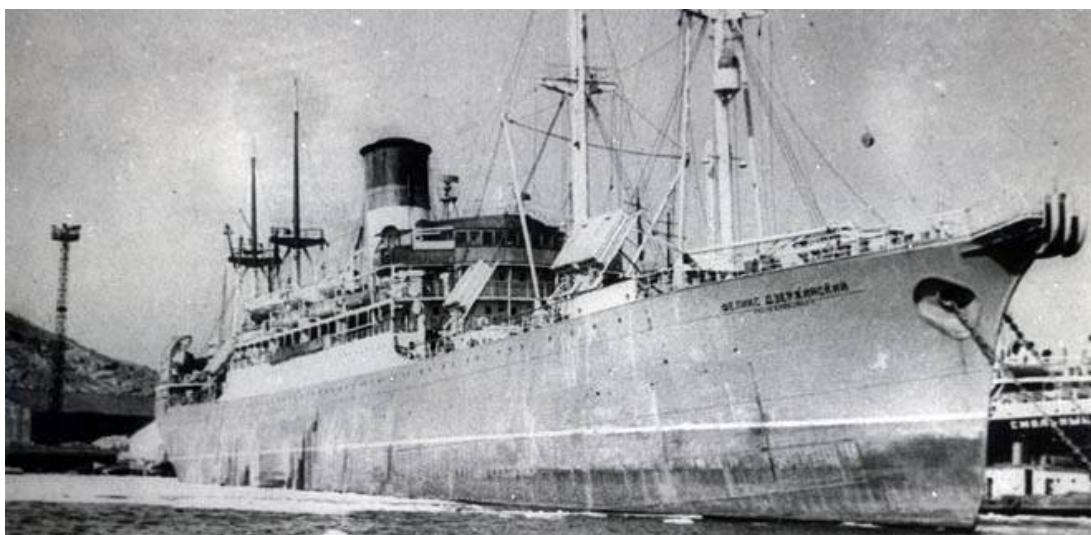
Ale měla jsem velkou chuť jí to říct — takový člověk, jako ona byl hoden toho vědět více a podívat se pravdě do očí.

„Vážím si soudruha Stalina více než vy“, řekla jsem jí. „Jako hlava státu nemůže vědět to, co vědí všichni. Nepochybně má přístup do vězení. Pokud mu něco není jasné, může přijít a pohovořit s vězni, podívat se, jak probíhají výslechy. Utrpení je příliš masové, zločinci se nemůžou do vězení ani vejít. Ne, příliš si ho vážím, abych ho považovala za hlupáčka, kterého někdo obelhává. Tohle je jeho vůle. Tohle je jeho odpovědnost. Tohle je jeho linie.“ (Adamova- Sliozberg in Babka, 2009, str. 199-200)

Po měsících strávených ve vyšetřovací vazbě, ztrátě naděje v propuštění a rezignaci následoval transport vězněných. Transporty probíhaly hromadně, vězni obvykle netušili, kam jsou odvázeni, zda jen do jiného vězení v rámci města nebo někam daleko. Z vězení, kde probíhalo vyšetřování, byli vězni nejprve v nákladních autech, případně pěšky dopraveni na vlakové nádraží. Transporty přes velká města probíhala pod velkým utajením a za přísných bezpečnostních podmínek. Pro mnoho vězňů nicméně jakýkoliv transport znamenal přinejmenším změnu, tedy naději na lepší podmínky, než jaké vládly ve vyšetřovací vazbě. Tyto naděje se obvykle nenaplnily. O podmínkách transportu z vězení píše ve svých pamětech např. Olga Adamova- Sliozberg:

Eskorta mě doprovodila do dvora a tam mě posadili do černého havrana. Jestli někdo neví, co to je, vysvětlím: je to zelený, uzavřený automobil, sloužící k převozu vězňů. Uvnitř je rozdělen na jednotlivé kóje, tak těsné, že lidé s dlouhýma nohama je museli mít skrčené, jinak by jim je přiskřípli do dveří. V roce 1937 byla tato auta tak populární, že v jedné škole prvňáčci na otázku: „Jakou barvu má havran?“ svorně odpověděli: „Zelenou.“ (Adamova- Sliozberg in Babka, 2009, str. 67)

Na nádražích velkých měst byli vězni nuceni nastoupit do (obvykle) nákladních vlaků, které je měly přemístit do nejdlehlších částí Sovětského svazu. Transporty vlakem byly často velmi dlouhé a nesmírně namáhavé. Slabší nebo staří vězni, případně těhotné ženy mnohdy transport nevydrželi. Část vězňů byla někdy následně přepravována také lodí — zejména pak ti, kteří putovali na Kolymu. Stejně jako ve vlaku, i na lodi panovaly hrozné podmínky.

Obrázek 16: Parník "Felix Dzierżyński " patřil společně s parníkem "Džurma" k nejznámějším lodím přepravujícím vězně na Kolymu

Transport lodí na Kolymu zachytil ve svých pamětech Jurij Fidelgolc, který na palubě vězeňského parníku Džurma konal zdravotnickou službu:

Po palubě jsme se směli pohybovat volně.³⁹ Vojáci od eskorty otevírali těžké poklopy podpalubí a spouštěli nás dolů, kde už čekali všichni ti trpící, bažící po dlouho očekávané lékařské pomoci. Všude kolem jen rozhoupaná špína, zvratky, puch výkalů, kalná voda v rezavých soudcích a ojíňené nýty lodních boků — takhle vypadalo podpalubí vězeňského parníku. Přes jeho palubu se valily vlny, lana na palubě se pokryla tlustou vrstvou ledu a několikrát nás zasáhla vánice. (Fidelgolc in Babka, 2009, str. 336)

Strach z neznáma, stísněné podmínky, zima nebo naopak velké horko a především fyzické i duševní vyčerpání vězňů a ponížení jsou slova, která pro mnoho vězňů znamenají synonyma pro transporty do pracovních táborů nebo do vyhnanství. Naprosto neoddělitelnou součástí transportu byl také hlad a především žízeň, o které se zmiňují téměř všichni autoři, kteří popisují transport. Běžná dávka jídla na den bylo 300 gramů chleba a k tomu obvykle nasolená ryba a pouhý hrnek vody na celý den. Applebaum píše, že pro lidi, kteří se v transportu ocitli prvně, měla cesta jistou zásadní symboliku. Zatčení a věznění znamenalo uvedení do systému, následný transport, cesta přes Rusko pak znamenala začátek zcela nového života (Applebaum, 2004).

Někteří vězni na své cestě přes Sovětský svaz byli také nuceni strávit nějaký čas v tranzitních táborech či věznicích. To bylo obvyklé, pokud vlak napříč Sibiří dělal v některých městech delší zastávku. Stejně tak čekal tranzitní tábor vězně před vyplutím lodi směřující do Magadanu, nebo naopak po příplutí na Kolymu a před dalším transportem dále na sever. Zřejmě jedny z nejprimitivnějších tranzitních táborů se nacházely na tichomořském pobřeží u Vladivostoku. Zde existovaly od roku 1938 tábory tři: Vtoraja Rečka Buchta Nachodka a Vanino. Vanino nejen že našlo své místo v mnoha memoárech, ale stalo se také námětem pro slavnou píseň kolymských vězňů „Vaninský přístav“ vyjadřující beznaděj, děs, osamění, stejně jako i naději.

Po dobu transportu, stejně jako v tranzitních táborech byli od sebe obvykle striktně odděleni političtí a kriminální vězni, stejně jako skupiny mužů a žen. Pokud došlo k promíchání těchto skupin, mívalo to obvykle za následky vlny násilí a krutostí. Za tichého „dohledu“ strážných doprovázejících transport či konajících službu v tranzitním táboře docházelo k olupování, vraždám a znásilňování žen i mladých mužů.

Velmi špatné podmínky transportů a tranzitních táborů byly typické především pro 30. a 40. léta. Z Moskvy sice opakovaně přicházela nařízení ohledně transportů a zajištění potřebné péče o cestující vězně, ale směrnice a rozkazy obvykle nebyvaly naplněny. Stejně jako se vydávaly rozkazy, docházelo i k podávání stížností. Nedbalost a nezáměr strážných zůstávaly ale i tak vysoké. Nicméně Applebaum uvádí ve své studii četné případy, kdy nedbalost strážců byla následně potrestána (Applebaum, 2004).

8.2 První dny v GULAGu, adaptace, každodenní realita, propuštění

První příjezd do tábora byl pro mnohé vězně šokem, pro mnohé naopak znamenal jistou úlevu po měsících nejistoty a strachu. Pocit úlevy nicméně obvykle netrval příliš dlouho. Reakce se

³⁹ Volný pohyb se netýkal všech vězňů, ale jen zdravotnického personálu, jak plyne z kontextu Fidelgolvovy povídky.

samozřejmě lišily nejen na základě psychického a fyzického stavu jednotlivců, ale také do značné míry záleželo na konkrétním táboře, kam vězni dorazili. Příjezd obvykle také provázela zvědavost. Nově příchozí byli zvědaví, jaký je čeká život v táboře. Táborové vězně zase zajímaly zprávy, které jim mohli nově příchozí přinést z „normálního života“—zprávy o příbuzných, přátelích, politické zpravodajství aj. Nově příchozí symbolizovali spojení se světem za ostnatým drátem. Příchod do tábora po vyčerpávajícím transportu zachytila ve své memoárové povídce Na Kolymě Jekatěrina Olická⁴⁰:

V útvaru po pěti v řadě jsme stály před vraty ženské zóny Magadanského tábora. Dřevěný tyčový plot, ostnatý drát v několika řadách, v rozích stráží věže. Velká dřevěná vrata, u vrat ostraha. Otevřenými vraty jsme viděly rozlehlý dvůr, na kterém se v dálce shlukovaly trestankyně a civěly na nás. Po obou stranách dvora stály nízké dřevěné baráky.

Z branky ve vratech vyšlo vedení tábora. Začali znova vyrovnávat útvar, nové vyvolávání jmen: jméno, jméno po otci, příjmení, rok narození, místo narození, národnost, paragraf, délka trestu — běž do zóny. Po jedné jsme se oddělovaly od útvaru a vcházely do vrat tábora a před každou z nás strážný utrousil:

„Běž do posledního baráku.“

Po jedné jsme šly k baráku. Vězeňkyně se na nás soucitně dívaly, ale nepřistupovaly k nám a nedávaly se s námi do řeči.

(...)

Vězeňkyně si pozorně prohlížely naše tváře, zaposlouchávaly se do vyvolávaných jmen. Možná, že s transportem přijela známá, možná přijel někdo z rodného města. Podle všeho jsme skutečně vypadaly zničeně. Mnohým trestankyním se v očích leskly slzy. Samy jsme se neviděly, na tváře těch, co s námi byly v transportu, jsme si zvykly, ničeho zvláštního jsme si nevšímalý.

Později nám ty slzy vysvětlily:

„Zdalo se nám, že vcházejí mrtvoly — kosti potažené kůží. Ani jedna mladá, jen samé stařeny.“ (Olická in Babka, 2009, str. 430-431).

Ne vždy to ale byli příchozí vězni, kteří svým zjevem naháněli hrůzu a budili soucit. Pravděpodobně častější byla obrácená situace, jak ji zachytila Tamara Petkevič⁴¹:

⁴⁰ Olická, Jekatěrina Lvovna — (1899 – 1974). Po roce 1917 se stala členkou strany socialistů — revolucionářů (eserů), nejvlivnějšího politického uskupení revolučního roku 1917. Za tuto politickou angažovanost byla perzekuována a vězněna již od roku 1924 až do 1947. Za dva roky po propuštění však následovalo nové zatčení a doživotní vyhnanství v Krasnojarském kraji. Její manžel, kterého poznala v táboře na Soloveckých ostrovech, zmizel beze stopy. Teprve rok 1960 znamenal konec vyhnanství a perzekucí. V této době začala Olická pracovat na svých rozsáhlých pamětech, které byly tajně vyvezeny ze Sovětského svazu a vydány v Německu v roce 1971. (Babka, 2009)

⁴¹ Petkevič, Tamara Vladislavovna — (nar. 1920) – herečka a teatroložka. V roce 1943 byla zatčena a uvězněna za „kontrarevoluční činnost“. Trest strávila v několika táborech v Kyrgyzstánu, na severu Ruska a na Sibíři. Propuštěna byla v roce 1950, ale i pak byla opakovaně vězněna. (Babka, 2009)

Vesnice zůstala stranou, nalevo. (...) Krev v žilách nám však neztuhla a ledový čúrek potu nezačal téct kvůli tomu, že jsme uviděly lágr.

Tam, za ostnatým drátem, stála řada bytostí, vzdáleně připomínajících lidi. V největším vedru stály zcela bez hnutí.

Co nebo **kdo** to je?

Únava, fyzická bolest, naprosto všechno ustoupilo do pozadí při vědomí, že existuje něco takového. Přišly jsme blíž a už jsme viděly zřetelně: byli to **kdo**, byli to lidé. Bylo jich asi deset, kostry různé výšky potažené hnědým koženým pergamenem, nahé do půl pasu, s visícími prázdnými pytlíky seschlého nezahaleného poprsí, s dohola ostříhanými hlavami. Kromě nemožných špinavých trenýrek neměla na sobě nic. Pánevní kosti svíraly prázdný půlkruh.

Ženy?!

Hlad, vedro a vysilující práce udělaly z těchto lidí výlisek do herbáře, z něhož jakýmsi nepochopitelným způsobem ještě nevytekla poslední kapka života. (Petkevič in Babka, 2009, str. 458-459)

S příjezdem nového transportu do tábora byly spjaty neodmyslitelné úkony. Mezi ně patří nejen důkladné přepočítávání a kontrola vězňů, ale také lázeň, stříhání, dezinfekce, vydávání nového ošacení. V některých táborech bylo povoleno mít vlastní ošacení, ale to bylo často po dlouhém věznění a transportu v dosti špatném stavu či bylo staré oblečení zcela nevyhovující vzhledem ke klimatickým podmínkám, proto byly vězňům vydávány nové sady oblečení. V některých táborech také existovaly rozdíly mezi politickými a kriminálními vězni: na rozdíl od kriminálních nesměli političtí nosit civilní oblečení.

Po hygieně a přidělení ošacení následovalo rozdělování vězňů — tedy jakási selekce. Vězni byli rozděleni do pracovních skupin, baráků, bylo jim přiděleno místo v táborové hierarchii. Stejně jako píše Anne Applebaum, ani já jsem nenašla v memoárové literatuře či vyprávěních přeživších osob zmínky o tom, že by při selekci byli vražděni ti, kteří již byli příliš slabí a nemocní, jako bylo běžné v nacistických koncentračních táborech (Applebaum, 2004). Vězni byli naopak umístěni do karantény nebo nemocnice a byl jim dán čas na „zotavení“. Cílem bylo, aby se později mohli alespoň v omezené míře účastnit táborových pracovních aktivit. Každopádně příchod do nemocnice či jiného léčebného zařízení byl obvykle pro lidi přicházející z transportu velký šok. Jevgenija Ginzburg⁴² na toto období v táboře vzpomíná:

Už dva týdny se nacházím v říši divů, které se říká Magadanská táborová nemocnice. Mne a další naše tady léčí, krmí, zachraňují. To všechno po tom, co jsem definitivně uvykla myšlence, že všichni lidé, se kterými jsem se za poslední tři roky setkala, pokud to nebyli vězni, chtěli jen jedno: mučit a zabít.

Co přimělo doktorku Klimenkovou držet mě víc jak měsíc v nemocnici, nechat mě poležet si po všech transportech a navíc mi nosit takřka každý den vysoce kalorické potraviny z domu, nevím. Možná ji jako lékaře zaujal proces vzkříšení polomrtvého pacienta.

⁴² Ginzburg, Jevgenija, Semjonovna — (1903 – 1977), profesorka literatury a publicistiky. Zatčena v roce 1937, obviněna z trockistické činnosti a po dlouhém věznění a vyslýchání byla odsouzena na 18 let v táborech na Kolymě. Roku 1967 poprvé vychází její kniha — nejprve v zahraničí, v SSSR vyšla kniha až roku 1989. Zbytek života prožila Ginzburg ve Lvovské oblasti (Ginzburg, 1992).

(...)

Ať to bylo jakkoliv, všechno probíhalo jako podle Dickense. Mezi zločinci žil anděl a ten anděl mě zachraňoval před smrtí. Ale někdy v hloubce klidných modrých očí lékařky prokmitl jakýsi temný stín utrpení. A tehdy se mi zdálo, že to celé nespočívá ani tak v Dickensovi jako spíš v Dostojevském a že tímto chováním se Angelina dozajista snaží vykoupit činnost svého muže, kterého miluje⁴³ (Ginzburg, 1992 stránky 287-288).

Po zotavení a nabrání sil (alespoň částečně), byli všichni vězni přiděleni do pracovní skupiny, která plnila konkrétní úkol. Zařazení do skupiny mohlo bez nadsázky rozhodnout o osudu každého jednotlivce — tedy o tom, zda přežije, či nikoliv. Pochopitelně čím lehčí práce, čím snazší bylo plnit normy, tím vyšší byla šance na přežití.

Běžný den v táboře začínal obvykle velmi brzy ráno budíčkem. Především v zimních obdobích se vstávalo ještě za tmy.

V pět hodin ráno, jako každý den, zazněl budíček- tloukli kladivem o kolejnici u štábního baráku. Přerývané vyzvánění proniklo jen slabě okenními tabulkami pokrytými na dva prsty námrazou a brzo utichlo; bylo zima, dozorcí se nechtělo dlouho zvonit.

...

Šuchov nikdy nezaspal budíček, vstával hned, jak se ozval. Do nástupu měl asi tak půldruhé hodiny svého soukromého, neerárního času. (Solženicyn, 1991 str. 7)

Po budíčku následovala snídaně. Na každé jídlo měli vězni obvykle jen velmi krátký čas, přesto byl čas jídla malým svátkem. Především v zimě, kdy každý hledal sebemenší příležitost se zahřát, bylo teplé, byť nekvalitní jídlo jednou z mála takových příležitostí. Jídlo obecně bylo velmi jednotvárné, neustále se opakovaly tytéž pokrmy. Vařily se často rybí polévky, používala se řepa, zelí, vařily se kaše. Vězni také dostávali každý den přiděl chleba.

Poté, co se vězni alespoň zdánlivě mohli nasytit, následoval odchod do práce. Pracovalo se obvykle celý den, pracovní aktivity byly ale tábor od tábora jiné. Mohlo se jednat o zemědělské práce, stavební práce, stavbu železnice nebo plavebních kanálů, těžbu dřeva či různých nerostných surovin. Za jednu z nejhorších prací se považovala těžba nerostných surovin a rýžování zlata. Odsouzení do táborů na rýžovištích či u těžebních šachet se téměř rovnalo rozsudku smrti. Práce vězně velmi často zmrzačila:

V táboře pro invalidy bylo velké množství stejných baráků, které tvořily doslova městečko. Část z nich zabírali kriminálníci a jeden byl určený pro takzvané samovary. Tak se říkalo beznohým, co se přemisťovali s pomocí čtvercové destičky na kolečkách. O nohy přišli tito věžňové většinou při rozmrazování průzkumných šachet pomocí ohně: oheň rozpouští led, změkčuje zmrzlou půdu a ta se dá vybírat lopatami bez páčidel. Jelikož při této práci vzniká veliké množství vody, nedá se nijak zabránit promočení válenek.

⁴³ Ošetřující lékařka Angelina Klimentová, o které píše Ginzburg ve svých pamětech, byla manželkou vyšetřovatele NKVD a vedla ženského oddělení Magadanské táborové nemocnice.

V mokrých válenkách při padesátistupňovém mrazu pak rychle omrzají nohy. (Efrussi⁴⁴ in Babka, 2009, str. 318)

A tak nás na začátku zimy nutili, abychom rýžovali i zamrzlý štěrk. V železných válcích se rozpouštěl sníh a my jsme potom v ledové vodě, na mrazu a pod otevřeným nebem protahovali a proplachovali náhon tam a zpět a pomocí škrabáku rýžovali kov. Naše ruce byly plné krvavých boláků, kůže praskala a prsty modraly. Kdo nevyplnil normu, nešel do baráku a musel zůstat na mrazu další směnu, někdy jsme tam prostáli i několik dní.

(Vilenskij⁴⁵ in Babka, 2009, str. 599-600)

Plnění normy, jak zmiňuje výše uvedený úryvek, bylo běžnou součástí pracovního dne. Na splnění normy závisel nejen případný návrat do táborového baráku, ale také přiděl chleba. Kdo neplnil normy, dostával snížené přiděly. Dlouhodobě samozřejmě nebylo možné takový pracovní nápor, a případně ještě se sníženými dávkami chleba, vydržet bez zdravotních komplikací a vyčerpání. Co se týká práce žen a mužů a nutnosti plnit nereálně vysoké normy, neexistoval obvykle mezi ženskými a mužskými tábory zásadní rozdíl. Součástí pracovního dne navíc často byla také dlouhá a úmorná pěší cesta z tábora na pracoviště. To mohlo být od tábora vzdálené až přes deset kilometrů. Pokud v zimě teplota klesla extrémně nízko (v memoárové literatuře se obvykle hovoří o – 40 °C), nemuseli vězni do práce. Ne vždy se ale toto pravidlo dodržovalo. Během pracovního dne, který mívával okolo deseti hodin, byla obvyklá jedna pauza na zahřátí a jedna pauza na oběd, každá cca 5- 10 minut.

⁴⁴ Efrussi, Jakov Isaakovič — (1900-1996), doktor přírodních věd, inženýr, radiolog, vynálezce, absolvent Petrohradského technického institutu. Byl zatčen 27. září 1937, v jedné z prvních vln represí období tzv. velkého teroru. Roku 1939 byl tzv. zvláštní poradou odsouzen za špionáž a poškozování sovětského průmyslu, teroristické aktivity a účast v protisovětské organizaci na osm let pobytu v nápravněpracovním táboře. Část trestu strávil na Kolymě, část v moskevských výzkumných laboratořích. V roce 1996 byly vydány jeho paměti „Kto na „E“?“ (Babka, 2009).

⁴⁵ Vilenskij, Semjon Samuilovič — (nar. 1928), ruský spisovatel a básník. Zatčen byl roku 1948 a odsouzen zvláštní poradou na deset let táborem prací, které strávil na Kolymě. Propuštěn byl v roce 1955, ale bylo mu určeno místo nuceného pobytu, které směl opustit až v roce 1963. Po návratu do Moskvy založil neformální sdružení politických vězňů. Věnuje se editorské činnosti a publikování vzpomínkových knih o GULAGu. Jeho vlastní kniha, která vyšla v roce 2006, se jmenuje „Voprosy jest?“ (Babka, 2009; Виленский, 2004).

Obrázek 17: Práce vězňů ve zlatém dole na Kolymě.

Po návratu do tábora následovala večere a jakýsi soukromý, „volný“ čas. Vězni v této denní době hrávali karetní hry, vařili si v barácích čaj na zahřátí, spravovali či vylepšovali si své oblečení nebo se věnovali jiným soukromým aktivitám. Především v zimním období ale většina vězňů vyplňovala tento čas spánkem. Na některé dny také připadala hygiena — tedy návštěva lázně. Ta se obvykle konala přibližně jednou za tři týdny. Každý den také měla některá pracovní brigáda službu: to znamená, že nad rámec standardních pracovních povinností musela ještě nanosit vodu, nebo dříví, topit, či dělat jiné obecně prospěšné táborové práce. V některých táborech ale tyto práce vykonávali přes den slabí a nemocní vězni, tzv. chcípáci, kteří nebyli schopni běžné práce jako ostatní spoluvězni.

Naděje a myšlenky snad každého vězně se alespoň občas upínaly k momentu propuštění. Pro mnoho vězňů bylo datum propuštění naprosto v nedohlednu — pokud byli odsouzeni na více jak deset let, zdálo se jen málo pravděpodobné, že tak dlouhou dobu v táborech přežijí.

O propuštění byli vězni obvykle informováni táborovou správou. Někteří vězni mohli opravdu odjet zpátky domů, jiní museli po propuštění z tábora zůstat v dané oblasti. Rozhodnutí o dalším osudu byla zcela individuální a nedala se jakkoliv předvídat. Stejně jako nebylo zcela dobře možné odhadnout, zda vězeň bude opravdu propuštěn v době, kdy mu vyprší vyměřený trest. Někteří vězni byli nuceni podepsat „že zůstanou až do zvláštního rozhodnutí v táboře“ (Ginzburg, 1992 str. 357). Propuštění bylo také komplikované v zimních měsících, protože z odlehlých částí tajgy nebylo jak se dostat do jiných částí země. Specifická byla rovněž situace za druhé světové války, kdy nebylo vůbec obvyklé propouštět vězně na svobodu a lidé museli počkat v táboře až do ukončení válečného konfliktu — v některých případech tedy o několik let déle.

Moment propuštění a opuštění tábora popisuje ve svém románu *Strmá cesta* podrobně Jevgenija Ginzburg. Mimo jiné píše:

Zdálo by se, že v této atmosféře zvuile mohli ti, kdo v lágru zůstávali, mít zlost na ty, kdo odcházeli. Ale já s plnou odpovědností tvrdím, že spoluvězňům propuštěným na svobodu nikdo nezáviděl! (...) Člověku, který v té chvíli zosobňoval svobodu, nebylo možné závidět. (Ginzburg, 1992 str. 493-494)

Obrázek 18: Jevgenija Ginzburg

Propuštění kohokoliv ze spoluvězňů znamenalo pro ostatní naději, že je opravdu možné tábor opustit, že jednou také sami vyjdou na svobodu.

V memoárové literatuře je opuštění tábora obvykle líčeno jako slavnostní a emotivní okamžik loučení, kdy si spoluvězni navzájem prokazovali laskavosti, dávali si dárky a poslední rady. Od táborové správy propuštění obvykle dostávali na cestu nové ošacení, jídlo a potřebné doklady.

Cesta z táborů trvala mnohdy řadu týdnů, přesto měla zcela jiný charakter než cesta do tábora. Znovu získaná svoboda, setkání se s rodinou, návrat domů — o tom všem většina vězňů snila po celou dobu věznění a teď se pro některé propuštěné staly skutečností.

8.3 Vyhnanství nebo nucený pobyt jako pokračování trestu nebo jako primární trest

Cesta domů a na svobodu se stala skutečností, jak jsem naznačila o několik řádků výše, jen pro některé propuštěné vězně. Mnoha lidem, propuštěným z táborů nucených prací, byl trest dodatečně prodloužen o vyhnanství nebo nucený pobyt. Technicky vzato vyhnanství znamenalo, že člověk neměl povolení žít ve svém původním městě a některých dalších městech (obvykle největších městech Sovětského svazu). Pokud byl člověk odsouzen k nucenému pobytu, bylo mu určeno konkrétní místo pobytu a nemohl si vůbec vybrat.

Vyhnanství, respektive především nucený pobyt, byly často používány samy o sobě jako primární tresty a to především pro rozkulačené obyvatelstvo. V podstatě téměř vždy byl tento typ trestu spojen s nucenou prací (obvykle zemědělského charakteru), která ne vždy byla placená, často byla jedinou „odměnou“ za vykonávanou práci nedostačující strava. Životní podmínky ve vyhnanství (rovněž při nuceném pobytu) bývaly velmi špatné. Lidé byli přinuceni žít v zemljankách, jejich životní úroveň rapidně poklesla. Rozdíly mezi životní úrovní ve vyhnanství a životní úrovní před zatčením byly mnohdy extrémní:

To byly, slečno, já jsem říkala, to my máme lepší sklep, než my jsme měli bydlení. To byly takový zemljanky prostě, žádný cihly, žádný nic, prostě schody z hlíny, zima. Nahoře jsme měli jenom takový chrošτί naházený a na tom byla ta hlína zmrzlá. Protože tam pak byly metry sněhu. Tak jsme tam bydleli, měli jsme takový kamínka a topení. (pláč) (Příloha 3, řádky 168-171)

No v zimě jsme dostávali chleba, 300 gramů, to je 30 deko. Ale to si pamatuju, takovejhle kouštíček a bylo to úplně... já říkám, že dneska ani náš Haryk by ten chleba nejed. Černejš, tvrdej, těžký to bylo jako kámen. To bylo všechno možný do toho smíchaný. Všechno možný obilí. To nebyl pšeničnejš nebo ječnejš nebo žitnej nebo takhle chléb. Ale i za ten jsme byli vděčný. (Příloha 3, řádky 197-200)

Pro odsouzené, kteří přicházeli např. ze zemědělských oblastí dnešní západní Ukrajiny, jako rodina paní Jirkovské, byla tato změna nepochybně cestou k horšímu. Pro lidi, kteří opustili pracovní tábory, znamenalo vyhnanství či nucený pobyt naopak životní změnu k lepšímu. Pracovali na placených pozicích, nebyli nuceni žít v erárních barácích, ale žili ve vlastním bydlení, s volným časem mohli do značné míry nakládat podle vlastního uvážení. Nebylo výjimkou, že lidé i v těchto podmínkách uzavírali manželství a zakládali rodiny. Výrazná byla snaha o „normální“ život. Nicméně i tento život zůstal pod dohledem státních úřadů a represivních orgánů. Součástí života ve vyhnanství nebo na nuceném místě byly neustálé kontroly, zda občan neporušuje pravidla a zdržuje se jen tam, kde je mu určeno.

O několik dní později přijel do vesnice velitel a všechny dospělé osoby musely podepsat dokument, že po dobu dvaceti let nemají právo svévolně opustit místo svého vysídlení. Od té doby se objevoval ve vesnici jednou do měsíce zástupce velitelství, aby se přesvědčil, zda někdo neuprchl. Jako by bylo kam utéci! V pozdějších letech byly registrační průkazy předány deportovaným a každý se musel vždy prvního a patnáctého dne v měsíci dojít přihlásit na velitelství. (Kalniete, 2005 str. 109)

8.4 Opětovné zatčení

Propuštění z vězení neznamenal získání svobody jednou provždy. Mnoho z těch, kteří byli poprvé zatčeni během 30. let, byli znovu zatčeni v letech padesátých. Opětovné zatčení bylo provázeno směsicí pocitů, znalost celého procesu měla své výhody i nevýhody. Podrobně se o opětovném zatčení a uvěznění rozepisuje např. Olga Adamova-Sliozberg ve své autobiografické povídce Cesta:

Žádná nová obvinění mi nepředložili, byla jsem zatčena jako recidivistka. Rozsudek byl znám předem- vyhnanství. To však nic neměnilo na skutečnosti, že takové jako jsem byla já, drželi nejprve půl roku ve vězení.

(Adamova- Sliozberg in Babka, 2009, str. 195)

Pocity strachu, zoufalství a beznaděje se mísily s pocity jakési jistoty: ti, co byli zatčeni znovu, již znali celou mašinerii, věděli, co je čeká, nebyla to pro ně jedna velká a temná neznámá, jako když byli zatčeni prvně- to samozřejmě jejich situaci do jisté míry zlehčovalo. Na druhé straně ale znalost situace a poměrů nedovolovala znovuzatčeným lidem chovat jakékoliv naděje nebo kladné iluze o následujících letech. Ačkoliv většina „recidivistů“ byla poslána do vyhnanství, přesto byli někteří z nich posláni opět do pracovních táborů. Znalost prostředí sice mohla pomoci v boji o přežití, vzhledem k vyčerpanosti znovuzatčených, ale existovala při druhém pobytu v táboře výrazně menší šance na přežití.

Většina trestů byla zrušena, resp. pozastavena v polovině padesátých let. Od druhé poloviny padesátých let a především v letech šedesátých docházelo k rehabilitacím politických vězňů.

Obrázek 19: Doklad o rehabilitaci z roku 1960

Kapitola 9.: GULAG jako životní zkušenost: hlavní témata zaznívající v pamětech přeživších

„Nebyl včerejšek, nebylo ráno, existoval jenom pochmurný a zavšivený sovětský den, který bylo třeba přežít s úsměvem a zůstat tím, čím jsem byl — člověkem.“

(Bednarski, 2009 str. 75)

Předchozí kapitola mapovala setkání s represivní mocí z hlediska chronologického a věnovala se především „technickým“ otázkám průběhu celého zatčení a uvěznění. Hlavní otázka 8. kapitoly tedy zněla „Jak probíhalo...?“

Kapitola, která následuje, se zaměřuje především na jednotlivá témata, která se často objevují v memoárové literatuře či vyprávěních a ptá se především na prožitek. Zkoumá, co bylo pro uvězněné lidi důležité, jaká témata vyvstávala v jejich úvahách, jaké byly vztahy mezi spoluvězni, jaké byly strategie přežití aj. Nejedná se tedy o kapitolu chronologickou, ale kapitolu strukturovanou podle témat, která ale stejně jako kapitola předchozí, využívá pro ilustraci vybraných témat úryvky z memoárové literatury nebo části přepisů rozhovorů vedenými s pamětníky.

Jednotlivá témata, kterým se budu v následujících podkapitolách věnovat, jsem vybírala postupně. Je možné dokonce říci, že jednotlivé tematické okruhy vyvstávaly pozvolna samy díky stále většímu množství přečtené literatury či uskutečněných rozhovorů. Jednotlivá dílčí témata jsem nakonec uspořádala do pěti okruhů:

- 1) **čas a prostor:** krajina versus zóna, svátky, úvahy o době před uvězněním, čase uvěznění a budoucnosti
- 2) **strategie přežití:** především téma jídla a spánku
- 3) **smrt a sebevražda:** téma všudypřítomné táborové smrti a sebevraždy jako strategie přežití
- 4) **proměny vlastního „Já“:** otázka lidskosti a odlidštění, sebereflexe, důležitost uchování kultury, náboženství a téma drobných každodenních rituálů
- 5) **mezilidské vztahy:** láska, sexualita, kamarádské vztahy, mateřství a otcovství, národnostní rozdíly, političtí versus kriminální vězni

9.1 Čas a prostor

Kategorie času a prostoru jsou zásadní součástí každého vyprávění o GULAGu či sovětském represivním systému obecně.

V kapitole 7.3 jsem vnímání času z hlediska jedince postiženého represí rozdělila do tří skupin: čas před uvězněním, čas uvěznění a čas budoucí. Psala jsem, že v případě času před uvězněním a částečně v případě času budoucího má uvězněný člověk možnost jakéhosi disponování a libovolného nakládání s časem. V případě času před uvězněním je toto nakládání

s časem myšleno dvojím způsobem: jednak se v dané době člověk mohl více či méně svobodně pohybovat a nakládat se svým časem podle svého uvážení. V době uvěznění pak může regulovat způsob vztahování se k minulému, prožitému času podle vlastních potřeb. K minulosti a vzpomínkám na život před uvězněním se věznění lidé vztahovali dvojím způsobem. Jednak bylo obvyklé hledat ve vzpomínkách útočiště a únik od reality vězení či tábora. Na druhé straně si ale mnohdy vězni takové vzpomínání zakazovali, protože na ně působilo příliš tíživým dojmem.

Vzpomínat? Nelze. To by se člověk zbláznil. Musím zahánět jakýkoliv náznak vzpomínek, snažím se okamžitě přepnout mozek na mechanickou práci (...). Naštěstí jsem na svobodu a na dřívější život vzpomínala stále méně a méně. Pud sebezáchovy mě nutil nepřemýšlet, netrýznit se. (Adamova-Slozberg in Babka, 2009, str. 104-105)

Podobné je to i s časem budoucím, ke kterému se mnoho vězňů upínalo s nadějí. Zde nicméně existoval významný limit, a sice že bylo mnohdy těžké předpovědět, kdy vlastně bude člověk propuštěn a zda bude zcela propuštěn na svobodu, nebo bude poslán do vyhnanství či mu bude určeno místo nuceného pobytu. Především v období druhé světové války byla zcela běžná praxe, že vězeň nebyl z tábora propuštěn ani po uplynutí původně vyměřeného trestu a jeho pobyt v táboře byl prodloužen na dobu blíže nespecifikovanou. Bývalo sice obvyklé, že takový člověk již nebyl považován za vězně, ale životní podmínky se přesto příliš nelišily. Úvahy o budoucnosti byly ve vzpomínkách často spjaty se Stalinem a jeho zdravotním stavem. Každé (byť jen proslýchané) zhoršení zdravotního stavu *generalissima* znamenalo naději pro vězně i vyhnance:

(Rozhovor mezi Josefem Burešem a jeho kamarádem Koljou):

(J. Bureš): Oženil jsem se s tou počtačkou Klavdijí, protože její rodina brzo odjede na Ukrajinu a já bych ji ztratil, jsem strašně zamilovanej, asi nebudeš se mnou souhlasit, že jsem to tak uspěchal.

(Kolja): Vy jste blázni, vždyť seš, Jůro, vyhnanec, nevíš, kam nás ještě zavléčou a jak budeme dlouho vyhnanci.

(J. Bureš): No víš, Koljo, proslýchá se, že bude nová vláda, protože Stalin je těžce nemocný a už asi dlouho nebude, mohla by být i amnestyje. (Bureš, 2004 stránky 85-86)⁴⁶

Čas uvěznění pak představuje svým způsobem určité životní bezčasí, ve smyslu životní proluky, mezery. Čas, který je naprosto specifický a nelze ho kontrolovat. Jedná se o čas vnímaný značně stereotypně. Čas, který je odměřován dvěma či třemi denními přídělky jídla a spánkem. Čas, který jen málokdy naruší něco neobvyklého.

Kdesi vyzvání zvon. Muž s sebou trhne a začne počítat. Dvanáct úderů... dvanáct? Nemí třeba jít k jídlu? Za chvíli bude ve Wylposovském lágru plná plechová miska vodnaté kapustové polévky a patka vlhkého hořkého chleba. (Ziesche, 2000 str. 9)

Marodka byla v nejzapadlejším, nejvzdálenějším koutě tábora, nedolehl sem ani hlásek. Ani hodiny na zdi netíkaly — mít hodiny káráncům nepřisluší, čas za ně znají velitelé. (Solženicyn, 1991 str. 17)

⁴⁶ Bureš, Josef — narozen 1930 u Litomyšle. V roce 1949 přešel ilegálně hranice do Sovětského svazu. Po překročení hranic byl zatčen, vězněn ve Lvově a Užhorodě a poté byl odsouzen k vyhoštění na Sibiř. Zde žil v malém táboře. Během pobytu na Sibiři se seznámil se svou manželkou, spolu se vrátili v roce 1954 do Československa (Bureš, 2004).

Specifické postavení mělo období jakýchkoliv svátků, především ale Vánoc. Vánoce, které většina lidí vnímá jako svátky rodiny, klidu a pro mnohé je důležitý také jejich náboženský obsah, nebyly opomíjeny ani v tak složité životní situaci, jako je uvěznění v GULAGu. Převládá zde snaha o zachování zdání „normality“, uchování tradic z předchozího života, snaha „utéct“ na okamžik z táborové reality. Důležitý je také aspekt pospolitosti oslav, vyjádření přátelství a sounáležitosti a také vytržení z šedého a nekončícího stereotypu táborového života.

Již v listopadu se na našem baráku zabýváme vánočními přípravami. Začínáme tak časně, abychom si prodloužily radostné očekávání.

(...)

Rozhodujeme se oslavit na našem baráku Vánoce společně a pozvat všechny opuštěné ženy. Kdo má chuť, ať přijde. (Rumin, 2005 stránky 189-190)⁴⁷

Důležitost vánočních svátků neunikla ani NKVD a proto nebylo nijak výjimečné, že větší vlny zatýkání se děly právě v období svátků či krátce před nimi. Na to vzpomíná v rozhovoru i paní Mrázová:

(...) tohento bylo nějak v prosinci, jak jsem se ocitla v tý věznici, v tý cele. Vím to, protože začli vozit před svátky ty Polky a to všechno, že asi aby to mělo větší důraz, aby ty svátky strávily v tý věznici. (Příloha 1, řádky 188-190)

Vnímání prostoru lidí vězněných v táboře se dělilo na oblast *zóny* a na svět za ní. Slovo *zóna*, které ve většině memoárů označuje tábor, je dobrým vystižením specifčnosti táborového prostoru, jak ve fyzickém slova smyslu, tak co se týká života v něm.

Jednotlivé tábory GULAGu se od sebe značně odlišovaly. Rozloha tábora byla různá. Některé tábory představovaly malé jednotky čítající jen několik stovek lidí, jiné, jako třeba Norilsk, mohly mít až několik desítek tisíc vězňů.⁴⁸ Tábory byly rovněž rozesety po celém území Sovětského svazu, takže i klimatické podmínky byly značně různorodé. Bystrov uvádí, že Sovětský svaz byl rozdělen na 476 táborových centrál, v jejichž rámci existovalo více než 2100 táborů (Bystrov, 2006). Většina táborů byla ale umístěna v severních částech Sovětského svazu, mnohé i za polárním kruhem.

⁴⁷ Rumin, Ursula — novinářka, občanka Západního Německa, která byla roku 1952 byla ve svých 28 letech vylákána do Východního Berlína, zatčena sovětskou tajnou službou a deportována do Sovětského svazu. Za údajnou špionáž byla odsouzena k 15ti letům nápravněpracovních táborů. Trest trávila v táboře Vorkuta u severního polárního kruhu. Propuštěna byla po roce a půl, v lednu 1954 (Rumin, 2005).

⁴⁸ Norilsk patřil v době před začátkem druhé světové války mezi největší sovětské tábory a čítal až kolem 20 000 vězňů. (Česká televize. Pořad "Neznámí hrdinové", 2010)

Obrázek 20: Rozmístění hlavních táborů GULAGu (z archivu MGU)

Přesto lze ale nalézt některé charakteristiky a znaky, které jsou pro většinu táborů shodné. Tábor byl obvykle ohrazeným prostorem s bránou, plotem či drátou okolo a se strážními věžemi. Existovala tedy ostrá, fyzická hranice mezi táborem a světem mimo tábor. Samotný tábor byl pak dělen do několika funkčních „zón“, v nichž se pohyb řídil danými pravidly. Ne všude bylo vězňům dovoleno se volně pohybovat.

V útvaru po pěti v řadě jsme stáli před vraty ženské zóny Magadanského tábora. Dřevěný tyčový plot, ostnatý drát v několika řadách, v rozích strážní věže. Velká dřevěná vrata, u vrat ostraha. (Olická in Babka, 2009, str. 428)

Nižnij Chatynnach (tábor) stál na návrší nad dvěma sbíhajícími se dolinami a zdálky připomínal dřevěnou pevnost. Jeho chmurné obrysy ostře kontrastovaly s okolní přírodou. Květnové stráně okolních kopců, porostlé hustými křovinami, těšily na počátku jara oko svou neobyčejnou malebností.

Člověk je založen věru podivuhodně! Přestože jsme za sebou měli tisíce kilometrů cesty vlakem, moře, nekonečnou kolymskou silnici, přestože už jsme na vlastní kůži vyzkoušeli veškeré „slasti“ lágrů, výslechy i krutého bití, i za třemi řadami ostnatého drátu jsme se dál dívali na přírodu mimo tábor a říkali si: „Ale ono to tady vlastně není tak špatné.“ (Vagner⁴⁹ in Babka, 2009, str. 508)

Georgij Vagner v předchozím úryvku z textu „Deset let za Sucharjevskou věž“ dobře vykreslil rozdíl mezi táborem — zónou a okolní krajinou. Téma krajiny není ani v jinak chmurných a nepoetických memoárech opomíjeno, naopak se k němu alespoň krátce vyjadřuje mnoho autorů. Důvodů je několik. Jedním z nich je fakt, že pro mnohé vyprávějící pamětníky bylo uvěznění v táboře na Sibíři prvním setkáním s krajinou zcela odlišnou od té, v které doposud žili. Rozmanité

⁴⁹ Vagner, Georgij Karlovič — (1908 – 1995), etnolog, odborník na staroruskou architekturu, národopisec. V lednu 1937 byl zatčen a odsouzen za protisovětskou činnost (kritizoval přístup Sovětského svazu k architektonickým památkám) na pět let nápravněpracovních táborů. Tyto roky strávil na Kolymě. Po uplynutí trestu byl nucen zůstat další dva roky na Kolymě jako civilní zaměstnanec. Odjel v roce 1947, ale již za dva roky byl opět souzen: tentokrát byl odsouzen k doživotnímu vyhnanství v Krasnojarské oblasti. Propuštěn byl roku 1954 a od šedesátých let se věnoval publikační činnosti (Babka, 2009).

a odlišné krásy sibiřské krajiny se jim tak nesmazatelně vryly do paměti a dostaly svůj prostor také ve vyprávění. Druhý důvod, proč je krajina důležitou součástí mnoha vyprávění, lze nalézt v jednoduché metafoře krajiny jako svobody. Krajina mimo zónu, a především pak divoká, neindustrializovaná a jen velmi řídko obydlená krajina Sibiře nebo severních a východních pobřeží Sovětského svazu, představovala pro mnoho vězňů symbol svobody a volnosti, ale také určité romantiky a krásy. Některé úvahy o krajině se dotýkají témat, jako je jedinečnost, vznešenost, existence člověka a Vesmíru, nekonečnosti. Jiné popisy krajiny jsou zaměřeny více na praktické aspekty využitelnosti rozmanitých přírodních zdrojů, přírodní bohatství, nezvyklé druhy rostlin i zvířat. Z mnohých popisů uvedu alespoň ty, které ve svých textech zaznamenali Georgij Děmidov⁵⁰, Tamara Petkevič a Varlam Šalamov⁵¹.

Nebylo to samozřejmě poprvé, co jsem viděl tu prapůvodní krajinu, ve které jsem ze všeho nejvíc spatřoval cosi z chladné majestátnosti vesmíru. Nicméně až teď ve mně západ slunce nad polárním mořem vyvolala nejen myšlenku, ale jakoby i pocit strohé harmonie světa. Zdálo se mi, že cítím nekonečnost a chlad prostoru, ve kterém se pohybuje naše planeta, a jeho lhostejnost k tomu efemérnímu a pomíjivému, co občas vzniká v zapadlých koutech Vesmíru a čemu se říká Život. (Děmidov in Babka, 2009, str. 265)

Мы оказывались в самом сердце лунной среднеазиатской фантастической ночи: словно плыли в звучных волнах степи. Она гудела, была наводнена шуршанием песка, трав, стрекотом цикад. Люди молчали. Тепло убаякивало. (...) Казалось, будто и вовсе тебя нет, ты толкно в том, что видишь, слышишь, не внемля мирозданию. (Петкевич ин виленский, 2004, strana 476)

Stávalo se, že v jediném týdnu všechno rozkvetlo jako o závod, ale netrvalo víc než měsíc od začátku léta, a hory se v paprscích téměř nezapadajícího slunce už rděly brusinkami a tmavomodře černaly. Na nizounkých keřích — člověka ani nemusel zdvihnout ruku — se nalévaly velké žluté vodnaté jeřabiny. Nebo medový horský šípek: jeho růžové okvětní plátky zde byly jediné květiny, které voněly jako květiny. (Šalamov, 1995 str. 31)

9.2 Strategie přežití

Další tematickou kategorií jsem nazvala „strategie přežití“. Je pochopitelné, že vzhledem k jedinečnosti každého vězně byly konkrétní strategie přežití (stejně jako celý prožitek GULAGu) také vždy nějakým způsobem individuální a jedinečné. Přesto se ale v mnohém jedna druhé

⁵⁰ Děmidov, Georgij Georgijevič — (1908 – 1987), inženýr elektrotechnik, vynálezce. Zatčen byl v roce 1938, po odsouzení na osm let byl deportován na Kolymu. V roce 1946 mu byl trest dodatečně prodloužen o dalších deset let. Od konce čtyřicátých let pracoval v tzv. *šarašce*, tajné výzkumné laboratoři, kde se zřejmě podílel na vývoji jaderných zbraní. Po propuštění, a především pak po odchodu do penze, se Děmidov věnoval psaní pamětí na dobu vězení. Některé jeho povídky vyšly v samizdatu. V roce 1980 byla ale celá jeho tvorba při razii zabavena tajnou policií (Babka, 2009).

⁵¹ Šalamov, Varlam Tichonovič — (1907 – 1982), ruský spisovatel a básník. Zatčen byl celkem dvakrát: nejprve v roce 1929 a poté v roce 1937. Poprvé byl odsouzen ke třem letům, které strávil převážně na Soloveckých ostrovech. Podruhé byl odsouzen za kontrarevoluční trockistickou činnost k pěti letům, které strávil na Kolymě. Tam mu byl trest prodloužen o dalších 10 let. Propuštěn byl v roce 1951, ale do Moskvy se mohl vrátit až o dva roky později. Zde pokračoval v práci spisovatele a novináře. Jeho nejznámější kniha se jmenuje „Kolymské povídky“, jako celek byly poprvé vydány v Londýně v roce 1978 (Babka, 2009).

podobaly. Ze vzpomínek vyplývá, že za nejdůležitější součást boje o přežití považovali lidé v táborech jídlo, ulehčení práce a spánek.

Jídlo, diskuze o jídle, sny o jídle, představování si jídla bylo každodenní součástí vězeňského života. Neodbytnost myšlenek týkajících se jídla se stupňovala s jeho faktickým nedostatkem. A nutnost pravidelných přísunů potravin byla o to naléhavější, čím náročnější byla vykonávaná práce a čím drsnější byly klimatické podmínky. Bez jídla neexistovala sebemenší šance na přežití. Dokázat si obstarat dostatek jídla, nedopustit, aby člověk dostával menší přídělky, zajistit, aby nikdo ušetřené jídlo během noci či dne neukradl — to byly nezbytné dovednosti potřebné k přežití.

Obrázek 21: Denní příděl tmavého chleba

O tom, jak důležitá byla otázka jídla, se lze přesvědčit v jakémkoliv vyprávění: každý autor se k tomuto tématu mnohokrát vrací — jídlo je prostě důležitější než cokoli jiného. A zároveň hlad uvězněného člověka téměř nikdy neopouští.

„Toto je lístek na jídlo,“ řekl (komisař) a zamával ve vzduchu kouskem papíru. „Bez něj zůstanete o hladu. Dostanete jej teprve, když zkontrolují, kolik práce jste udělali. Norma pro jednoho dělníka je přibližně šest kubíků dřeva za jeden den. Strom je nejprve potřeba pokácet, pak odvětvit a rozřezat na klády správné délky. Pokud normu splníte nebo překročíte, dostanete plný příděl jídla — pecen chleba, polévku a zeleninu, horkou vodu a jednu kostku cukru. Jestliže však připravíte méně dřeva, než určuje norma, musíte vydržet jen s kusem chleba čistou polévkou a horkou vodou. Pokud by se váš pracovní výkon nezlepšoval, budete mít stále méně a méně jídla, až jednoho dne skončíte na hřbitově. Každé porušení předpisů se trestá smrtí. Nejhorší konec je ale vyhladovění.“ (Krupa, 2006 stránky 98-99)⁵²

⁵² Krupa, Michael — autor životopisného příběhu polského původu, původně posluchač jezuitské koleje. V roce 1939 se účastnil bojů proti německé nacistické armádě v Polsku a Československu. Dostal se na území Sovětského svazu, kde byl zatčen a obviněn ze špionáže. Byl odsouzen k pobytu v nápravněpracovních táborech. Vzhledem k obvinění za špionáže se na něj nevztahovala amnestie během druhé světové války ani po Stalinově smrti. Proto se rozhodl z tábora na Pečoře utéct, což se mu úspěšně podařilo. Přes Afghánistán se dostal zpět do západní Evropy, usadil se ve Velké Británii (Krupa, 2006).

Na nekončící hlad v dětském táboře vzpomínal v rozhovoru také pan Houdek⁵³:

JH: Tresty, jéžišmarjá, tam bylo trestů! Tam byly tresty, když člověk něco proved, jo... Když něco, tak už byl člověk bez oběda, hlady spíš trestali, hladový tresty, no. No hlad no, většinou hlad. Protože voni toho tam taky měli málo, jo. Tak jsme chodili, co nám zbejvalo-vždycky utéct, a tam chodit po těch kolchozech a kde si pěstovali melouny, krást melouny. Jo a maliny tam sbírali ty kolchozníci, tak jsme jim kradli ty košíky s malinama a takovýhle věci jsme dělali, no.

MV: Co jste jinak dostávali většinou k jídlu?

JH: No nějaká kaše, proso kaše, pohanková kaše, to je všecko. Jo a nějaký slepice nám tam přivezli, z kolchozů... To jsme museli povraždit sami, ty slepice. A ty hlavy, jak to mělo hřebínek, tak to jsme vopejkali na ohni a to jsme jedli. To si pamatuju tu chuť těch slepic.

Nedostatek jídla přitom nebyl vždy nutností. Tajga mnohdy nabízela mnoho možností k obživě. Táborová správa ale obvykle vězňům nedovolovala, aby tyto možnosti jakkoliv využívali.

Řeka je plná ryb, vyskytujících se jen tady, lipanů, katalů, omulů. Pod sněhovým příkrovem jsou neproniknutelné houštiny rybízových i malinových keřů a limbových semínek. Kdybychom si tak dokázaly a směly vzít, co nabízí tajga k jídlu! My si to ale vzít nedokážeme a nesmíme. Dokonce ani příslušníci ostrahy nemají čas, aby si mohli vyjít na lov nebo zarybařit. Mají práce nad hlavu. Musejí nás popohánět, přemísťovat, přepočítávat, nadávat nám, obávají se příjezdu nadřizených.(Ginzburg, 1992 str. 365)

Jídlo bylo přidělováno podle plnění pracovních norem. Plnění norem bylo tedy součástí strategie přežití. Nutná zde byla spolupráce celých brigád, protože jen málokdy pracoval člověk sám za sebe. Čím déle byl člověk v táboře, tím obtížnější bylo plnit normy tzv. *obecné práce*, což byla obvykle náročná fyzická práce jako těžba nerostů nebo kácení dřeva. Pokud se člověk cítil již příliš vyčerpan a nebyla naděje, že by mohl začít lépe plnit normy a dostávat tak více jídla, bylo nutné „zajistit“ si nějakým způsobem lehčí práci nebo „odpočinek“, např. v nemocnici. Způsobů existovala celá řada, přes známosti, úplatky, až po záměrné poškozování se (lámání si končetin, záměrné prochladnutí apod.). Převedení do jiného pracovního režimu nebo do nemocnice bylo mnohdy doslova otázkou života a smrti.

Jednou přišel po práci do baráku předák. Šetřily jsme zbytky sil, ležely na pryčnách. „Kdo chce jít pracovat do Sovchozu? Potřebujou postavit sklad ovoce. Dostanete tam najíst.“ (...) Uvědomovala jsem si, že je to šance přežít, ale vstát bylo tak těžké. Přece jen jsem však přemohla nechuť se pohnout a slezla z pryčny. (...) Pracovaly jsme pomalu. Normy neexistovaly. Nestál nad námi dozorce. A práce nám nepřipadala těžká. Byli s námi spokojeni. (...) Každá dostala dvě stě gramů chleba, přinesli sůl, melouny a okurky. O tom se nám ani nezdálo. (Petkevič in Babka, 2009, str. 464-465)

⁵³ Hlad a nedostatek je tématem všech pamětníků a potřeba dělit se o jídlo pamětníky zřejmě dodnes neopustila. Je to nejen moje zkušenost, že přijdete-li na návštěvu k nějakému pamětníkovi GULAGu, velmi ochotně vás pohostí a jídlo a pití je v podstatě první, co vám nabízí. Pan Houdek mě a kolegu nejen pohostil koláčem a polévkou, ale dokonce nás obdaroval mnoha sklenicemi zavařované zeleniny a trval na tom, že si ji opravdu musíme odvézt.

Třetí opravdu významnou strategii přežití představoval pro vězně spánek. Nejen, že spánek přináší tělu po fyzické stránce odpočinek a obnovu sil, ale jedná se také o období odpočinku psychického, který byl neméně důležitý. Spánek bylo období, které se nikdo ze spoluvězňů neodvážil rušit.

Lidé na nucených pracích se pokaždé se spánkem loučí jen s trýznivou nevolí, jelikož je to ten nejšťastnější pro ně dostupný stav. Spánek umožňuje nejen zapomenout na jednotvárnou a neradostnou skutečnost, ale někdy taky vrátit se do polozapomenutého světa „svobody“. (...) Ale ve spánku nepřicházejí skutečné útrapy hladovění, ani muka mrazu, ani bolest z nadměrné zátěže svalů, kterou muklové ve skutečnosti neustále pociťují. Proto lpí nejen na každém okamžiku opravdového spánku navíc, ale i na polospánku, který následuje bezprostředně po probuzení a obvykle moc dlouho netrvá. (...) Každý věděl, že s úplnou bdělostí přichází také jasně vědomí skutečnosti. (Děmidov in Babka, 2009, str. 240-241)

9.3 Smrt a sebevražda

V předchozí kapitole jsem se věnovala taktikám přežití. Smrt a sebevraždu především by bylo určitě možné mezi ně rovněž přiřadit. Představují ale natolik specifické téma, že jsem se rozhodla věnovat se mu zvlášť. Otázka smrti je ve vzpomínkách pojednávána ambivalentně. Ke smrti se lidé vztahují jako k něčemu děsivému, špatnému, čemu je třeba se vyhnout, před čím je nutné se chránit. Smrt se snaží ze svého života vytěsnit, jak jen je to možné, ale v rámci táborového života, kde (především v zimě) každý den umřel některý ze spoluvězňů a smrt tak byla všem neustále „na očích“, byla smrt prostě všudypřítomná. Smrt je tak brána do jisté míry automaticky. Vypravěči obvykle ve vzpomínkách věnují více pozornosti smrti, která zasáhla někoho z jejich blízkých rodinných příslušníků či přátel, nebo smrti, která nastala za nějakých zvláštních okolností. Také pohřbívání se většinou odbyvalo bez jakýchkoliv obřadností. Mrtvý člověk byl uložen do obyčejné jámy a zasypán. V některých táborech existovaly masové hroby, jinde byl vyhrazen prostor pro hřbitov. Většinou probíhalo pohřbívání, stejně jako smrt samotná, spíše nedůstojným způsobem, osamoceně, v zapomnění. Přesto ale mohly nastat okamžiky, kdy se vše odvíjelo jinak, než navyknutým táborovým způsobem. Okamžiky, kdy smrt či pohřeb získaly zcela jiný rozměr. O tom vypráví ve své vzpomínkové povídce „Nebožtík“ Georgij Děmidov, který do zmrzlé kolymské půdy pohřbíval předčasně narozené nemluvně:

Bylo hluboké, slavnostní ticho. (...) Mráz, který přes den trochu povolil, začal znova přituhovat a teď už moc nepomáhal ani vařák. Vůbec byl čas odsud odejít, tím spíš, že jsem od rána nic nejedl a myšlenka na ohřátí a sytou večeři začala zastiňovat všechno ostatní. Přesto se mi chtělo pro pohřbené děťátko ještě něco udělat. Poslušen tomuto přání jsem krumpáčem vytloukl lopatu z násady a tímtež krumpáčem přerazil násadu na dvě nestejně dlouhé části. Potom jsem vytáhl provázek (...) a úlomky tyče svázal do kříže. Improvizovaný kříž jsem zapíchl do náhrobku.

(...)

Logicky vzato byl tenhle kříž pochopitelně naprosto neodůvodněný. Já jsem v Boha nevěřil a dítě zakopané pod křížem se k žádné víře hlásit nemohlo. A přesto to nebyla jen sentimentální pocta tradici, známé z raného dětství. (...) Nechtěl jsem, aby chladný chaos ledu a hor ihned pozřel a vstřebal ostatky maličké lidské bytosti. Proto jsem nejspíš podvědomě umístil symbol Života na hrob zemřelého v prastaré snaze Člověka rozumného stvrzovat Život dokonce i po smrti. (Děmidov in Babka, 2009, str. 264-268)

V opozici proti pojetí smrti jako něčeho nechtěného a špatného stojí smrt jako vysvobození. Tak lze chápat především sebevraždu. Sebevražda v mnoha vzpomínkách vystupuje jako možnost „záchrany“, jako únik do lepšího světa a také jako jedna z mála možností aktivně rozhodnout o svém životě. Vzhledem k tomu, že řada vězňů byla věřící (nejrůznější křesťanská vyznání), bylo pro ně (a nejen pro věřící) těžké přijmout možnost sebevraždy jako východiska z nouzové životní situace. I tak k tomu ale často docházelo. Olga Adamova-Sliozberg píše o loučení matky a dcery v moskevské věznici:

Dceři dala to nejlepší (co měla), pak jí požehnala křížem a řekla: „Žehnám ti mateřským požehnáním a dávám ti svolení, bude-li ti hodně zle, vztáhnout na sebe ruku. Nesmíš se tím trápit. Tvůj hřích před Bohem beru na sebe!“ (...) a její tvář byla tak krásná a jasná, jako by své dceři právě darovala život. (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 66)

V druhé části vyprávění nazvaného „Cesta“ už Adamova-Sliozberg píše o sebevraždě jako o východisku pro ni samotnou. Je to v případě jejího druhého zatčení, kdy už dobře zná táborovou realitu a ví, že na opakování celého martyria nemá dostatek sil:

Dozvěděla jsem se totiž, že některé recidivisty mají zavírat znovu do lágrů. Ten strach by mě úplně zničil, kdybych se pevně nerozhodla, že podruhé do lágru nepůjdu, že si raději vezmu život. Byla jsem příliš navená! Myšlenka na toto východisko mě uklidňovala. (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 196)

Ačkoliv pro mnohé znamenala možnost sebevraždy úlevné východisko, existovala celá řada vězňů, kteří tuto možnost odmítali a to nejen z náboženských důvodů. Touha po životě mohla zůstat i v dolech na dálném severu neuvěřitelně silná. Varlam Šalamov popisuje své úvahy o sebevraždě takto:

Byl jsem hladový a vzteklý, ale věděl jsem, že nic na světě mě nedonutí, abych spáchal sebevraždu. Právě tehdy jsem totiž začínal chápat, v čem je podstata velkého pudu k životu — právě té vlastnosti, kterou je v tak vysoké míře nadán člověk. (...) A pochopil jsem to nejdůležitější. Že člověk se nestal člověkem proto, že je boží stvoření, ani proto že má na obou rukou obdivuhodný palec. Stal se jím proto, že byl FYZICKY zdatnější, odolnější než všechna zvířata, a později pak proto, že přinutil svůj duchovní princip sloužit úspěšně principu fyzickému.

A v jiné povídce pak těmito slovy:

Myslel jsem si, že člověk se za člověka může považovat jedině tenkrát, když si v kterémkoliv okamžiku celou svou bytostí uvědomuje, že je připraven sám do svého vlastního žití zasáhnout. A tohle vědomí, že mu dává vůli k životu. Mnohokrát jsem sám sebe vyzkoušel a s pocitem síly ke smrti jsem dál zůstával žít. (Šalamov in Babka, 2009, str. 468)

Obrázek 22: Varlam Šalamov

Poslední dva úryvky této podkapitoly nás přivádí k dalšímu tématu a tím je proměna vlastního já, otázka lidskosti a jejího zachování v podmínkách GULAGu, otázka sebereflexe. To jsou otázky pro následující podkapitoly.

9.4 Proměny vlastního „Já“

Rozdíl mezi člověkem a zvířetem je rovněž častým námětem úvah přeživších. Životní podmínky sovětských táborů a vězení neposkytovaly příliš mnoho prostoru pro uchování si „lidskosti“, důstojnosti lidského života a úcty k druhým lidem i k sobě samému. Přesto se o to většina vězňů snažila. Existovala určitá „víra“, že kdo si tyto vlastnosti uchová, má větší šanci přežít a vrátit se zpět do normálního života. Víra, že dokud žiju alespoň částečně jako člověk, je těžší mně zlomit. Lze také předpokládat, že důležité bylo i vlastní lidské svědomí, byť explicitně takové úvahy nezaznívají příliš často. Způsobů, jak si uchovat „život člověka“, existovala celá řada: od uchování si sepětí s kulturou a náboženstvím přes moralizující uvažování až po spoustu drobných každodenních rituálů.

Kultura hrála důležitou roli nejen v táborech, ale již ve věznicích. Především tam bylo mnohdy vězňům dovoleno dostávat knihy z místní knihovny. Výběr titulů byl sice omezený, ale i tak možnost četby a vzdělávání se byla velkým přínosem v každodenní vězeňské rutině. Ztrátu této možnosti nesla většina vězňů velmi špatně. Především pak v ženských memoárech se dochovala spousta zmínek o recitacích, vzájemné výuce, pořádání přednášek. Knihy, možnost číst, přemýšlet a vzdělávat se působila také dobře proti trudnomyslnosti a depresím.

Náhle se otvírá dveřní okénko a v něm se objevuje jakási složka připomínající třídní knihu. (...) „Katalog!“ Byla to přímo názorná lekce na téma, jak se nikdy nemá ztrácet naděje. Už jsme dávno došli k závěru, že knihovnu budou „inventarizovat“ celých deset let, a teď najednou... Ano, byl to seznam knih. A ne špatný. Je tu bohatá knihovna s velkým výběrem. Nastal konec samoty. Zítra přesně v tuhle dobu ke mně přijdou Tolstoj a Blok, Stendhal a Balzac. A to jsem, já hloupá, přemýšlela o smrti! (Ginzburg, 1992 str. 158)

Ginzburg se dále zamýšlí nad specifickým způsobem vnímání literatury ve věznicích a táborech. Píše, že lidé jsou natolik osvobozeni od marnosti všedního civilního života, že jsou jejich duše plně otevřené všem novým vjemům. Dokonce píše, že samovazba (ale zřejmě jen za

předpokladu, že vězněný má přinejmenším možnost číst) může mít na duši zušlechťující vliv, nicméně nesmí trvat příliš dlouho, aby „nestáčila zničit základy osobnosti.“ (Ginzburg, 1992 str. 159)

V táborech se některým vězňům naskytla možnost věnovat se tvůrčí práci namísto práce obecné. Z některých se stali spisovatelé, obvyklá byla potřeba malířů. Z většiny takových příběhů je patrná velká radost ze změny životní situace a to nejen proto, že taková práce byla fyzicky mnohem snazší. Práce spisovatele nebo malíře připomínala obvykle období, kdy vězni žili svůj lidský, civilní život a vracela jim naději, že takový život zase žít budou.

Podobnou roli jako kultura hrálo také náboženství. Ačkoliv projevy náboženství byly od druhé poloviny dvacátých let v táborech i věznicích trestány, přesto mnoho lidí víru v Boha neztratilo. Mezi uvězněnými navíc bývali často i studenti seminářů, stejně jako mniši či jeptišky. Vězni se snažili uchovávat buď jen opisy posvátných textů, případně se je navzájem učili z paměti. Být přistížen při modlení znamenalo velký problém.

Víra v Boha znamenala pro mnoho uvězněných naději a vnitřní sílu a dala by se tak rovněž počítat mezi strategie přežití. Především ale zůstala projevem lidského smýšlení a lidskosti jako takové. Ztratit víru v Boha znamenalo pro mnoho vězňů ztratit část sebe samého, svého Já a tím se vzdálit lidskému.

Baptista si říkal v evangeliu (...): „Nikdo totiž netrpí jako vrah nebo zloděj neb zločinec, ani jako člověk, jenž se vměšuje do věcí cizích; trpí-li však kdo je křesťan, nestyď se, nýbrž spíš oslavuj Boha v tomto jméně.“ (Solženicyn, 1991 str. 19)

Pokud nebylo možné studovat klasické náboženské texty nebo uchovávat texty modliteb, bylo řešením sestavit si modlitby vlastní. Jednu z nich napsal i básník Petr Nikolajevič Savickij⁵⁴ při pobytu v baráku se zostřeným režimem:

Молитва

Пошли мне, господи, пошли мне дух и силу
Перенести все то, что встретил я в пути,
И не в бесчувствии, покорном и унылом
Но в светлой радости Твоим путем идти.

Подай мне, Господи, и крепость, и способность
простить ругателям цбатынь души моей,
Дар всепрощенья дай, и кротость и беззлобность,
Да послужи любви и истине Твоей. (Савинцкий, 2005, strana 142)

Součástí náboženského života byly i oslavy svátků. Již jsem se v kapitole 9.1 zmínila o oslavách Vánoc, které měly především komunitní rozměr a význam svátečního v řadě profánních

⁵⁴ Savickij, Petr Nikolajevič — (1895 – 1968), spisovatel a básník. V období mezi světovými válkami žil a působil v Praze. Jako „emigrant“ ze Sovětského svazu byl již v květnu 1945 zatčen a transportován do Sovětského svazu, kde byl uvězněn v táboře GULAGu v Mordovii. V této době vznikl soubor 280 básní, který byl v roce 1960 vydán nejprve ve Francii, později i v jiných zemích. Po ukončení věznění se Savickij vrátil do Československa. Zemřel roku 1968 v Praze (Савинцкий, 2005).

dnů. Z náboženského hlediska byly ovšem důležitější oslavy Velikonoc, a proto byly tyto oslavy vedením táborů také důsledněji potlačovány. O jedné Velikonoční vzpouře vypráví mnich Michael Krupa:

Rozneslo se, že o Velikonocích v táboře vypukne povstání a že všichni vězni odmítnou pracovat, i kdyby to mělo znamenat, že přijdou o přiděl jídla.

V šest hodin ráno o Velikonoční neděli se ubíracími rozlehlo hlasité volání, které nás mělo přinutit vstát. Tentokrát jsme jej ale zcela ignorovali, nikdo se ani nepohnul. Někteří vězni začali zpívat velikonoční písně a záhy se k nim přidali i ostatní, takže zanedlouho se táborem nesl mohutný tisícihlasý chór. (Krupa, 2006 stránky 103-104)

Součástí snahy zůstat člověkem byly vedle kultury a náboženství také nejrůznější drobné úkony každodenního života. Malé osobní rituály, nepsaná pravidla, drobnosti. Tyto měly ale mnohdy zásadní význam. Velmi často byly tyto drobné rituály spjaty s jídlem, osobní hygienou, oděvem, nebo třeba snahou nesnížit se k příliš hrubé mluvě a nadávkám. Několik takových drobných rituálů popisuje Alexander Solženicyn:

„Mládenci, tady platí zákony tajgy. Ale kdo je člověk, dokáže žít i tady. Víte, kdo v táboře zajde? Kdo vylizuje misky, kdo věčně dřepí na marodce a kdo chodí práskat k bezpečákovi.“ (Solženicyn, 1991 str. 7)
(...)

Potom Šuchov sundal čepici z vyholené hlavy — zima nezima, ale jíst v čepici, to ne, to by nikdy neudělal. (Solženicyn, 1991 str. 14)

Varlam Šalamov zase za známku uchování lidskosti považuje schopnost rozlišovat nejrůznější pocity a emoce a neupadnutí do stavu letargie. Důležitá je také důstojnost: nepřijít o zbytek lidské důstojnosti je přitom v táborových podmínkách velmi těžké:

Myšlenky na jídlo se nejde zbavit, člověk o něm přemýšlí neustále. K fyzické churavosti se přidává i morální, protože neustálý pocit hladu je ponižující, připravuje člověka o sebeúctu, o pocit vlastní důstojnosti. (Efrussi in Babka, 2009, str. 317)

V jiných případech najde čtenář také určitý svár: dát přednost sobectví, které zajistí přežití, nebo ohledu na druhého člověka, tolik ceněné lidské schopnosti a vlastnosti? Většina autorů se přiklání k druhé variantě, pokud by tím ale jednotlivec neohrozil přímo sám sebe na životě. V takové situaci je i sobectví považováno nikoliv za zvířecí, ale lidský pud sebezáchovy a je pochopitelný.

Ve čtvrté kapitole jsem psala o pozdvižení, které způsobilo používání čísel namísto jmen. Vězni se urputně bránili tomu, aby byli oslovováni čísly, aby jejich lidskou jedinečnost nahradilo obyčejné číslo. Být raději dozorcí okukovanou ženou, než jen číslem, tak to alespoň vyjadřuje Ginzburg:

„A že se zakoukal na Fisu, tak co je na tom? Je to ženská, to se nedá přehlédnout, a sláva bohu, že se na ni zakoukal. Zřejmě v nás vidí lidi. Ženské. I když třeba jenom báby! Není snad lepší být bába než jenom číslo, co?“
(...)

„Správně Poljo! Všechno je lepší, než být číslo!“ (Ginzburg, 1992 str. 221)

Proměna, která se s člověkem v táboře GULAGu stala, nebyla nicméně jen psychická, ale také fyzická. Dlouhé strádání hlady, mráz a těžká fyzická práce se podepsaly nejen na duši, ale také na tělesné konstituci. Stres a vyčerpání se pak odrážely ve tvářích vězňů, v jejich očích, stejně jako na rukách. Většina uvězněných za krátkou dobu značně zestárla. V některých memoárových textech se lze setkat s extrémem, kdy uvěznění lidé již fyzicky ani příliš lidské bytosti nepřipomínají. Například v příběhu *Serpantika* od Galiny Voronské⁵⁵:

Na denním světle se ženy zdály ještě děsivější: špinavé, s mastnými vlasy, vyhublé tak, až pod žlutou suchou kůží vystupovaly lebeční kosti a oči obtahovaly široké tmavě modré kruhy. (Voronská in Babka, 2009, str. 626)

I když nebyla proměna až tak drastická, jako ve věznicí *Serpantika*, která byla pověstná tím, že až na výjimky z ní nevedla cesta zpět, přesto mohla být konfrontace s nečekaným pohledem na vlastní já do značné míry šokující:

Jednou jsem uviděla svůj odraz ve dveřním skle na ošetřovně. Nepochopila jsem hned, že jsem to já. Nikdo poblíž nebyl. Nepostřehla jsem, jak jsem se proměnila v kostru. Zahlédnout něco svého odrazu bylo téměř nemožné. (Petkevič in Babka, 2009, str. 463)

9.5 Mezilidské vztahy

Až na výjimky, jaké představovala samovazba nebo korekce, nebyl člověk v táboře či vězení nikdy sám. Naopak byl v neustálém obklopení ostatními vězni a dozorcí. Mezilidské vztahy tak představují důležitou část každého vyprávění o sovětském represivním systému. Větší pozornost je věnována ostatním vězňům, dozorcům pak v menší míře. V kapitolách 6.2 a 6.3 jsem se zabývala vztahem politických a kriminálních vězňů. Tyto vztahy ve většině případů nebyly dobré, naopak bývaly plné násilí, krádeží, vražd, nevraživosti. Důvodem byla nejen povaha kriminálních vězňů (mnohdy zkušených recidivistů), ale také jejich nízké vzdělání a původ ve srovnání s mnoha vězni politickými. Navíc není tajemstvím, že mnoho kriminálních vězňů, věřilo státní a táborové propagandě a v politických vězních spatřovalo opravdové nepřátele lidu a Sovětského svazu, kteří neškodí jednotlivci, ale celé společnosti. To i pro kriminální vězně představovalo opovržení hodný čin zasluhující trest. Opovržení ale existovalo i na straně politických. V jejich očích byla většina kriminálních vězňů opravdovou spodinou společnosti. Značné rozdíly mezi oběma skupinami existovaly v postavení v táborové i vězeňské hierarchii, kdy kriminální vězni měli lepší postavení než političtí. O podrobnostech jsem se zmiňovala v kapitole 6.3. Zde bych pro lepší ilustraci uvedla vzpomínku Jevgenije Ginzburg z cesty na parníku *Džurma*:

⁵⁵ Voronská, Galina Alexandrovna — (1914 – 1991), spisovatelka. Roku 1937 byla zatčena její matka a otec (Alexander Konstantinovič Voronský, literární kritik a revolucionář), který byl ihned popraven. 16. března 1937 byla zatčena také Galina Voronská a za údajné členství v protisovětské trockistické organizaci byla odsouzena k pěti letům pobytu v nápravněpracovních táborech. Byla odvezena na Kolymu, kde jí byl trest o dva roky prodloužen. Propuštěna byla v roce 1944, ale již za pět let byla znovu zatčena a odsouzena k doživotnímu vyhnanství na Kolymě. Trest vyhnanství jí byl zrušen až v roce 1954. Po návratu do Moskvy se začala věnovat literární činnosti. Její tvorba zachycující vzpomínky na věznění ale mohla být publikována až na konci osmdesátých let (Babka, 2009).

Ale nejhorší nás teprve čekalo. První setkání se skutečnými kriminálnicemi, mezi kterými budeme nuceny žít na Kolymě.

Zdalo se nám, že do podpalubí už nelze vmáčknout ani kotě, ale natěsnali tam ještě několik set lidí, jestli se vůbec dají za lidi označit ty zplozenkyně pekla, které se najednou objevily v průlezu do podpalubí. To nebyly obyčejné zlodějky, to byl přímo výkvět podsvětí. Takzvané „mrchy“ — recidivistky, vražedkyně, sadistky, odbornice na sexuální zvrácenosti. I teď jsem přesvědčena, že takové bylo třeba izolovat ne ve věznicích nebo pracovních táborech, ale v psychiatrických léčebnách. A tehdy, kdy se k nám do podpalubí vrhla ta změř tetovaných polonahých těl a rozšklebených opičích ksichtů, nabyly jsme dojmu, že jsme byly vydány napospas zuřivým šilencům. (...) Okamžitě začaly terorizovat „frajle“ a „kontry“. Přivádělo je přímo k nadšení pouhé vědomí, že jsou na světě také nepřátelé lidu, jedinci ještě zvrženější, ještě přeziranější než ony. (Ginzburg, 1992 str. 281)

Mezi politickými vězni také existovaly různé skupinky: obvyklé bylo sdružovat se podle typu odsouzení, podle přátelských vazeb z vězení, nebo podle národnosti. Sdružování se podle národnosti bylo více otázkou jisté nostalgie a stesku po domově, potřebou hovořit mateřským jazykem a idealistické představy chápajících bližních (krajanů), ale nesouviselo obvykle příliš s jakoukoliv nacionalistickou myšlenkou. Tento fakt zmiňuje v rozhovoru také paní Mrázová:

Dali mě do cely, kde byly jenom ženy a byly tam jenom samý Polky. Protože věděli, že mezi Ukrajincema a Polákama jsou taky nějaký ty... nějaký vyúčtování. Jenže já si myslím, že když lidem je špatně, tak najdou tu cestu k sobě. (Příloha 1, řádky 185-187)

Sdružování se do skupin bylo v táborech nutností. Jednotlivec neměl příliš velkou šanci na přežití. Přátelství v rámci brigád či baráků znamenalo pomoc v nouzi, nemoci, stejně jako psychickou útechu. Pokud bylo v táboře (nebo spíše ve věznicích) povoleno dostávat balíčky, bylo zvykem, že se o ně dělila celá skupina:

Takže chovaly se ke mně hezky (spoluvězeňkyně). I taky dostávaly takový... do vězení mohli přijet příbuzní a přivést posílky, tomu říkali. Takový ty balíčky. Vždycky se jaksi všichni se všema dělili. Takže když někdo dostal posílku, tak to dostala posílku ta celá parta. (Příloha 1, řádky 195-197)

Předchozí uvedené řádky jsou z rozhovoru s paní Mrázovou. Obecně lze říci, že v ústně podaných vyprávěních se vzpomínky vztahy v táborech a věznicích omezují spíše na obdobná obecná tvrzení. Psané vzpomínky jsou naopak plné mnoha detailů o přátelstvích, kamarádech, jejich rodinách a osudu. Je patrné, že přátelství mnohdy vězňům do určité míry nahrazovalo ztracené rodinné a přátelské vazby z doby před ztrátou svobody. Přátelům se důvěřovalo, pomáhalo, radilo, riskovalo se pro ně. Vznikala přátelství na život a na smrt. Přátelům se před smrtí odkazovaly poslední získané dávky jídla:

Dávka jídla je začátek a konec všeho. Vězni se s ní mazlí, všemožně o ni pečují, touží po ní, hádají se o ni. Před smrtí ji odkazují kamarádům. Mnohokrát jsem při takovém odkazování byla, a dokonce jsem jaksi zastupovala notáře, když umírající dělal poslední vůli.

„Hele, sestřičko! Jestli zhebnu do oběda, dej mou dávku Serjožovi! Je tu plno zlodějů. Může se leccos stát, třeba ji ukradnou.“ (Ginzburg, 1992 stránky 442-443)

Některé tábory byly smíšené: pobývali zde muži i ženy. Většinou byly obě části odděleny, přesto ale docházelo ke kontaktům. Proto je součástí táborových memoárů také téma lásky.

Ideálem byla láska věrná, upřímná, podporující. Láska, která by beze zbytku naplňovala ono „v dobrém i zlém“, v tomto případě tedy především v tom zlém.

Alla pracovala s námi, ráda poslouchala, když některá z nás četla nebo vyprávěla, a snila o tom, že až jí skončí trest, vdá se.

Brzy se našel ženich — Kosťa ze sousední pily, skvělý chlap, který k Alle upíral zbožné pohledy. Chodíval do našeho baráku jako opravdový ženich, pokaždé přinesl něco na zub „tchýním“, tak říkal mně a Raje, a dokázal prostát v padesátistupňovém mrazu dlouhé hodiny s Allou, kterou objímal a schovával ve svém kožichu. Chtěl na ni rok počkat a potom si ji vzít. Byla to svěží láska, která jako zázrakem vykvetla se špiný lágrového života. (Adamova-Sliozberg in Babka, 2009, str. 144)

Sexuální vztahy mezi partnery nebyly povoleny. Otěhotnění v táboře představovalo velký problém. Přesto k němu ale ve větších táborech docházelo. Zde pak existovaly speciální baráky pro matky s dětmi a pro větší děti. Tábory pro děti existovaly pak jako samostatné instituce po většině území Sovětského svazu. V jednom z nich strávil své dětství pan Houdek:

JH: Ale pak, z těch jeslí jsem se dostal do domova. Voni tomu říkali dětský domov, ale von to byl dětský lágr, jo. Novoželanovsk. Ten byl zase někde na Donbasu. Za Doněckem, na Donbasu. Tam to už bylo horší. Tam už to začalo. Tam už byly i represálie, tam už bylo komandování, jo. Jako na vojně a tak dále. Všechno na povel.

(...)

MV: Jaký tam byl režim? Jak probíhal takový typický den?

JH: No, byl takovej, jako bych Vám to řek, takovej vojenskej a ještě k tomu pionýrskej, komsomolskej, nebo já nevím, jak to říci, jo. No zkrátka, den začínal tím, že rozcvička- to je bezvadná věc, hygiena, jo, umejt se, vyčistit zuby, pak na tu snidani. No a pak vlajku nahoru, jo, postavit se všichni na takovej jako buzerplac. No, buzerplac, jak bych to řek, takovej ten plac, slavnostní plac, no. No a všichni hlavu dolu, pověsila se vlajka, no a museli zpívat... Vona musela až nahoru, ta vlajka. No, pak se skončil ten zpěv a tím začalo: tamhle, tamhle, tamhle... No a teď začaly brigády, jo. My jako děti, tam byly vokolo samý kolchozy, tak museli jsme chodit pracovat pěkně. My jsme tam neseděli. Přes léto. Jinak přes zimu a přes vyučovací dobu se teda člověk zabavoval tím, že byl ve škole, jo. Ale jinak po škole zase ty úkoly a tak. No ale stejně i po těch úkolech člověk musel něco dělat, hrabat sníh, a támhle to a tuhle a všelijaký pochozy, sbírat vejce, pomáhat jim. Zakrmovat a všelijaký takový ty, jak bych Vám to řek, takový ty práce, co tam potřebovali dělat. (Příloha 2, řádky 143-170)

Své zážitky z dětského tábora vypráví pohledem dospělé ženy také Jevgenija Ginzburg:

V táboře je také dětský blok. Má vlastní bránu, vlastní strážce, ostnatý drát a baráky. Ale na dveřích běžných vězeňských baráků jsou podivné nápisy: Kojenci, Batolata, Starší děti...

Nejdřív jsem se dostala ke starším dětem. Tady se mi najednou vrací dávno zapomenutá schopnost plakat. (Ginzburg, 1992 str. 333)

Táborová sexualita, kterou jsem letmo zmínila o několik řádek výše, nebyla ale vždy spojena s láskou a partnerským vztahem. Ve smíšených táborech byla zcela běžným jevem prostituce. Často docházelo také ke znásilněním. Ženy bývaly unášeny při práci, prohrávány v kartách, odlákávány vidinou „přivýdělků“ v podobě krajíce chleba navíc. Ačkoliv nebylo zcela běžné, aby docházelo k masovým znásilňováním, přesto se i takové vzpomínky objevují. Zřejmě nejznámější svědectví představuje autobiografický text nazvaný „Kolymská tramvaj střední tíhy“,

v níž slovo tramvaj představuje synonymum pro hromadné a dlouhotrvající znásilňování žen, které mnohdy vedlo až ke smrti obětí. Výraz tramvaj patří do táborového slangu zcela samozřejmě, jako řada jiných výrazů z každodenního života. Pachateli byli častěji jiní vězni (většinou kriminální) nebo muži z blízkých vesnic, méně často dozorcí. K hromadným znásilněním docházelo především na parnicích plavících se na Kolymu. Jelena Glinkova⁵⁶ k tomu napsala:

Pokud je mi známo, za hromadné znásilňování nebyl nikdy nikdo potrestán — ani sami násilníci, ani ti, kteří tomu zvěrstvu napomáhali. V květnu 1951 na oceánské lodi „Minsk“ (kde se udála „velká tramvaj“, proslulá po celé Kolymě) házeli mrtvoly žen přes palubu.

Vztahy a přátelství, navázané v táborech GULAGu a v sovětských věznicích bývaly pevné a dlouhodobé a často přetrvaly i po vzájemném odloučení. Snaha dozvědět se informace o odloučené přítelkyni, známé, příbuzných, dětech, manželovi či jiných lidech byla běžnou součástí každého příchodu do nového tábora nebo příchodu nového transportu. Alespoň vzdáleně tak bylo možné udržovat kontakt s blízkými.

Výměna korespondence byla většinou možná, ale především z odlehlých částí Sovětského svazu bylo velmi obtížné poštu posílat, a tak spojení nebyla příliš častá. Všechny odesílané, stejně jako přicházející písemnosti procházely cenzurou. Přesto dopis od blízkých lidí znamenal radost, naději a útěchu. V jednom ze svých dopisů manželce píše Boris Babin⁵⁷:

Dostal jsem od Tebe první zprávu a spolu s ní pro mě na Kolymě vyšlo slunce.

(...)

Před pár dny jsem dostal telegram, bohužel bez podpisu, o tom, kde je náš syn. Je v Ust'-Utiném. Je tam teď hodně průmyslu, takže doufám, že náš Vlaštověnka pracuje v oboru. Velmi mě to uklidnilo, hlavně to, že se to naše ptáče našlo... (Babin in Babka, 2009, str. 226-227)

Uvěznění mnohdy zničilo rodinné vazby. Otcové rodin byli často popraveni, matky strávily léta v pracovních táborech, děti u příbuzných nebo v dětských domovech. Svě rodiče po návratu mnohdy nepoznávali, odcizení bylo značné, mnohdy způsobené ideologickou výchovou. Naopak přátelství, která byla v táborech navázána, přetrvala i na svobodě. O jednom takovém vypravuje kniha „Návrat“, v níž je líčen proces zpětné integrace bývalého vězně v západoněmecké společnosti. Hlavní hrdina Thomas Volkner se vrací zpět ze Sibíře do Kolína nad Rýnem a s obtížným procesem návratu do běžné společnosti mu pomáhá právě bývalý spoluvězeň a kamarád:

⁵⁶ Glinkova, Jelena Semjonovna — (nar. 1926), ekonomka. V roce 1950 byla zatčena a obviněna z vlastizrady a spolupráce s německými okupanty. Byla odsouzena k 25 letům nápravněpracovních táborů, ztrátě občanských práv a konfiskaci majetku. V roce 1956 byla propuštěna a rehabilitována. Od šedesátých let se věnuje literární činnosti. Její hlavní snahou je dokumentování postavení žen v sovětském vězeňském systému (Babka, 2009).

⁵⁷ Babin, Boris Vjačeslavovič — (1886 – 1945), sociolog a publicista. Jeden z čelných představitelů strany socialistů — revolucionářů (eserů), od roku 1917 zastával funkci poslance. Babin a jeho žena Berta byli perzekvováni již během 20. let. Následně byli oba opět v roce 1937 zatčeni a odsouzeni k pobytu v GULAGu. Babin věznění nepřežil, zemřel v roce 1945. Jeho manželce Bertě se podařilo uchránit dopisy, které si v době věznění vyměňovali (Babka, 2009).

Muž září. Jaká je to nevýslovná úleva vidět důvěrně známé rysy přítele! Přítele, který byl již před sedmi lety propuštěn a vrátil se do vlasti.

„Helmut! Malej!“ křičí a jása navrátilcec Thomas Volkner. Tak na něho nezapomněl! Věrnost a přátelství přežily celé ty roky odloučení. (Ziesche, 2000 str. 11)

Závěr

„Obvykle kati a jejich pomocníci, jak říkala babička Anastázie, nepáchají sebevraždy. Cítí se nevinni. Provinili se jenom ti, kteří se jim dostanou do ruky.“

(Bednarski, 2009 str. 94)

Cílem této diplomové práce bylo pojednat o vzpomínáních na sovětský represivní systém stalinistického období a tábory GULAGu. Hlavní pozornost byla věnována dvěma okruhům: vlastnímu vyprávění a jeho formování a tematickým okruhům, které ve vyprávěních zaznívají. Srovnávána byla vyprávění písemná (memoárová literatura) a ústní vyprávění (narace). V některých bodech se od sebe tyto typy vyprávění liší, v mnohých se naopak shodují.

Hlavním rozdílem mezi písemně zaznamenaným a ústním vyprávěním je hloubka vyprávění, detailnost. Písemně podané příběhy zacházejí do větších detailů, sdělují často historická fakta, jména osob (vězňů i dozorců či politických představitelů). Ústní narace nebývají v tomto ohledu tolik bohaté. Naopak se ale jedná o vyprávění, v nichž lze lépe sledovat proces fungování paměti a vyprávění: selektivitu paměti, vlivy pozdějšího vzdělání, současné politické situace, stávající společenské „poptávky“ po podobných příbězích a vliv později získaných informací. Do těchto vyprávění vstupuje vypravěč mnohem více slovy dnešní doby, mnohem častěji má také tendenci hodnotit uplynulé jako negativní nebo pozitivní. Naproti tomu jsou v tomto ohledu písemná vyprávění (sepsaná mnohdy o celou řadu let dříve) více zdrženlivá“ pouze konstatují skutečnosti, ale mnohem méně hodnotí.

Orální narace jsou také více „egoistické“. Vždy se dějí pouze v „ich formě“ a hlavní postavou je vždy pouze vypravěč sám. Memoárová literatura je v tomto směru různorodější. „Ich forma“ vyprávění sice převládá, ale není imperativem. Pozornost je věnována mnoha jiným postavám, které jsou v ústních vyprávěních až na výjimky spíše upozaděny.

Jestliže ve formě vyprávění lze nalézt značné rozdíly, v případě tematizací tomu tak není. Písemná vyprávění se sice mohou jevit jako tematicky bohatší, to ale souvisí s jejich větší detailností a hloubkou, o které jsem se již zmiňovala. Z tematického hlediska jsou si tedy oba přístupy vyprávění rovny. Hlavní témata představuje uspokojení základních lidských potřeb: tedy především dostatek jídla, tepla, bezpečí, zdraví. Z dalších témat vystupuje do popředí především přátelství, láska, proměny vlastního Já, problematika smrti a sebevraždy. V podstatě je možné konstatovat, že všechna tato hlavní témata souvisí s taktikami přežití a zachování si lidské důstojnosti.

Téma, které je v této práci do jisté míry upozaděno, je téma předávání historické paměti. Apel na předávání zkušenosti se sovětským represivním systémem, pamětí, zkušenosti týkající se lidského ponížení a utrpení v příbězích přesto zaznívá. Silněji v memoárové literatuře než v ústních vyprávěních. Tento fakt je dán dobou jejich vzniku. Memoárová literatura mnohdy vznikala v době, kdy bylo nutné tyto knihy vydávat v nakladatelstvích západní Evropy, protože společenská a politická situace tzv. „východního bloku“ diskuzi o tomto historickém tématu neumožňovala. V dnešní době je již mnoho známo a přijímáno jako „historická nezpochybnitelná fakta“. Tyto řádky píšu v den, kdy v Ruské federaci došlo prvně k zpřístupnění archivních složek týkajících se

tzv. „katyňského masakru“ široké veřejnosti. Dokumenty jsou nově veřejně přístupné na internetu. Proto zřejmě mizí i jistý apel na nutnost předávání těchto informací dalším generacím, jejich předávání se považuje za samozřejmé. Přesto mám obavu, aby v době, kdy jsou společnosti informacemi „přesyceny“, nedošlo naopak ke „ztrátě“ této paměti vlivem rozmělnění se v informačním toku.

Doufám, že se tak nestane. Považuji totiž za společensky nutné, si témata, jako je GULAG stále připomínat, hovořit o nich a zamýšlet se nad nimi. Domnívám se, že je společensky prospěšné, klást si otázky týkající se zrodu totalitární společnosti, jejího fungování, vlivu na jednotlivce a také fungování jednotlivce v ní. Cílem této práce bylo k takové diskuzi přispět, zachytit svědectví přeživších osob a uvést jejich vyprávění do širšího historického kontextu.

1 Příloha 1.

2 *Rozhovor s paní Tamarou Mrázovou, Praha, 9. 11. 2009*

3

4 **Paní Mrázová pochází z dnešní západní Ukrajiny, z Lvovské oblasti. Narodila se**
5 **v roce 1926 a své dětství a rané mládí prožila s rodinou v menší obci přibližně 120km od**
6 **Lvova. Rodina paní Mrázové patřila mezi dobře zajištěné, vzdělané rodiny. Již v období**
7 **druhé světové války došlo k zatčení a uvěznění několika osob z její rodiny, včetně otce a**
8 **švagra. Paní Mrázová byla zatčena v prosinci roku 1944, v době, kdy ve Lvově studovala**
9 **pedagogický institut. V této době bylo paní Tamaře 18 let.**

10 **Při věznění se paní Tamara setkala s nejrůznějšími, tehdy obvyklými výslechovými a**
11 **nátlakovými metodami, včetně známé metody tzv. běžícího pásu nebo konfrontací. Na štěstí**
12 **uvěznění paní Tamary netrvalo příliš dlouho. Na den oslav sovětské armády 23. února 1945**
13 **se jí podařilo z vězení uprchnout.**

14 **Po útěku z vězení se ukrývala u mnohých neznámých lidí, stejně jako u známých**
15 **z rodné vesnice a okolí. To ale netrvalo dlouho a vzhledem k rostoucímu nebezpečí odešla**
16 **paní Tamara a její sestra mezi partyzány. Po několika týdnech ukrývání se v lese nastala**
17 **další změna. Na delší dobu se spolu se svou sestrou usadila jako pomocná děvečka v české**
18 **volyňské rodině. Za pomoci volyňských Čechů a místních a farářů se paní Tamaře podařilo**
19 **získat nové doklady totožnosti a dokumenty potřebné k vystěhování ze Sovětského svazu.**
20 **Spolu s reemigrační vlnou volyňských Čechů se paní Tamara Mrázová dostala v roce 1947 do**
21 **Československa. Zde se vdala a dnes bydlí s manželem v Praze.**

22

23 *Rozhovor s paní Tamarou Mrázovou proběhl v Praze, 9. listopadu 2009. Rozhovor*
24 *probíhal po vzájemné domluvě u paní Mrázové doma. Paní Mrázová již v minulosti nějaké*
25 *rozhovory poskytovala, proto nebyla ani na začátku rozhovoru jakkoliv nervózní a celou dobu*
26 *plynule vyprávěla. Jen z počátku měla obavy, že její vyprávění bude příliš subjektivní, na což*
27 *naráží i na začátku poskytnutého rozhovoru.*

28 *Jako přílohu uvádím na tomto místě tu část rozhovoru, která se bezprostředně týká tématu*
29 *diplomové práce.*

30

31 *Úryvek rozhovoru:*

32

33 MV⁵⁸: Takže Vy jste asi z Ukrajiny, jak jsem si tady všimla. Tady Juščenko...

34

35 TM⁵⁹: Ano, jsem z Ukrajiny, jsem ze západní Ukrajiny, z Lvovské oblasti.

36

37 MV: Aha.

⁵⁸ MV: Markéta Vávrová

⁵⁹ TM: Tamara Mrázová

38
39 TM: Naše oblastní město bylo Lvov... Lviv.
40
41 MV: Tam je krásně...
42
43 TM: No, ano... (smích)
44 TM: No a bydleli jsme ve vesnici... no a celkem naše rodina se skládala z rodičů a tří sester. Mám
45 dvě sestry, tedy já jsem byla nejmladší. No a byla to taková dost vesnice, bych řekla, kde...
46 hmm.... no, na té západní Ukrajině byly ty ukrajinské vesnice opravdu na výši. To je taky
47 subjektivní. (smích)
48 TM: No a samozřejmě, že ve třicátém roce přišli k nám Sověti, tedy sovětská... no nebyla to
49 okupace. My jsme to brali víceméně jako osvobození, protože to byla Západní Ukrajina a teď přišli
50 k nám jaksi Ukrajinci, kteří mluvili ukrajinsky. Voni tam dávali... Rusové jsou šikovní, tak oni tam
51 nasazovali lidi, kteří doopravdy byli... byli to jejich lidi, ale byli z Ukrajiny. Takže my jsme byli
52 rádi, no.
53 No, jenže... to jako dost brzy přešlo, protože... no pak přišla válka. To bylo v jednačtyřicátém. No
54 a osvobození, to k nám přišlo ve čtyřia... čtyřačtyřicátém.
55
56 MV: Aha. Jak si pamatujete na tu předválečnou dobu? Jak jste žili před tou válkou, před tím
57 třicátým devátým?
58
59 TM: No ano, tak před tím třicátým rokem to bylo... tu část Ukrajiny dostalo Polsko a samozřejmě,
60 že ti Poláci chtěli to polonizovat, tu část Ukrajiny. Totiž jaksi úřady a to všechno, to dosazovali
61 svoje úředníky. A nejenom to. Třeba taky začli tam i vytvářet polský vesnice a to tím způsobem, že
62 když třeba nějaký ten... ti co měli panství... tak to vyvlastnili a z těch pozemků udělali... postavili
63 prostě vesnice, přivezli tam svoje lidi, ze západu, ti, kteří tam válčili ve válce... no prostě nevím,
64 ale začli tam budovat ty polský vesnice. Samozřejmě, že ta reakce těch Ukrajinců nebyla dobrá. No
65 a v tom, když přišli k nám pak Sověti, ne, tak první co udělali, že tyhle ty Poláky vyvezli, ty polské
66 vesnice, přesídlili na Sibiř. No a obecně, my to brali jako, ano, je to správně, protože proč jako oni
67 tady vytvářeli, že Ukrajinec si nemohl ani koupit půdu, protože... no prostě nebylo to v jejich
68 zájmu. No ale jenže pak začli se provádět i čistky mezi Ukrajinci. A sice ty lidi, kteří byli třeba
69 vzdělání, nebo třeba který věděli, že ty na vesnici, ty lidi, na ně daj, tak se začli k nim taky chovat
70 jinak. Jenže to netrvalo dlouho, protože mezi tím, v tom '41 roce přišla sovětská armáda zpátky...
71 ne, v '44. V '41 začala válka. No a my jsme věděli, že něco přijde, protože hned jak byla
72 podepsaná ta smlouva mezi Němci a tím... tak začli vysídlovat ty lidi, kteří byli na hranicích. No a
73 začli tam vozit tanky a zbraně a to... takže jasný bylo, že k něčemu dojde. Ale to jaksi jenom tak na
74 okraj.
75
76 MV: Vy jste říkala, že jste tušili, že něco přijde. Jak jste se o tom dozvídali? Z novin? A měli jste
77 strach? Že třeba i Vaši rodinu něco potká?

78 TM: Nenene. Vůbec strach, ale bylo nám to divný, že ty vesnice, co byly na hranicích, mezi těma
79 Němce a tím sovětským územím, tak se vylidňovaly ty vesnice. Vysídlovali je pryč a prostě
80 připravovali si tam jaksi... no jak říkám, vozily se po nocích tanky a vozily se zbraně a to na tu
81 část, kde byl ty vesnice vysídleny. No takže každý čekal, že něco přijde, i když to byla dohoda
82 mezi... pakt neagrese mezi Němce a Sovětským svazem. No ale my jsme byli na východě.

83 Tedy, patřili jsme do Lvovské oblasti, ale byli jsme ta východní část.... Takže během 14 dní jsme
84 měli Němce.

85 MV: Hmhm. Změnil se nějak hodně život po příchodu Němců?

86 TM: Ano. A teďko jako jsem chtěla říct, že po tom devětatřicátém roce, když ty polské vesnice byly
87 vysídleny, no a ty lidi, kteří jim připadali tak nějak... kterým voni nedůvěřovali, tak ty ukrajinské
88 sousedy vyváželi. To nebyli lidi, kteří jaksi... nedá se říct, že by... že by třeba nějak organizovali
89 nějaký odpor nebo něco. Ale voni prostě věděli, že ty lidi mají vliv na ostatní. Takže spousta lidí
90 bylo zavřených. A při tom, když odstupovala ta Rudá armáda, tak ty věznice, to nebyly... tam
91 neseseděli žádní zločinci nebo tak, ale ty vesnice- tedy ty věznice- to všechno postříleli. Ty lidi, co
92 tam byli zavřený, to všechno před tím odstupem postříleli. Prostě no. Takže tak jako když odešli,
93 tak ty lidi tam šli a hledali tam ty své blízký a bylo to... to bylo... těžké období.

94 MV: Měli jste taky někoho zavřeného v týchle době? Nebo ne?

95 TM: V týchle době jsme nikoho zavřeného neměli. Ovšem já jsem měla kamarádku, která tam byla,
96 protože ta sice byla starší než já, ale byla to dcera kněze, řecko-katolickýho, takže... Takže spousta
97 lidí tam byla, která měla někoho zavřeného. Takže lidi, který jim nepřipadali pohodlný, tak to
98 všechno zavřeli. To byli všechno politický vězni. Spousta mezi nima bylo lidí, který byli nevinný,
99 který jaksi nic neudělali, ani pokud jde o to osvobozenecký hnutí. Jenže jaksi...

100 MV:... byla to asi prevence, aby...

101 TM: Ano, ano, to máte pravdu. Aby nikdo si netroufl nic. No, takže byly to těžký doby. Lidi jezdili
102 do těch věznic a hledali tam svoje známý a někdo našel a někdo nenašel, ale prostě... bylo to těžký,
103 no. A tak pak vlastně když přišli ti Němci, tak ty lidi si ulevili, tím, že se zbavili tuhlectoho. Jenže
104 jaksi Němci... pro Němce taky spousta lidí bylo nepohodlný. No a pak taky se začínaly, kromě
105 těchle těch lidí, kteří nebyli pohodlný, který zavřeli, tak taky jaksi byla mládež, která by mohla něco
106 dělat. Tak spousta lidí braly, to byly nějaký ty ročníky, který brali a odváželi do Německa na práci.
107 Takže lidi se různě schovávali... no a prostě to bylo z deště pod okap.

108 MV: Vám hrozilo, že Vás odvezou taky, nebo ne? Nebo jste byla ještě příliš mladá?

109 TM: Ne, to jsem byla jaksi... v tom '41 to mě bylo 15. Takže to ještě se na mně nevztahovalo. No a
110 pak jaksi, oni postupovali rychle, Němci a snažili se z Ukrajiny dostat, co šlo. Potraviny a
111 samozřejmě obilí a všechno to šlo do Německa. Ale prostě ty lidi nebyli nijak nadšený. Ani
112 jedněma, ani druhýma. No a pak Rudá armáda přišla k nám zase v tom čtyřiačtyřicátým. To už byl
113 odsun Němců.

114 A teďko jaksi, mý rodiče z tý vesnice, měli... no prostě bych řekla, že patřili k tý inteligenci. A
115 měli nějaký vliv na ty druhý lidi. Takže v tom '44, když už fronta byla za náma, tak začli zavíráním
116 těch lidí, kteří by mohli něco znamenat. A taky se začlo normalizovat, začly se otvírat školy.
117 Protože za Němců, voni zavřeli školy. Takže začly fungovat školy a tohle... Tak spousta těch,
118 který se mohli učit, se snažilo dostat někam. No a říkám, my jsme byly tři sestry a rodiče. Ta
119 nejstarší sestra – mezi náma byly velký rozdíly- ty byla vdaná ještě za Polska a byla pedagogem.
120 Jenže nemohla najít práci. Její manžel, ten byl sice Ukrajinec, ale jeho maminka byla Polka, tak ten
121 dostal práci. Takže ta už měla svoji rodinu.

122 Ta druhá sestra, ta pracovala na nějakým úřadě, ve městě na východě a už měla svého manžela, ale
123 neměla rodinu. No a já jsem byla doma. Jenže když byly ty válečné události, po tom '39, tak ten
124 manžel můj nejstarší sestry, ten se jim nezdal pohodlný, tak ho volali furt na výslechy a nevím,
125 jestli to bylo příčinou, ale zhroutil se a zemřel. Takže sestra ovdověla a měla dvě děti. Tak se
126 přestěhovala k rodičům. Takže potom učila, když se otevřely školy. Ona byla dobrý pedagog.
127 A já jsem řekla, že bych šla studovat. Ve Lvově. No tak více méně jsem se do Lvova dostala ještě
128 s jednou kamarádkou tak, že nás vzali ti, co vezli zbroje, vojáci nás vzali na ty vagóny. Slíbili nám,
129 že nás dovezou do Lvova. A doopravdy nás dovezli. *(smích)*
130 Protože jsme se dozvěděly, že ve Lvově se otevírá nějaká pedagogická škola, tak jsme si řekly, že
131 půjdeme do školy.

132 MV: Jak to bylo daleko do Lvova?

133 TM: Asi 120 km. Což je hodně. *(smích)*

134 TM: Takže jsme odjely do toho Lvova, do té školy, a tam měli ty... nejde to říct koleje, ale ty...
135 byla to střední pedagogická škola, ale měla nějaké ty ubytovny, pro ty lidi, kteří tam studovali. Tak
136 jsme bydlely, jaksi, v té ubytovně. No, a když už to šlo, tak jsme jely domů pro nějaký ten proviant
137 nebo něco, protože vo to se nikdo nestaral. *(smích)*
138 No ale pak jako....
139

140 MV: Jak dlouho jste studovala?

141

142 TM: No ani ne rok. To bylo asi tak v září no a koncem října mě zavřeli.... Ted'ko rodiče: zavřeli
143 otce.

144 MV: Toho zavřeli kdy? V kterém roce?

145 TM: V tom čtyřiačtyřicátým.

146 MV: A Vás také v tom čtyřiačtyřicátém, nebo později?

147 TM: Taky. Ale to, že zavřeli otce, to jsem nevěděla. Prostě zavřeli naši rodinu- totiž otce, nejstarší
148 sestru, tu prostřední s manželem a... takže doma zůstala akorát maminka a ty dvě vnoučata...

149 MV: Kolik bylo těm malým dětem?

150 TM: Těm dětem, těm... když je vyvázeli na Sibiř, tak jim bylo 13 a 11. To znamená, že to mohlo
151 být o tři roky méně. *(smích)* No... 10 a 8.
152 Samozřejmě o tomhle tom jsem nevěděla, to nebyla pošta, telefony...
153 No ale s mým zavřením to bylo takový, že zavolali mě, že mám jít k řediteli školy. Při vyučování.
154 Tak jsem šla k řediteli školy a on mně dal nějakou obálku a říkal, abych to odnesla na nějaký...
155 jakoby Národní výbor, na školský odbor. Tak jsem tu obálku vzala a šla jsem. Ted' za mnou jelo
156 nějaký auto, osobní. Když, jak jsem šla po chodníku a ono přijíždělo ke mně, tak zastavilo a
157 otevřely se dveře, tak jsem si myslela, že se chce na něco zeptat. No načež voni mě chytli a posadili
158 do toho auta no a ocitla jsem se ve vězení. Tam v tom slavném vězení na Lomského ulici, které
159 ted'ka udělali jako muzeum. No, takže jsem se jaksi ocitla ve věznici no a ted'ka ty výslechy, to
160 nebylo... nic příjemného.
161

162 MV: Takže záminkou byla ta obálka?

163 TM: Ta obálka... no... asi ten ředitel nechtěl asi, aby mě vzali ze školy, aby tam přišli a zatkli mě,
164 protože to by bylo jaksi... Takže to udělali tímhle tím způsobem, že mu řekli jak to a dohodli se asi
165 s tím, že já půjdu a voni věděli, že jsem vyšla z té školy no a tu obálku jsem měla v tašce...

166 MV: Takže v té obálce nebylo žádný třeba dopis, který by Vám potom třeba nějak ublížil nebo
167 něco takového?

168 TM: Nevím, co tam bylo. Já si myslím, že ta obálka, to byl jedině důvod pro to, aby mě dostaly
169 z té,... aby mě nepřišli zavírat do školy, aby jaksi ti ostatní žáci, nebo studenti nevěděli, co se se
170 mnou stalo.

171 No a ty první tři dny, to mně nenechali spát. Voni se střídali, ty vyšetřující. Nevím co... byla jsem
172 člověk, který měl rád svou zem, byla jsem vychovaná v duchu tom, že na tu zem máme právo. No
173 ale nic jinýho jsem jako neudělala. No a teď jako když u nás byli ti Němci... no, nechovali se
174 hezky, takže vznikl odpor, vzniklo partyzánské hnutí UPA, který jako pokračovalo, když přišli ti
175 Sověti. To pokračovalo, protože i tam byli lidi, který zavřeli a já nevím co, no tak ty lidi šli do lesa.
176 No a více méně vytvořili tak zvanou Ukrajinskou partyzánskou arměj. Takže nevím, jestli si
177 mysleli, že... nevím, co si mysleli. V každém případě mě zavřeli. A teďko jako furt mě nutili,
178 abych se přiznala. Teď já jsem nevěděla ani k čemu se mám přiznat... no a to bylo tři dny
179 výslechu, bez spaní, bez ničeho, voni se střídali na mně, ale to už jsem pak spala a ani jsem
180 nevnímala, co se ptaj... ono to přece jen je dost dlouho...

181 MV: A to byly výslechy vždycky v noci a přes den jste byla v cele nebo... ?

182 TM: Ne ne ne, vůbec mě nedali do cely. Vůbec. Vůbec mě nedali do cely. Seděla jsem tam v té
183 jejich kanceláři a voni se na mě střídali a... a nebyli jaksi hodní. Jaksi jsem měla copy a voni mě za
184 ně tahali, asi abych nespala či co... no a nebylo to příjemný. No a po těch třech dnech mě dali do
185 cely. Dali mě do cely, kde byly jenom ženy a byly tam jenom samý Polky. Protože věděli, že mezi
186 Ukrajincema a Polákama jsou taky nějaký ty... nějaký vyúčtování. Jenže já si myslím, že když
187 lidem je špatně, tak najdou tu cestu k sobě. To bylo asi 21. prosince. Tak počkejte... tak v té škole
188 jsem musela bejt dýl. Protože tohleto bylo nějak v prosinci, jak jsem se ocitla v té věznici, v té
189 cele. Víím, protože začli vozit před svátky ty Polky a to všechno, že asi aby to mělo větší důraz, aby
190 ty svátky strávily v té věznici. No ale musím říct, že se chovaly pěkně, ke mně. Já jsem byla jediná
191 Ukrajinka tam mezi nima. Taky jsem byla nejmladší. No a...

192 MV: Kolik vám bylo?

193 TM: To mě bylo... to mě bylo 18.

194 MV: 18, aha.

195 TM: Takže chovaly se ke mně hezky. I taky dostávaly takový... do vězení mohli přijet příbuzní a
196 přivést posílky, tomu říkali. Takový ty balíčky. Vždycky se jaksi všichni se všema dělili. Takže
197 když někdo dostal posílku, tak to dostala posílku ta celá parta.

198 TM: A pak jako při tom jednom výslechu... a já jsem nevěděla, co je s rodičema... při tom jednom
199 výslechu mně ukázali dopis od máho otce, kde jako mně říká, aby sem se ke všemu přiznala. Tak já
200 jsem samozřejmě byla... k čemu jsem se měla přiznat? K tomu, že mám ráda svůj národ? Nebo...?
201 Žádněj zločinec jsem nebyla. A tenkrát v lese jsem taky ještě nebyla. Žila jsem legálně. A tak jsem

202 si řekla, že to je nějaký... — protože písmo bylo otcovo, takže muselo to být pro něj hrozně těžký,
203 že to napsal. To napsal ve vězení.

204 TM: Pak ty výsledky byly — každé výsledky byly v noci. Bylo to nepříjemný. Ta celá, kde jsem
205 byla, tak tam nás bylo asi osmnáct. Musely jsme spát tak... žádný jaksi postele, žádný nic... jenom
206 na zemi. A spalo se tak, že jsme měly na jednu stranu hlavy, protože nohy přece jenom jsou užší...
207 protože nemělo to ani takovou vzdálenost, abysme se mohly natáhnout. Takže takhle to bylo. Celou
208 noc se svítilo. A celou noc vždycky někdo přišel a podíval se. A teďko na ty výsledky vodili
209 vždycky mimo tu celu. Vždycky někoho zavolali a vodili mimo tu celu samozřejmě, do té jejich
210 kanceláře, kde ty výsledky dělali. Takže nebylo to příjemný.

211 TM: No a pak nevěděla jsem, co je s rodičema, co je doma.

212 MV: A myslela jste si, že jsou rodiče také zatčení? Napadlo Vás to? Anebo vůbec?

213 TM: Ne, nevěděla jsem to, to mně neřekli. Ale ukázali mně ten dopis, otcův, tak jsem věděla, že to
214 nemohl psát dobrovolně, že ho to muselo stát hodně.

215 TM: A to už byl leden, únor. 23. únor je den armády, sovětské armády. A to už pak každý měl toho
216 jednoho vyšetřovatele, který ho vyšetřoval. Takže přišel ten vyšetřovatel, v noci a... a voni ty
217 vyšetřování dělali v noci... a říkal, že mám jít na výsledky. No tak jsem se sebrala a šla jsem na
218 výsledky. Jenže von nešel do těch kanceláří, von šel se mnou ven. Tak jsem nevěděla kam, co,
219 zastřelí mě... anebo co? Ale von šel se mnou dál a teďka jsme vešli do nějakého domu. A von tam
220 vešel, já také a šli jsme do nějaké místnosti, kde on bydlel. To byla nějaká garsonka. No a
221 samozřejmě, že asi měl dost vypito. Protože jsme přišli, von otevřel, já jsem zašla, on zavřel dveře,
222 strčil klíče do kapsy no a teďko postavil na stůl vodku, že mě uctí tou vodkou. No, a když naléval,
223 tak von to vždycky vypil a já jsem to vylila pod stůl. No a pak jaksi byl už namol. Takže lehl na
224 gauč a usnul. No a když usnul, tak jsem mu ty klíče vytáhla z té kapsy, vzala jsem... - protože jsem
225 nevěděla, kdo bydlí v tom baráku, ale usoudila jsem, že tam můžou bydlet jenom tyhle
226 enkavédisti a to, tak mě to napadlo, abych si vzala jeho kabát. Tak jsem si vzala jeho kabát, čepici a
227 asi jsem udělala dobře. Zamkla jsem ho, no a odešla jsem. Ještě jsem potkala nějakou ženu, co tam
228 šla.

229 TM: No a teďko kam? Tam co jsme bydlely v té ubytovně, tak tam, blízko, bydlela jedna paní,
230 která byla vdova po našem knězi, řecko-katolickým knězi, no a my vždycky, protože byla nouze o
231 potraviny, tak vždycky, když někdo jel domů pro potraviny, tak jsme se s ní rozdělily. No tak jsem
232 si řekla, jedinej člověk, kterej mě napadá, že by mně mohl pomoci... tak jsem šla k ní. No šla jsem
233 k ní, vona mi otevřela- říkám, bylo to v noci- a teďko jako jsem jí řekla vo co jde, řekla jsem, že
234 bych se nějak chtěla dostat domů, ale v tomhle tom nemůžu jít. No a vona řekla: „Podívej se, já
235 mám jediný kabát, ale já ti ho dám, víš. A tu uniformu nech tady a já se budu snažit se toho nějak
236 po kouskách zbavit. No a tak ti dám ten kabát, když budeš moct, tak mi ho vrátíš, když ne, no tak
237 nedá se svítit“. No a já jsem jí řekla, že jaksi odejdu, tak ona mě dala ten kabát. No a teďko pojdte
238 se mnou....

239

240 *Jdeme do vedlejší místnosti a paní Mrázová mi ukazuje ikonu, kterou dostala spolu s tím kabátem*
241 *od ženy, která jí jako první ve Lvově pomohla.*

242

243 TM: No takže teď jsem se snažila dostat domů. K nám domů to bylo asi 130 kilometrů. Takže jsem
244 se vydala na cestu. Šla jsem celý den, no a když se blížila noc, tak jsem si řekla... a taky jsem byla
245 unavená... no přišla jsem do vesnice, kde jsem uviděla kostel náš,... tak jsem si řekla, když je tu
246 kostel, třeba je tam kněz. Věděla jsem, že našim kněžím, můžu důvěřovat. Tak jsem tam šla, no a
247 řekla jsem jim, vo co mně jde, že potřebuju nějak přespat, abych mohla pokračovat, že nevím co je
248 s rodičema, co je s rodinou a na to on říkal: „Samozřejmě“. A tak mě tam nechal přespat. A když
249 jsem odcházela, ráno, tak mně dal láhev vodky. A říkal: „Podívej se, peníze nemám, nevím, co
250 bych ti dal“. Takže jsem měla tu ikonu a láhev vodky. (*smích*) „No ale možná, že když půjdeš po tý
251 autostrádě a vyzdvihneš takhle tu lahev, tak tě třeba nějaký auták aspoň kousek svez“. (*slova*
252 *kněze*) No a dovezl mě. Docela velkej kus, asi takových třicet kilometrů mě ten člověk svezl. No
253 byli to vojáci, ale těm to bylo jedno a...

254 MV: Nebála jste se, že to na Vás třeba někdo řekne? Tím spíš, když Vás vezli vojáci... ?

255 TM: No, ale svezl mě. Bylo mu to jedno, protože jel tím směrem, na východ. No a pak jsem šla dál.
256 Když přišla další noc, tak jsem zase šla na faru, no věděla jsem, že mě ten kněz neudá. Ale tamten
257 byl kněz, který byl v celibátu, kdežto tuhle ten měl rodinu, měl dvě děti. Teď jsem viděla, jak ta
258 jeho manželka se kouká a jak trne hrůzou. Vyhodit mě nevyhodili, ale řekli, že mě teda nechaj
259 přespat. Spíš to byl teda spánek nespánek, protože jsem věděla, že mají děti a že se bojí. Protože
260 kdyby na to přišli, tak to odnesla celá rodina. Takže za svítání jsem šla dál. No a pak jaksi, tu třetí
261 noc, přišla jsem už do jedny vesnice, kde jsem měla nějaké spolužačky ještě z Brodu (*město*
262 *Brody*). Tak jsem tam šla, přespat mě nechaly a to už bylo kousek od toho našeho města. Tak mě
263 nechali přespat a pak jsem šla dál, protože z tohoto města to k nám bylo ještě dvacet kilometrů.
264 No a to už jsem ušla během dne. No a pak jsem nevěděla co, co se děje doma. Tak jsem šla do
265 prvního domku v naší vesnici. A ty lidi, když mě uviděli, tak začli taky brečet. A já jsem říkala, co
266 se mi přihodilo a oni říkali, že mýho otce pohřbili a že ať samozřejmě nechodím domů, ale že
267 půjdou to říct mojí mamince. Tak přišla moje maminka, chudák celá zničená. Otce pak pustili
268 domů, protože věděli, že umře. No, voni měli svoje metody, jak... A když byl doma, tak říkal, že
269 by ráda ještě věděl, co je se mnou. Tak nejstarší sestra, ta ne, protože měla děti, ale ta prostřední-
270 mimo jiný ten její manžel taky... zavřeli ho a zemřel ve věznici... - takže vona šla jaksi do Lvova,
271 hledat mě po těch věznicích. No ale tatínek už se nedočkal. Tu noc, co tatínek zemřel, já jsem
272 utekla. Asi za mě orodoval. (*pousmání*)

273 TM: Takže jsem věděla, že nemůžu zůstat doma, protože vlastně žádný domov nemám. Maminka
274 říkala, že tam v té sousední oblasti, to už nebyla Lvovská oblast, tam jsme měli přátele, bylo to asi
275 takových 40 kilometrů od nás, takže bych tam šla. Tak jsem se dostala k nim. Oni bydleli u lesa,
276 byly tam asi tři baráčky.

277 TM: No a teďko mezi tím, když tatínek pořád chtěl vědět, kde jsem, co je se mnou, no kór po tom,
278 když mně musel napsat ten dopis, aby sem se přiznala ke všemu, tak ta prostřední sestra, ta jela do
279 Lvova hledat mě. No a teďko když přišla do té věznice, kde jsem seděla, tak jí řekli, že tam nejsem.
280 A vona ještě před tím, než vodošla, tak vyšel jeden z těch enkávédistů a říkal, jestli je tam někdo-
281 protože tam byli lidi, který dávali ty posílky- tak ptal se, jestli je tam někdo, no a teď řekl naše
282 příjmení. Takže sestra se přihlásila, ale říkala mu, že jí řekli, že tam nejsem. No a von řekl, že jo, že
283 jsem a dal jí adresu, ať přijde k němu a že mi tu posílku dá. No teď sestra se bála, že je to nějaká
284 léčka, že něco... ale řekla si, že tam teda půjde, že to zkusí. No, a když pak přišla ten druhý den
285 k němu, tak von říkal: „Víte, vona vaše sestra utekla“. To bylo zrovna den před tím, než jsem
286 doopravdy utekla, v noci. Tu noc jsem utekla a sestra den před tím, byla s tou posílkou pro mě. No

287 a von říkal: „Myslím, že by bylo dobrý, kdyby se vrátila“ a tak... No a taky nevěděla, jestli mu má
288 věřit. V každém případě se sebrala a jela domů. A to už já jsem doma nebyla, když ona se vrátila,
289 protože jsem odjela do té vedlejší oblasti. No a tak jsem se dostala k partyzánům.

290 MV: Jak dlouho jste byla u partyzánů?

291 TM: No, taky ne moc dlouho. To bylo takových osm měsíců. No, neměla jsem kam jít. Protože pak
292 začali hledat, to znamená, že v lese šla armáda a hledali jaksí. No a před tím přišli nějaký partyzáni
293 ze severnější oblasti a říkali, že to tady vypadá nebezpečně a že.. – jo a sestra přijela za mnou,
294 abysme aspoň byly spolu-

295 MV: To byla ta prostřední?

296 TM: Ta prostřední, ta druhá měla děti.

297 TM: No a tehdy tedy přišli ty partyzáni, asi tam šli pro něco, nevim... no a řekli, že nás vezmou na
298 ten sever, že tam je to bezpečnější. Tak jsme řekly, že jo, že půjdem, protože ti naši, tak ti se museli
299 schovávat, ti prostě bojovali.

300 MV: Bylo tam hodně žen, mezi partyzánama?

301 TM: Byly tam ženy. Tam byli vlastně ti lidi, který nevěděli kudy kam.

1 Příloha 2.

2 *Rozhovor s panem Janem Houdkem, Kardašova Řečice, 30.11. 2009*

3

4 Jan Houdek se narodil v Praze roku 1946 jako syn Čecha a Rusky. Rodiče pana
5 Houdka se poznali v koncentračním táboře Sachsenhausen během druhé světové války. Po
6 skončení válečného konfliktu odjel pan Houdek starší se svou snoubenkou do Prahy. Zde se
7 vzali a narodil se jim syn-Jan Houdek.

8 Po ukončení války se úřady Sovětského svazu začaly zajímat o ruské občanky
9 provdané v zahraničí a začaly vyvíjet snahu tyto ženy a případně také jejich děti odvézt zpět
10 do Sovětského svazu. Tento osud potkal také paní Zinaidu Houdkovou a její dva syny Jana a
11 Vladimíra. Nejprve byli v březnu 1949 všichni tři internováni v Praze na Letné ve sběrném
12 táboře a poté deportováni do Sovětského svazu.

13 V Sovětském svazu byl Jan Houdek od matky a bratra oddělen. S bratrem se setkal za
14 několik let v jednom z dětských táborů, s matkou až o mnoho let později. Otec pana Houdka
15 se snažil deportaci zabránit, nicméně se mu to nepodařilo. Stejně tak se mu později
16 nepodařilo získat s rodinou kontakt ani přes Červený kříž, ani diplomatickou cestou.

17 Po pobytu ve dvou dětských táborech v Makejevce na Donbasu a v Novoželansku a
18 poté ještě na internátní škole v Krasnoarmějsku v Krasnojarské oblasti se pan Houdek opět
19 v roce 1962 setkal se svou matkou. Pana Houdka a jeho bratra odvezla paní Zinaida
20 z Krasnojarské oblasti do Gruzie. V době, kdy společně žili v Tbilisi, se podařilo navázat
21 kontakt s panem Houdkem starším. Otec projevil o své syny zájem a tak se Jan Houdek
22 v roce 1965 vrátil zpět do Československa. Bratr Vladimír se měl vrátit do ČSSR po ukončení
23 školy. Bohužel ale zemřel asi rok po Janově odjezdu z Gruzie. Manželství Janových rodičů
24 bylo již dříve na dálku rozvedeno, sovětské úřady toto manželství neuznaly jako platné.
25 Zinaida Houdková tak zůstala nadále v Gruzii.

26 V době před odjezdem Jana Houdka bylo nutné řešit celou řadu organizačních a
27 technických záležitostí. Mezi mnohými otázkou občanství. Jan Houdek později československé
28 občanství získal. Jiným problémem byl jazyk-pan Houdek neuměl z pochopitelných důvodů
29 plynule česky. Jeho matka Zinaida ho ale ještě před odjezdem do Československa základy
30 českého jazyka naučila.

31 V ČSSR byl pan Houdek umístěn do Příbrami, v roce 1967 musel nastoupit vojenskou
32 službu. Vojenskou službu tak vykonával mimo jiné v srpnu 1968. V noci 21. srpna vykonával
33 službu na základně u Tachova jako dozorčí roty. Na srpnové události v kasárnách vzpomíná
34 takto: „Budim kluky a povídám, hele, Rusové nás navštívili“. „Neni pravda...“
35 Z rozhlasového vysílání se pan Houdek a ostatní vojáci dozvěděli informace o aktuální
36 situaci. O příjezdu vojenských jednotek pan Houdek říká: „Mleli, mleli, nějak se nedomluvili.
37 No tak mě vzali, ve vojenský knížce jsem měl napsáno, „rusky umí“, tak šup a šel jsem dělat
38 jim překladatele.“ Hlavou mu tehdy podle jeho vlastních slov běželo: „Já od nich utek a voni
39 už jsou tady! Před nima se člověk nikde neschová!“

40 **Po ukončení vojenské služby se pan Houdek oženil. Se svou manželkou žije pan**
41 **Houdek v Kardašově Řečici. Jeho osud je v České republice celkem známý díky jeho snaze**
42 **získat odškodnění za pobyt v Sovětském svazu. Česká správa sociálního zabezpečení se ale**
43 **k tomuto případu staví negativně.**

44

45 *Rozhovor s panem Houdkem jsem vedla spolu s Adamem Hradilkem z Ústavu pro studium*
46 *totalitních režimů. Pana Houdka jsme navštívili u něj doma v Kardašově Řečici. Rozhovor, který*
47 *nám poskytl, nebyl první. Dříve několikrát hovořil s panem Vladimírem Bystrovem a také poskytl*
48 *rozhovor pro Hospodářské noviny.*

49 *Jako přílohu uvádím pouze tu část rozhovoru, která je relevantní pro mou diplomovou*
50 *práci.*

51

52 *Úryvek rozhovoru:*

53

54 MV⁶⁰: Nás by Váš příběh zajímal úplně od začátku. Četla jsem o tom, že Vaši rodiče žili v Praze.
55 Můžete mi tedy něco říct o Vašich rodičích- jak se seznámili, jak žila Vaše rodina? Můžeme tedy
56 začít Vaším dětstvím, rodinou? Jestli máte nějaké předané vzpomínky od otce?

57

58 JH⁶¹: No, trošku. Mám něco od otce, trošku. Ale od mámy nemám nic. Máma byla vždycky taková
59 jemnější. Ta se to bála říkat, no. Od toho otce- tak byl vojenský pilot, jo. Nějakým způsobem,
60 nevím jakým způsobem, se pak dostal do Reichu, do Německa. Tam byl v tom Sachsenhausen,
61 koncentrační lágr, tam se poznal s mámou. No, ona tam vařila, ona tam byla na nucený práci. No
62 tak von tam byl jako pilot, ale voni ho tam ještě přesvědčovali prakticky, jestli by ještě nechtěl, aby
63 sloužil Wehrmachtu, že by mohl ještě lítat, no tak. To vodmítal, vodmítal, jo, tak ho posadili do
64 toho koncentračního lágru, no. Tam se seznámili, no a skončila válka, no a tak. Vona domů
65 nechtěla, že jo, do Ruska, protože věděla, jak to tam bude asi vypadat. Jestli to asi slyšeli, po válce.
66 Ty Němci, teda Rusové udělali svoje už v Německu, tak to bylo už vidět, jaká je politika.

67

68 MV: A Vaše maminka, nevíte, ona byla v kontaktu s příbuznými v Sovětském svazu?

69

70 JH: No, to chci říct: vona se vracela s otcem z toho Německa. Jela sem, domů. Otec ji bral domů,
71 jako ženu přived. Tady se vdala, vzala jméno Houdková, jo, no a... počali mě a žili jako rodina. No
72 a přišel osmačtyřicátý rok a tím to začalo.

73 Maminku jo, jak bych Vám to řekl, zajistili. Ona tady pracovala jako převodčik, jako překladatel,
74 z německýho do ruskýho a z češtiny do ruštiny, a tak dále. Tak byla využitá těma vojenskýma
75 atašema, tam pracovala v kanceláři u nich. No, a když přišel osmačtyřicátý, tak voni se museli balit
76 všichni tady ti. No a mezi tím se vdala, tady. No, ale to manželství neuznávali, no. Tak šup, přišli

⁶⁰ MV: Markéta Vávrová

⁶¹ JH: Jan Houdek

77 k ní dva pánové no a na stadion, seskupili je, jo, roztrídili je, do vlaku, jo, no a deportovat. Do
78 Ruska, jako občanka. Pořád byla jako občanka SSSR. No a...

79 MV: Vy jste odjel s maminkou a ještě s bratrem. Vám byly dva roky a kolik bylo bratrovi v té
80 době?

81

82 JH: Bratru ani ne rok. No a pak nás hnedka odebrali.

83

84 MV: Pamatujete si něco z té cesty?

85 JH: Jo, pamatuju si nějakou velkou vlak a loď. To jako dítě, to jsem viděl loď poprvé, tak mi to
86 zůstalo v paměti, tak obrovská loď. My jsme jeli vlakem, ale plula vedle loď nějaká. Přes nějakou
87 řeku obrovskou jsme museli jet.

88

89 AH⁶²: Že Vám do toho skočím: pamatujete si třeba na rozlučku s tatínkem? Pamatujete si na otce
90 z té doby nebo ne?

91

92 JH: Na otce z té doby moc nepamatuju, jo, ale zas otec, podle vyprávění, prej sháněl mámu, teda
93 manželku. Jo a zjistil, že je ve sběrném, tady v Praze. Na Letný, to byla sběrna, jo. No tak tam šel,
94 tam mu nandali, rozbili mu tam zuby, jo a tak, že tam nemá co dělat. A on jako že je právoplatným
95 manželem a že jako co s dětma a tak dále, jo. Ptal se po nás, ale to kdepak, že prej zůstanou u
96 mámy, ty děti. No a pak šel na konzulát, na ten ruskej, ten válečnej bejvalej, nebo co to bylo, no a
97 tam ho taky vodpískli, že jako nic s tím, že Stalin to jako neuzná, jako manželství a že jako ať se
98 sbalí a utíká domů. No tak vodvezli nás, no.

99

100 MV: Nevíte, jestli se s Vámi zkoušel zkontaktovat třeba přes Červený kříž?

101

102 JH: To se pokoušel, i Červenej kříž, jo, všechno, diplomatickou cestou, dokonce tady jsou zápisky
103 vo tom v Příbrami v archivu. Jo a pak tam jsou k tomu zápisky, von byl jako právoplatnej manžel,
104 tak jako manžel pořád pídil se po ženě, jo a po dětech. Nikdo mu nedal vzkaz, akorát přišlo z Ruska
105 automatický rozvedení. Automatický rozvedení, jo. Voni je rozvedli automaticky, sami vod sebe,
106 bez nějaký žádosti, že by otec se chtěl rozvést nebo matka by se chtěla rozvést. Prostě šli vod sebe.
107 Tím pádem si vzal právníka a šel po tom, jak je to možný. Jak je to možný, že se rozvedli, bez
108 svýho souhlasu. Tak voni tímhle tím způsobem je prakticky voddělili. Neuznali to manželství,
109 voddělili je a je to. Bylo to tak.

⁶² AH: Adam Hradilek

110 Ale vy ste se ptala na ty její rodiče, jo. Tak vona se vrátila, sháněla si to tam. Bohužel akorát
111 nějaký strejc, ten se k ní ale nehlásil. Asi to tam bylo už nabiflovaný, nějak, politicky, že ti co
112 přijdou z Reichu, že jsou to zrádci, no tak se k ní nehlásil. Rodiče už neměla, to bylo všechno
113 pobitý, jo.

114 No tak do nějaký Makejevky, a tam byla trestní prokuratura, ta Makejevka, kde si rozdělovali, kam
115 kdo půjde, jo, za co a tak dále. Byly soudy, válečný soudy, jo a to šlo. Nevim no, najednou jsem
116 ztratil matku a já jsem se objevil v nějakym, u Doněcka, to byl Novoželanovsk, jo... Ne, před tím
117 byly jesle nějaký. To si pamatuju, to sem byl malej kluk. To sem se propad někam do nějaký díry,
118 tam ještě byli vojáci, takový shnilý, jo a přilby a mantle a wintovky a všechno možný jo a to se tam
119 válelo. No a pak mě z toho vytáhli. Dokonce ty baráky, když jsem viděl ten pohled, tak to bylo
120 ještě rozbitý, to nebylo nic postavené, jo. To byly jen takový holý zdi, bez oken, jako když teďka
121 ukazujou Berlín. Jenom takový ty, stojí jenom makety, jo, jako v takových těch filmech, jak se
122 tomu říká... na barrandovských těch...

123

124 MV: Kulisy...

125

126 JH: Kulisy, jo. No...

127

128 MV: Kolik tam tak asi bylo dětí, v tom táboře?

129

130 JH: No, já když jsem byl v těch jeslích, jako prťavej, jo, tak jsme spali po dvou, to vim moc dobře.
131 To byla jedna postel a spali jsme v ní, protože jsme byli prťaví. Tak spali jsme po dvouch, jo a
132 dokonce jsem spal i s ňákou holkou. No tak my jsme byli děcka. No a vona se jmenovala Žana. No
133 a spolu jsme tak kamarádili, no, spolu jsme chodili spát.

134

135 MV: Měl jste hodně kamarádů mezi těmi dětmi? Nebo třeba jestli ty děti byly k sobě navzájem
136 takový cizí? Jak se k sobě ty děti chovaly?

137

138 JH: No ty děti, tak byly to jako děti, hravý to bylo dost, jo. Ale akorát že tam byly takový podivný
139 nemoci, že jste byli izolovaný občas, no. Třeba i já jsem pak skončil se žaludkem, nějaká krev mi
140 šla, jo to si pamatuju ještě dodnes. Že tam se mnou dělali všelijaký procedury, jo. Já nevim, jestli to
141 byla úplavice, nebo jestli to bylo charakter nějaký nemoci tady z těch, nebo to bylo jídlem, nevím.

142 Ale pak, z těch jeslí jsem se dostal do domova. Voni tomu říkali dětský domov, ale von to byl
143 dětský lágr, jo. Novoželanovsk. Ten byl zase někde na Donbasu. Za Doněckem, na Donbasu. Tam
144 to už bylo horší. Tam už to začalo. Tam už byly i represálie, tam už bylo komandování, jo. Jako na
145 vojně a tak dále. Všechno na povel.

146

147 MV: Kolik Vám bylo let, když jste se sem dostal, do toho druhého tábora?

148 JH: No, to už jsem byl předškolní, jo rok před školou. A pak už jsem šel na školu.

149

150 MV: Mohl jste být celou dobu i se svým bratrem nebo jste byli odděleni?

151

152 JH: Ne ne, to jsme byli odděleni, protože ten byl mladší, ten ještě byl v jeslích někde. Ale pak se
153 objevil, jo. Tak za dva za tři roky se objevil znovu. U nás tam, v tomhle tom Novoželanovsku,
154 jo. Ale von zase byl v jiný skupině, protože byl mladší. My starší jsme byli jiná skupina.

155

156 MV: Jaký tam byl režim? Jak probíhal takový typický den?

157

158 JH: No, byl takovej, jako bych Vám to řek, takovej vojenskej a ještě k tomu pionýrskěj,
159 komsomolskej, nebo já nevim, jak to říci, jo. No zkrátka, den začínal tím, že rozcvička- to je
160 bezvadná věc, hygiena, jo, umejt se, vyčistit zuby, pak na tu snidani. No a pak vlajku nahoru, jo,
161 postavit se všichni na takovej jako buzerplac. No, buzerplac, jak bych to řek, takovej ten plac,
162 slavnostní plac, no. No a všichni hlavu dolu, pověsila se vlajka, no a museli zpívat... Vona musela
163 až nahoru, ta vlajka. No, pak se skončil ten zpěv a tím začalo: tamhle, tamhle, tamhle... No a teď
164 začaly brigády, jo. My jako děti, tam byly vokolo samý kolchozy, tak museli jsme chodit pracovat
165 pěkně. My jsme tam neseděli. Přes léto. Jinak přes zimu a přes vyučovací dobu se teda člověk
166 zabavoval tím, že byl ve škole, jo. Ale jinak po škole zase ty úkoly a tak. No ale stejně i po těch
167 úkolech člověk musel něco dělat, hrabat sněh, a támhle to a tuhle a všelijaký pochozy, sbírat vejce,
168 pomáhat jim. Zakrmovat a všelijaký takový ty, jak bych Vám to řek, takový ty práce, co tam
169 potřebovali dělat.

170

171 MV: Když jste chodili do těch kolchozů, jak se chovali lidi z kolchozů takhle k dětem?

172

173 JH: No, voni byli dost příjemný ty lidi. Jo, voni vám všechno dali, voni nás i jako milovali, jako
174 děcka. Dokonce, dneska se tomu říká předseda, no von to byl nějakej ja nevim-starosta
175 kolchozníků nebo jak se jim tam říká teďka v tom Rusku, no taková osobnost, no, tak ten mě měl
176 rád. Ten mně vždycky vybíral takovou práci, jo aby sem se... Ten si mě zamiloval, že sem byl
177 takovej, no já nevim, jo dost obстойnej a se vším jsem souhlasil. Tak mě bral třeba krmit prasata,
178 aby sem byl v teple, jo a sbírat vejce (*smích*).

179 A když přišly jarní práce, tak mě posadil na traktor a já voral zem. Takovýhle věci. A když přišlo
180 horko a voni vysadili kukuřici, no tak jsem musel ručně, to už ale šel celej lágr, jsme museli ručně,
181 dali nám takový, no... takový kovový lišty, jo a s tím se jednotila kukuřice. No ale to byly kukuřice
182 kilometry. Na jedný straně jste začínal a za čtyři hodiny jste byl na druhý straně a mezi tím hic a
183 žádná voda, nic. Tak nás biflovali, jo jak co nejrychlejc a co nejlíp, abysme rychle byli ve stínu, jo,

184 protože na druhý straně už byl takovej lesní porost, jo, jako stěna chránící od větru, tam byl stín.
185 No a tam teprva jsme dostali vodu a něco najíst no a jinak přes den aby tam někdo chodil po tom
186 poli nám dát něco najíst, napít, to ne. Museli jsme rychle chvátat tam, tam se napít a pak zpátky. A
187 večer pěkně domů.

188

189 MV: A byly tam nějaké normy, které jste třeba museli plnit?

190

191 JH: Normy tam nebyly, ale popoháněli nás. Tam byly normy tím, že tam stály vychovatelky a dost
192 hrubě křičely, jo.

193

194 MV: Jak se k vám ty vychovatelky obecně chovaly?

195

196 JH: No, po vojensku, no. Na rozkaz všechno, jo. Dokonce tam byla nějaká vedoucí toho lágru, to
197 byla nějaká „plukovník“, ta chodila pořád v tý vojenský ruský uniformě, to si pamatuju ještě doteď,
198 samá medaile, nějaká zasloužilá hrdinka. No a ta tak vostře po nás vždycky koukala a když se
199 podívala jo špatně, tak řekla něco vychovatelce a ta vás odvedla a to vám domlouvali tak pěkně, že
200 člověk přišel úplně vymytej, jo...

201

202 MV: Fungovaly tam třeba nějaké tresty?

203

204 JH: Tresty, jéžíšmarjá, tam bylo trestů! Tam byly tresty, když člověk něco proved, jo... Když něco,
205 tak už byl člověk bez oběda, hladý spíš trestali, hladový tresty, no. No hlad no, většinou hlad.
206 Protože voni toho tam taky měli málo, jo. Tak jsme chodili, co nám zbejvalo-vždycky utéct, a tam
207 chodit po těch kolchozech a kde si pěstovali melouny, krást melouny. Jo a maliny tam sbírali ty
208 kolchozníci, tak jsme jim kradli ty košíky s malinama a takovýhle věci jsme dělali, no.

209

210 MV: Co jste jinak dostávali většinou k jídlu?

211

212 JH: No nějaká kaše, proso kaše, pohanková kaše, to je všecko. Jo a nějaký slepice nám tam
213 přivezli, z kolchozů... To jsme museli povraždit sami, ty slepice. A ty hlavy, jak to mělo hřebínek,
214 tak to jsme vopejkali na ohni a to jsme jedli. To si pamatuju tu chuť těch slepic.

215

216 AH: Ještě teda, jestli vám do toho můžu skočit, k tomu popisu toho místa, kde jste bydleli: jak to
217 vypadalo vlastně? Byl tam jeden dům? Nebo tam bylo několik těch baráků? Jak to vypadalo? Mohl
218 byste nějak technicky popsat, jak vypadal ten prostor?

219

220 JH: Něco jako kasárna. Takže byl les a vod lesu se takhle šlo, byla taková cesta dovnitř, do toho
221 lágru, jo. A tam byly závory. První byl strážní domek, jo a v tom strážním domku, tam už ale nikdo
222 nebyl, tam už nikdo nesloužil. A tam začínal dlouhý barák, pak byla alej, ta byla zalesněná. Tou
223 alejí se šlo dovnitř, a znovu: jeden papírový barák, takový kartónový, jo, já nevím, z čeho to dělali,
224 takovej dlouhý, papundeklový. Pak proti byl další, pak sklad s oděvama a obuví a takovejma těma
225 hadrama a matračkama. No pak je sanitní stanice, to když náhodou vám něco bylo, jo, tak tam vám
226 nasypali prášek, dali zapít vodou a rázem jste byl vyléčen, to bylo hned (*smích*). Jo, pak kulturní
227 místnost, ta byla velká dost, jako kino to vypadalo, no tam nás právě biflovali a tak. Tam nám
228 právě dávali, lili do mozku, o tom Stalinovi, a vo tý velký Rusi, co všechno zažila Rus, co všechno
229 absolvoval Rus, a co všechno Rusi dokázali, porazit imperialismus a fašismus a takový ty věci. A
230 tam se právě promítaly snímky, tyhle ty jejich kina, jo, jak se jim říká... tyhle ty propagandistický.
231 Propaganda spíš to byla taková, no. Co vám tam ukazují, no! Jak dělník něco dokázal, nějaký
232 stachanov, to si pamatuju, nebo jak támhle kolchozníci něco dokázali, jo. No a mariňáci tam
233 chodili k nám, ty předváděli, jak se chodí na palubě, aby člověk nespád. Pak tam chodili vojáci,
234 předváděli krok, jo a pušky předváděli. No a učili nás takovýmhle způsobem. Pak aby člověk
235 vstoupil do pionýru. A to jste nemuseli ani vstupovat, to bylo automaticky. To vám zavázali ten
236 červený šátek a vod teď jste byl pionýrem, jo. Vždycky se muselo naučit se salutovat, tak nějak. Já
237 to blbě držel vždycky, tak jsem byl zbit, jo. Já si z toho dělal srandu, já to neuměl. Voni tam zpívali
238 nějaký písničky pionýrský a já vůbec žádnou jsem se nenaučil. No tak byl bit. Z toho pionýrskýho
239 jsem sice nebyl vyloučen, ale byl jsem pokárán.

240

241 MV: Jak vypadalo ubytování těch dětí v tom táboře? Kolik dětí tam tak asi bylo a jaké byly ty
242 místnosti?

243

244 JH: Ty místnosti byly obrovský teda, jo. Ty byly obrovský, tak dvacet na deset, no, obrovský
245 ratejny (*smích*). Jako pro koně to bylo. No a tam stály jenom ty kovový vojenský postele, jo, se
246 slamníkama a tam se spalo, no...

247

248 MV: Vy jste byl Čech, váš bratr taky, že. Předpokládám, že tam byly také ukrajinské a ruské děti.
249 Jak to tam bylo s národností těch dětí?

250

251 JH: No, to jsem nerozuměl teď...

252

253 MV: No, jestli tam byli taky třeba Poláci, nebo jenom Rusové, nebo hlavně Ukrajinci...?

254

255 JH: No byly tam polský děcka, ukrajinský, ruský. Dokonce i z Francie tam byly děcka. Francouzi
256 tam byli. Ta Žana, ta holka, to byla Francouzka. No ale nejvíc tam bylo těch Ukrajinců.

257

258 MV: Jak fungovala přátelství mezi těma dětma? Byla třeba nějak specifická, právě proto, že někdo
259 byl Francouz, někdo Čech nebo třeba Rus?

260

261 JH: Ne ne, tam se to tak nebralo. Tam to spíš bylo všechno tak sjednocený, protože všichni na tom
262 byli stejně, že jo. Nikdo neměl výhodu, jo. Tam to bylo tak přísný, že to se nedalo. No, snažily se
263 některý být lepší, něco tam třeba donést, nějaký tý vychovatelce, průser prozradit, ale k ničemu to
264 nebylo. Naopak i ty vychovatelky to snad i nesnášely, bonzáky a tak. Protože vychovávali nás tak
265 trochu tvrdějc. Tvrdějc, abychom byli tvrdý, no. Takovým stalinským způsobem, no. Tam taky
266 vždycky byla přednáška, a když nás tam postavili na tý ploščadi, jo, na tý krásný ploščadi, tak nám
267 tam povídali o tom, že „Stalin skazal, že mnoho malčikov padlo, tak nada mnoho malčikov znova
268 izdělat. Takovyje kakyje pomreli.“ (*smích*) Tak nás převychovávali, tímhle tím způsobem.

269

270 AH: Mě by zajímalo, jestli Vám někdy říkali, proč tam jste. Nebo jestli Vy... Vy jste byl přece
271 strašně malej, když jste odešel, ale tak jste si sám asi nemohl... nebo já si nedokážu představit, co
272 se Vám honilo hlavou, proč tam jste, proč nejste normálně s rodinou. Říkali Vám tam, nebo
273 zdůrazňovali, že jakýho jste původu, a proč tam jste?

274

275 JH: Že jsme bezprizorní, že nemáme rodiče. To nám všechno takhle vysvětlili. Jo, nemáte rodiče a
276 tak dále, tak jsme tady.

277

278 AH: A neříkali Vám třeba, že rodiče se zaprodali s fašistama, imperialistama nebo podobně?

279

280 JH: Ne ne ne, to ne. Tyhle ty věci, to nikdy vod nich nevytlítlo. Ale v některym případě, třebas tam
281 byl nějaký Ukrajinec, a tomu říkali pořád, přezdívku měl „Kulak“, protože jeho rodiče byli kulaci,
282 tak měl přezdívku „Kulak“. A dokonce i sama vychovatelka na to tak upozorňovala, jo. To
283 nenáviděli kulaky, Rusi. Takže von jedinej takhle. No a mě, no nevím, no. Říkali Čech, to věděli,
284 že jsem Čech. Ale vo rodičích nemluvili vůbec. Já vím, že tátu jsem měl, ale o mámě nevím, kde se
285 ztratila a co se s ní stalo. Zkrátka nemáme rodiče, tak jsme tam. No a nikdy nás ani nikdo
286 nenavštívil, vůbec žádnýho tam v tom lágru nikdo nenavštívil. Aby přijeli nějaký matky. Akorát
287 jednou tam pár jich přijelo, ale to byly snad tety, já nevím, pro nějaký ty děcka, ale menší, to nás se
288 netýkalo. A aby tam byly návštěvy těch matek, vyvolávaly si děti a hovořily, tak to tam nikdy
289 nebylo. To neexistovalo. Taky nevím proč, jestli to bylo dělaný naschvál, nebo opravdu neměli ty
290 kluci rodiče. A já vím, že jsem měl rodiče, ale nikdy jsem je neviděl. Nikdy tam nikdo nepříjel. Tak
291 je asi daný tím, že byla (matka) asi z tý Makejevky souzená a poslaná, jo...

292

293 AH: To jste tenkrát věděl nebo nevěděl takovýhle věci o ní? Že je někde v nějakém táboře?

294

295 JH: Ne ne. To jsem vůbec nevěděl. Jako dítě jsem vůbec nevěděl. Akorát když jsem se vrátil, když
296 jsem už byl... deportován do dalšího internátu, to už nebyl lágr, to už byl internát, jo, kde už bylo
297 vyšší učení, tak v tom internátu, jsem se dozvěděl o matce, jo. Když jsem končil školu, tak matka
298 přijela. To si mě pak vzala a to jeli jsme zpátky- to už nebydlela v žádném Rusku nebo na
299 Ukrajině, to už se odstěhovala. Protože s Rusákama a s Ukrajinčema už nechtěla nic mít, tak utekla
300 a žila v Gruzii, v Tbilisi. Tam bylo trošku svobodnějc, jo. Takovej lehčí život, takovej svobodnější.

301

302 MV: Ještě než přejdeme k tomuhle, já bych se vrátila ještě k tomu, na co se ptal Adam: ptal jste se
303 třeba někdy po rodičích těch vychovatelek? A jak třeba na tohle reagovaly, když jste se ptal?

304

305 JH: No to jsem se ptal. Jedna taková byla zmije, jedna taková dost přísná vychovatelka. My jsme jí
306 říkali „kasaje“. Vono to kasaje znamená, že měla šikmý oči. To jako Mongolové vypadali občas ty
307 lidi, co nás tam vychovávali. No a ta jako, jak vona mi to řekla jednou... „Kdyby tvoje mať
308 jinak...“ Tak sprostě, jak bych to řekl rusky... něco jako zatracená... něco takovým způsobem...
309 „Ani nechtěj o matce vědět. Teď tvoje mať je tady narodnyje dělo, teď republika, to je tvoje mať.“
310 *(smích)* A takovýhle věci.

311

312 MV: Vy jste ještě říkal, že jste tam chodili do školy, jak třeba probíhalo to vzdělávání? Myslíte, že
313 to byla normální škola, nebo že byla nějak ideologicky zaměřená? Jaké jste měli předměty?

314

315 JH: No, to byla taková normální základní, no matematika, ta ruština no a propagovali nám tam
316 němčinu. Nevím, proč nás učili německy. No, nevím z jakýho důvodu, ale němčina tam byla
317 povinná. Já jsem to teda tý němčině ani moc nefandil. No, pár slov sem tam ještě znám ale,
318 vždycky jsem s tím propadal, s tou němčinou. No ale jinak takový ty běžný jako třeba fyzika,
319 chemie, to tam bylo až pak jako pro starší. Ale když jsem byl jako prvňáček, tak do tý třetí čtvrtý
320 třídy, tak to byla taková ta normální škola. Běžná, jako tady. A ne moc náročná, jenom tak jako aby
321 člověk se naučil psát, číst. Jo, a aby člověk věděl hodně o historii Ruska, to jo. To tam propagovalo
322 se hodně. Kdo třeba spojil Ukrajinu s Ruskem — to vim perfektně, to byl Taras Bulva, jo. No a
323 tak dále. Že jo, je to tak? Tenkrát se slavilo 300 let, no to jsme slavili 300 let. *(smích)*.

324 No, nevím co tam ještě dodat... Jo a tenhle ten lágr, ten byl celej voplocenej z jedny strany, tam
325 byly takový betonový kvádry a pak tam byly takový mřížky. Z druhý strany byl rybník, to se
326 muselo přeplavat, když se chtělo utéct. Z třetí strany byly sady, jo a akáty, takový ty pichlavý. A
327 z tý čtvrtý strany, vzadu, kde se utíkalo, tak bylo pole, zasetý, a za tím polem byla takový bažina.
328 No utekli jsme, párkrát jsme utekli. Jednou jsme šli ukrást melouna, jo. Šlo nás šest a šli jsme právě
329 z tý strany, kde, byla ta balka. Balka se říká tomu, no... příkop. No a tam už bylo pole melounů.
330 Tak jsme šli jako partyzáni, jeden za druhým. Vždycky jeden vzal a hodil druhýmu, ten zas

331 dalšimu a tak jo. No ale nás pozoroval, ve prostřed byl stan a věžička, a nás pozoroval strážnej. No
332 a tam se střílelo. A střílelo se solí. A já měl plnej zadek soli, tak sem seděl dvě hodiny v rybníku a
333 vodmáčel jsem zadek, jo. Tak melouny jsme kradli. Jindy jsme šli zase třeba na jablka. Sme měli
334 hlad, tak jsme šli. Tam se taky střílelo. A psi po nás pouštěli. Anebo když bylo nějaký to
335 velikonoční, tak kousek byla ves a ve vesnici byl hřbitov. A v Rusku je zvykem to nosit všechno na
336 hřbitov, to jídlo. No tak jsme to chodili vybírat jo, a taky nás pak trestali.

337

338 MV: Stalo se někdy, že se někdo z těch dětí pokusil naprosto o útěk? Ne jenom na výpravu za
339 melouny nebo na hřbitov?

340

341 JH: Jo, utíkali tam. Několik jich uteklo. Vždycky jich pár uteklo a hned byli zpátky. Dokonce jedna
342 holka, tahle Žana, jo, co jsem s ní od malička byl, ta utíkala furt. Tý se to nelíbilo. A to byla
343 Francouzská. No a ta byla asi šestkrát venku, jo a po sedmý už se neukázala.

344

345 MV: Co se stalo pak těm dětem, když je zase přivedli zpátky?

346

347 JH: No, bití a karcer. Samotky, takový karcery. Taková klubovna, holá. No a pracovat. Mejt všechno,
348 kuchyni, pucovat, popel vybírat, chodníky, všechno dělat všude okolo, trávu škubat...

349

350 MV: Vy sám jste někdy uvažoval o útěku?

351

352 JH: No já utek dvakrát, ale vrátil jsem se. (*smích*) Jednou jsme utekli na dva dni, ale to jsme utekli,
353 jak bych to řekl, no na lov. Tam jsme měli takovej hlad... No, nerad bych to říkal, ale stalo se to,
354 měli jsme hlad. Tak jsme ubili psa, upekli jsme ho a snědli. A voni nás kvůli kouři a kvůli tomu
355 chytili. Byl jsem pak v takový baně, kde jsou kachlíčky, tak jsem tam musel na kolenou stát a
356 polejvali mě takovou studenou vodou, vobčas člověk dostal přes záda, no.... Takovým způsobem
357 nás to vodnaučovali. aby se nic takovýho nestalo. No, dneska už si z toho dělám srandu, ale ty
358 první vzpomínky, když jsem to začal vyprávět, tak jsem to nemohl vyprávět. Ted' už jsem...
359 možná, že ty prášky to dělaj, že mě uklidňujou. No, nevím, co byste ještě rádi věděli.

360

361 JH: No, otec. Do toho Tbilisi, jak jsem skončil školu, tak v tom Tbilisi, tam to bylo volnější, no a
362 tam už jsem byl s matkou. Dostali jsme byt, jednu místnost, pěkně s terasou. A přímo v centru
363 města. A člověk byl takovej volnej. Jéžiš, to byla radost ze života! Chodil jsem si, kam jsem chtěl.
364 Práci jsem si našel už pak.

Obrázek 23: Propaganda, jak o ní hovořil v rozhovoru pan Houdek.

1 **Příloha 3.**

2 *Rozhovor s paní Milenou Jirkovskou, Mradice u Loun 20. 1. 2010*

3

4 **Paní Milena Jirkovská se narodila na Ukrajině, v oblasti Západní Volyně v české**
5 **rodině. Rodina paní Jirkovské patřila mezi bohaté místní rodiny. Jako mnoho jiných**
6 **velkostatkářů byla i tato rodina deportována po obsazení Ukrajiny Sovětským svazem v roce**
7 **1939 do vyhnanství. Paní Milena, její sestra, bratr a maminka byli deportováni do oblasti u**
8 **města Pavlodar, v dnešním Kazachstánu (ve většině rozhovoru paní Jirkovská zaměňuje**
9 **Kazachstán za Kyrgyzstán). Podobně jako řada dalších kulackých rodiny ve vyhnanství, žila**
10 **rodina paní Jirkovské na statku, kde pomáhala se zemědělskými pracemi. Zásadní změna**
11 **životního stylu byla pro všechny členy rodiny velkým šokem. Otec paní Jirkovské byl**
12 **uvězněn, zřejmě na Urale. O jeho osudu paní Jirkovská nic bližšího nevyprávěla.**

13 **Po skončení druhé světové války se otec paní Mileny setkal se zbytkem rodiny a**
14 **společně se vrátili na Volyň. Za pomoci příbuzných a přátel se jim podařilo přežít první**
15 **měsíce. Vzhledem k velmi obtížné politické situaci na západní Ukrajině v dané době, se**
16 **rodina paní Jirkovské rozhodla využít možnosti reemigrace do Československa. Reemigraci**
17 **řídila organizace Svaz Čechů z Volyně. Po příchodu do Čech se paní Jirkovská nejprve**
18 **usadila v Chebu, kde se vdala. Dnes žije v malé vesnici na Lounsku.**

19

20 *Rozhovor s paní Jirkovskou jsem vedla 20. ledna 2010 u paní Jirkovské doma. I tento*
21 *rozhovor vznikl na základě spolupráce s Ústavem pro studium totalitních režimů, proto se natáčení*
22 *rozhovoru účastnil také kameraman. Návštěva u paní Jirkovské trvala asi 2,5 hodiny, během*
23 *kterých byl pořízen tento rozhovor v audio a video podobě. Pro paní Jirkovskou se nejednalo o*
24 *první poskytovaný rozhovor, již dříve hovořila o osudu své rodiny a svém s několika novináři.*

25 *Jako přílohu číslo 3 uvádím výňatky z rozhovoru, které jsou relevantní pro zpracování tématu*
26 *diplomové práce.*

27

28 *Úryvky z rozhovoru:*

29

30 MV⁶³: Mě by úplně na začátek, paní Jirkovská, zajímalo něco o Vaší rodině. Vy jste z Volyně, tak
31 tedy jak jste žili na Volyni, jaké bylo Vaše dětství, jaká byla Vaše rodina, jaké na toto období máte
32 vzpomínky?

33

⁶³ MV: Markéta Vávrová

34 MJ⁶⁴: Tak takhle, my jsme tam žili, nevím, jestli jste slyšela, to byla velká vesnice, Volkov, česká.
35 Tam byli samí Češi, bydleli. Sice tam dál taky bydleli ti Ukrajinci, vono to bylo nějak spojený, ale
36 to byla moc velká vesnice. A tak jsme tam, no prostě-měli jsme zemědělství, měli jsme velkou
37 cihelnu. No ten komín měl, to si ještě pamatuju, pětadvacet metrů. Vejška to byla a taková jako
38 malá továrna. Z jedny strany se ty cihly vyráběly, pak z druhý se zase zavážely. A prostě si to
39 kupovali nebo si to brali lidi a stavěli z toho byty a baráky a tak.

40

41 MV: A Víte, kdy Vaše rodina na Volyň přišla? Jak se tam Vaše rodina dostala?

42

43 MJ: Rodina, no... Moje babička pochází tady vod Prahy, ale jak se to jmenuje, ta víska...
44 s dědečkem, no přišli tam ještě jako malý děti. Jejich rodiče je tam vzali. No a tam, co tam bylo?
45 Samý lesy všude, za toho cara, že jo. Von jim dal nějaký pozemek, aby si na tom ten les vykáceli,
46 že jo, a pak hospodařili. Ale teď posledně, když jsme odjížděli sem do Čech, tak se tam dařilo všem
47 už dobře, těm Čechům. Akorát že na to neštěstí, že přišla ta válka, ten Hitler že vyrukoval na ty
48 Poláci, a pak to tak všechno se zkomplikovalo. No nás vyvezli na tu Sibiř, jako kulaci.

49

50 MV: Takže ještě před tím, než se to zkomplikovalo-jak jste žili? Měli jste teda cihelnu, byli jste
51 velká rodina? Malá rodina? Máte sourozence?

52

53 MJ: My jsme měli rodiče a tři jsme byli: já, sestra a bratr. Ten bratr zemřel v tom Rusku, na těch
54 nucených pracech (*pláč*). My jsme nebyli zvyklý, vždyť tam byly ohromný mrazy. To bylo čtyřicet
55 stupňů mrazu. A my jsme na to nebyli zvyklí, ani jsme neměli ten oděv. Voni ty Kazaši maj takový
56 ty čepice a takový to oblečení, že jo. A nás no, tak chodil sekat led někam, nuceně museli chodit. A
57 nastyd, léky tenkrát ještě nebyly, to bylo před válkou. Byl to tvrdý život. (*pláč*)

58

59 MV: Já bych se přece jen chtěla vrátit ještě k tomu, než se to všechno takhle zkazilo: jak jste třeba
60 mluvili doma? Jakým jazykem?

61

62 MJ: Česky, to opravdu perfektně. Měli jsme tam i školu českou, u nás. Nějaký učitel Vlk tam byl.
63 Měl tři kluci taky, synové. No a tak dále, tak dále pokračovalo, že jsme se česky učili. Ukrajinsky i
64 polsky, tři jazyky jsme se učili.

65

⁶⁴ MJ: Milena Jirkovská

66 MV: Jaké byly vztahy s těmi ostatními vesnicemi, které byly třeba ukrajinské?
67

68 MJ: No tak takhle, abych Vám řekla, my jsme vycházeli, tedy my jsme koukali, abysme vycházeli
69 se všema lidma dobře, jenomže voni to byli takový, spíš zaostalej to byl lid. Učili se všechno vod
70 Čechů, jako vařit, péct buchty, nebo tak na práci, nebo udělat-voni to byly spíš takový, no jak bych
71 řekla, no spíš takový...

72 MV: Ve třicátých letech na Ukrajině byla docela velká vlna hladomoru- pamatujete si na to?
73 Postihlo to nějak i české volyňské vesnice? Anebo spíš jenom ty ukrajinské?
74

75 MJ: Myslím, že spíš ty ukrajinský, protože ty Češi spíš si nějak dávali radu. Nějak se spíš... Takže
76 ty ukrajinské.
77

78 MJ: Válka vypukla v třicátým devátým, na zimu. A nás vyvezli v čtyřicátým. Bolševici nás
79 transportovali na tu Sibiř. Tatínka zavřeli. Jako kulaci, no prostě jako kulaci.
80

81 MV: Jak to celé probíhalo, když přišli? Jak se to celé odehrávalo? A kdy tedy přesně přišli?
82

83 MJ: To si pamatuju jako dneska. Byla asi jedna hodina v noci, nic jsme si s sebou vzít nemohli,
84 jenom to, co jsme měli při ruce, no a tak nás transportovali na nádraží. Tam bylo nádraží
85 Počajovskaja, se jmenovala. To byl Volkov, Kozin, to byl jako rajon, no a pak na to nádraží tam.
86 Nevim, teď už je to asi přejmenovaný, to už je šedesát let. No šedesát let, co jsem tady už,
87 v Čechách.
88

89 MV: Jak probíhal ten transport na to nádraží? To jste museli pěšky, nebo Vás vezli?
90

91 MJ: Vezli nás našema koněma. Zapřáhli, tam ty Ukrajinci. Ale někteří byli vopravdu, neřeknu, že
92 nebyli nějak špatný. Ty Češi se koukali tak shodnout s každým. No to ale víte, byli zase ty
93 bolševici, ty byli proti kulakům, no.
94

95 MV: A odvezli celou vesnici nebo jenom některé rodiny?
96

97 MJ: Jenom některé. Nás to postihlo a pak tam pani učitelová, tam byla rodina učitelova, to byli
98 Poláci. Měli dvě holky a ten pan, Bohdanovič se jmenoval, Polák to byl, a ta paní, tak toho taky
99 zavřeli. Jo vidíte, a ještě tam byli jedni. Tak tu rodinu a nás. Nějaký Čechovský, to byli Poláci. Tak
100 ty tři rodiny z celé vesnice. Akorát v tu dobu. Pak ještě po nás stejně zavírali, ale to už jsme byli na
101 tej Sibiři, to už nevím o tom, nepamatuju si to.

102

103 MV: Co se dělo po tom transportu?

104

105 MJ: No co, jeli jsme, bylo to akorát zjara nějak, zima, mráz. Neměli jsme takový oblečení, vezli
106 nás v těch dobytčích vagónech, tak a tam bylo jenom trošičku toho sena, nikde nic nebylo. Na tom
107 jsme spali a seděli. Jako prostě, jako trestanci, no.

108

109 MV: Takže oni Vás odvezli z té vesnice rovnou na Sibiř, nebo mezi tím bylo ještě nějaké
110 vyšetřování?

111

112 MJ: Ne, nic. To nás vyvezli rovnou do toho rajonu, jako tady je třeba Slaný, no. Tak do toho
113 rajonu. Nebylo to moc daleko na tu nádraž, přes ten rajon. A nás do těch vlaků, a ještě nás tam
114 hlídali vojáci, abysme neutekli někdo. A bratr můj, náhodou, mám tady fotku někde jeho, nebyl
115 doma a tak říkali mu: „Nejezdí, nechod.“ A tak ještě v noci se nechal přivízt, říkal: „Já tam
116 nenechám maminku samotnou.“ Jako já tam byla a ještě sestra a von byl nejstarší brácha. „Já je
117 tam nenechám samotný.“ Protože tatínka hned eskortovali na Ural. Zavřeli ho na Ural do vězení.

118

119 MV: Měli jste s tatínkem, poté co ho odvedli, nějaké kontakty?

120

121 MJ: Ne, nic. Až pak po válce. Když pak dvacátýho května začala válka, tak jak to organizovala ta
122 Wanda Wasilevská, jestli jste vo ní slyšeli, tak tenkrát jsme se zkontaktovali jako s domovem i
123 s tatínkem. No a vona tenkrát organizovala tu polskou armádu, a tak ty vězňové všechny, no to už
124 bylo po válce, když už, jak to mám říct, no když už tekla voda do bot bolševikům, tak už pustili i ty
125 vězňové. A každej se koukal dostat nějak domů, že jo. A tatínek jelikož věděl... už ani nevím, jestli
126 mu z domova poslali naši adresu, že jsme na Sibiři, tak tam přijel za náma no. A pak to, po tej
127 válce jsme jeli domů.

128 Ještě ta pani učitelová, to byla Polka, tam vesměs byli Poláci, my jsme tam byli jenom jedny Češi.
129 A ještě tam vlastně byla nějaká z Ludska, Češka říkali, ale autobusový spojení nebylo, bylo to
130 daleko, mrazy, zima, tak jsme jako s ní neměli žádný kontakt. No, tak to máte takový. Tak jsme
131 teda, to byly krušný chvíle, vopravdu...

132

133 MV: Můžeme se vrátit k tomu transportu teď ještě? Mě by zajímalo, jak dlouhá byla ta cesta, kolik
134 bylo lidí v tom vagonu? Jestli to byli jen Češi, Poláci nebo jiné skupiny národnostní?
135

136 MJ: Samý Poláci a Češi. No tam, my že jsme tam byli, to byla výjimka, že nás tam vzali jako
137 kulaci. A tam ty Poláci, to byli zase armádní důstojníci, generálové, oficiři. To bylo po válce a ty
138 jejich rodiny, ty manželové jejich byli zavřený, ale ty rodiny jejich vyvázeli na tu Sibiř.
139

140 MV: Takže to bylo v tom roce čtyřicet?
141

142 MJ: Ve čtyřicátým, na jaře to bylo.
143

144 MV: Jak dlouho trvala ta cesta, co jste jedli? Jaká byla nálada, mezilidské vztahy v tom vagonu?
145

146 MJ: No tak jako, my s těma Polákama jsme strašně dobře žili, vopravdu. No tak vždyť to bylo
147 takový, v neštěstí člověk pozná přítele, že jo. Proč bysme měli bejt nějaký proti sobě. A i tam, i
148 doma jsme moc dobře s nima žili, jako sousedský vztahy nebo takhle, jak bych to řekla, já nevím.
149 A tam bylo strašně dobře, v tom Polsku byl krásnej život. Já si to pamatuju ještě jako malý dítě, co
150 mi bylo dvanáct, jedenáct let.
151

152 MV: Jaká je třeba nejhezčí vzpomínka tady na tohle období?
153

154 MJ: No, moc pěkná ne. Protože když jsme přijeli tam na tu Sibiř, to nás nejdřív přivezli do
155 Pavlodaru. Přes Ural jsme jeli do Pavlodaru. Tam to bylo to oblastní město, jako tady je Ústí, mám
156 dojem, ten Pavlodar. Tak jsme tam přijeli a vodtamud nás transportovali po těch farmách. A
157 nejbližší farma byla asi 120 kilometrů nebo víc. A to jela jste, jela třebaš několik hodin a neviděla
158 jste ani vesničku, jenom samý stepi, stepi. No a pak nás z toho Pavlodaru transportovali do té, do
159 těch Peschanoye, to byla taková, no těch starousedlíků vesnička. No a pak z těch Peschanoye nás
160 ještě transportovali do té farmy. Ta vesnice, to bylo jako družstvo, nebo jako statek, já nevím.
161 Čtyry takový farmy, tak na tu jednu farmu nás. To bylo zase vod tej vesnice několik, no asi 20
162 kilometrů, nebo víc.
163

164 ...
165

166 MV: Jaké to bylo, když jste dorazili na ty farmy? Ty farmy-byl to nějaký tábor? Nebo Vy jste tam
167 bydleli samostatně? Jak celé tohle vypadalo?

168

169 MJ: To byly, slečno, já jsem říkala, to my máme lepší sklep, než my jsme měli bydlení. To byly
170 takový zemljanky prostě, žádný cihly, žádný nic, prostě schody z hlíny, zima. Nahoře jsme měli
171 jenom takový chroští naházený a na tom byla ta hlína zmrzlá. Protože tam pak byly metry sněhu.
172 Tak jsme tam bydleli, měli jsme takový kamínka a topení. (*pláč*) To jsme v létě, vždycky když bylo
173 velký vedro... ach já nerada na to i vzpomínám... když bylo to velký vedro, tak jsme tam
174 většinou... no nepěstovali většinou obilí, jenom měli dobytek ty Kyrgyzi... tak jsme v létě, když
175 ten dobytek pásli, tak to lajno jak, víte, po těch stepích, tak jsme chodili vždycky, se to vobracelo,
176 pak se to vozilo na takovým vozečku, skládali a s tím jsme topili v zimě. A to ještě tolika sněhu
177 napadalo, to zmoklo, znáte to. Ale co jsme mohli dělat. Tam nebylo uhlí, dřevo tam nebylo. A tam
178 bydlelo málo ruskejch lidu. Tam na tý farmě, tam byli většinou Kyrgyzi. (*vzlyky*)

179

180 MV: A ta farma, na té farmě byli jenom Kyrgyzové místní nebo kolik tam bylo lidí jako Vy ve
181 vyhnanství?

182

183 MJ: No tak byli tam nějaký místní, ale většinou ty byli ty Kyrgyzi. A ve vyhnanství, jako jsme byli
184 my, já nevím, asi šest nebo sedm rodin. Tam jako přivezli, víte, do těch zemljanek.

185

186 MV: Mělo to nějakou táborovou podobu anebo spíš to byla práce vesnická, vesnický charakter?

187

188 MJ: Nucená práce. Bratr musel chodit do práce sekat led. No a právě nastyd, no a léky nebyly a
189 zemřel. Bylo mu jednadvacet roků. (*ticho*)

190

191 MV: Jak probíhal každodenní život Váš? Na téhle farmě.

192

193 MJ: No tak přes léto jsme chodili sbírat klásky, to bylo obilí tam. I když se málo selo, ale tak
194 takový malilinký suchý, tak jsme sbírali klásky, abysme měli na zimu co jíst. (*delší odmlčení*)

195

196 MV: A v zimě?

197

198 MJ: No v zimě jsme dostávali chleba, 300 gramů, to je 30 deko. Ale to si pamatuju, takovejhle
199 kouštíček a bylo to úplně... já říkám, že dneska ani náš Haryk by ten chleba nejed. Černej, tvrdej,
200 těžký to bylo jako kámen. To bylo všechno možný do toho smíchaný. Všechno možný obilí. To
201 nebyl pšeničnej nebo ječnej nebo žitnej nebo takhle chléb. Ale i za ten jsme byli vděčný.

202

203 MV: Kdo Vám ten chleba dával? Kdo Vás třeba hlídal?

204

205 MJ: Voni to vozili z tej vesnice, na ty farmy dováželi. Ty Kyrgyzi nebo, já nevim, už si to ani
206 nepamatuju.

207 MV: Takže tam byla třeba nějaká vojenská správa nebo táborová správa, která hlídala, jestli
208 pracujete?

209

210 MJ: *(mezi vzlyky)* Ano, táborová, ano.

211

212 MV: Jak se ta správa chovala k těm vysídleným rodinám?

213

214 MJ: No tak, bylo to různý. Bylo to nucená práce a chovali se k nám jako k trestancům. Protože
215 jsme byli vyvezení, že jo. Vyvezli nás, exportovali nás tady vodsud. Tady jsme byli na tej Ukrajině
216 za těch Poláků. Dřív tam bylo Polsko. A tak když nás vyváželi jako trestanci, tak se tak i chovali
217 k nám.

218

219 MV: Byly tam jenom takhle rodiny vysídlené jako kulaci, jako političtí vězni, nebo tam byli třeba i
220 kriminální vězni?

221

222 MJ: Myslím, že většinou tam byli ty Poláci, no tak to byli jako, jak to říct... já myslím, že to byli
223 asi političtí vězňové, protože tam ta paní z tej naší vesnice, ta paní učitelová, ta a i ty další rodiny
224 jsme tam byly vod tamtuď. Já už to taky zapomenu... A tak její manžel, když už bylo po válce, se
225 dostal do Anglie a po vodě, móřem připlul a tak nás přemlouvali, abysme jeli do tej Anglie. A
226 maminka nechtěla. Tatínek ještě nebyl z vězení zpátky, ještě nedošel. A maminka nechtěla, říkala:
227 „To už se domů nikdy nedostanem, když už budem v Anglii.“ A tak jsme nejeli. A tak jsme se
228 dostali už pak domů, po tej válce, když to utichlo všechno.

229

230 MV: Jaké byly na té vesnici, na té farmě, vztahy mezi těmi lidmi, kteří tam byli za trest? Jak se
231 k sobě navzájem chovali?

232

233 MJ: A víte, že dobře? (*zavzlykání*) Pomáhali jeden druhému, když potřeboval jeden, tak ten druhý
234 mu dal, aby vopravdu nějak ty lidi přežili. Protože stejně jsme pořád věřili, že se to musí změnit,
235 že přijde doba, že pojedem domů.

236 A bratr, když nastyd, tak tam v tej vesnici byla nemocnička, taková malinká. Taková paní doktorka,
237 já nevím, jak vona se jmenovala, z Leningradu, ta taky pak zemřela, protože tam panoval ten tyfus.
238 Prostě to člověka kousne veš nebo nějaká blecha a to se to dostane. Léky na to nebyly, a vona s tím
239 zemřela. Tak vona taky povídala nejednou, když jsme tam k ní byli, ten bratr můj tam ležel. Tak ho
240 pak transportovala do toho Pavlodaru a v tom Pavlodáře zemřel. Ale nebyli jsme ho ani jednou
241 navštívit, protože autobusy tam nejezdily vůbec. Auto nákladní, když jelo jednou za měsíc, tak tam
242 jela maminka moje, k tomu bratroj. Protože von-takhle ještě-když zastonal, tak ta pani doktorka už
243 pak neměla léky, nevěděla si s ním rady, dělala se mu voda pod levým bokem, pod žebrama, to si
244 pamatuju. A léky na to nebyly, tak ho transportovala do toho Pavlodaru, do nemocnice. No a tam i
245 zemřel. Tak taky říkával, když maminka tam byla ho navštívit, když tak jednou za měsíc za
246 půldruhýho tam jela, tak říkával: „Maminko, neplačte, musí se to nějak skončit, stejně jednou se
247 vrátíme domů.“ Ale nedočkal se toho. Akorát 20. května zemřel.

248 A pak ani na rakev maminka neměla, neměla ho do čeho pohřbít. To maminka zase vyprávěla,
249 protože my jsme nebyli na pohřbu. Tak říkala, že tam nějakýmu důstojníkovi zemřela manželka, a
250 přišel z vojny nebo byl raněnej, já nevím. A měla určenej pohřeb. Jenomže voni už šli jí dát do tý
251 rakve. No, to byla ale jaká rakev, stlučený jenom prkna a to byla taková rakev. No, a šli jí dávat
252 z tý márnice a vona se posadila. Byla v klinický smrti. A tak na ní hodili ty pohřebáci, prostě na ní
253 nějak hodili nějakou plachtu, aby se nelekla. Vokolo plno těch umrlců, co zemřeli. A tak tu rakev
254 mamince právě nabídli, že jestli jí nechce, že by ji mohla vodkoupit. Tak tu rakev maminka
255 vodkoupila. Tenkrát ještě měli jsme nějaký zlato, prstýnky, hodinky a tak. Tam to vůbec neviděli,
256 nevěděli, co je to, tam strašně byli na to. Tak za to maminka tu rakev koupila pro bráchu a... (*vzlyky*
257 *a ticho*). To je hrozný, to se nedá povídat. A tak ho do tý rakve pohřbili, ještě ta rakev byla dost
258 krátká, protože bratr byl velikej, vysokej. To byl takovej fešák.

259

260 ...

261

262 MJ: Nejednou, když takhle přijdou kluci a povídáme, tak voni tak poslouchaj a říkaj: „Mami, to
263 snad ani není pravda. Jak lidi trpěli, jakej byl krutej život.“ Ale vopravdu, všechno je pravda.

264

265 ...

266

267 MJ: Lidi umírali jako mouchy. Když zemřel člověk, tak ani nemohli vykopat hrob. Tak jen takovou
268 malou, já nevím, já si to tak pamatuju, že malou takovou díru a že posadili ho do toho, zakryli.

269

270 ...

271

272 MV: Mluvili jste třeba s ostatníma rodinama o politice? Vyměňovali jste si názory? A jaké názory
273 tak panovaly?

274

275 MJ: Jo, ano chodili jsme. Voni ty Poláci byli vopravdu, docela jsme se s nima shodovali, byli
276 strašně hodný lidi. Protože Čechů tam, my jsme tam byli jediný, právě v té oblasti jediný Češi. A ty
277 byli vod nás, no a strašně to byli hodný lidi. Tak jsme se nějak s nima shodovali. (*chvíle ticha*) Co
278 můžeme dělat, už je to všechno pryč.

279

280 ...

281

282 MV: Snažili jste se nějak třeba zkontaktovat s tatínkem? A...

283

284 MJ: My jsme vo tatínkoj ještě vůbec nevěděli, až teprve když ta Wanda Wasilevska, jestli jste vo ní
285 slyšeli, tvořila tu armádu polsku, na tej Sibiři proti Němcům, tak tenkrát, jak byla ta amnestie, tak
286 to už tekla voda do bot, bolševikům, tak vězňové všechny pustili... Ježíš, jestli mě zavřete... no, to
287 je jedno, tak budu zavřená. (*smích*)

288 Ale to vopravdu, jak pak pustili ty vězňové, tak tatínek se zkontaktoval s domovem, tam mu dali
289 zase naši adresu a přijel tam za náma na tu Sibiř.

290

291 ...

292

293 MV: Já bych se ještě zeptala, když jste u toho vzpomínání, na nějaký třeba nejveselejší zážitek?
294 Jestli byly i veselé zážitky, sem tam v tom vyhnanství na té Sibiři? Třeba oslavy nějakých svátků,
295 nebo něco takového?

296

297 MJ: Ne, to neexistovalo. (*chvíle ticha a přemýšlení*) Akorát takhle ty lidi mezi sebou se tam
298 scházeli. Taky tam jednou, to si pamatuju, jednou tam byla rodina, byl to pravoslavnej kněz,

299 báťuška, taky vyvezenej. A voni měli jednu dcéru. No a von pak zemřel ten báťuška tam. No tak
300 vždycky, vobčas jsme se tam scházeli, pomodlit se nebo prostě, že jo... Protože jinak my jsme
301 římsko-katolické vyznání a to byl pravoslavnej, ale je to kněz, no tak se nic nedělo. No a tak ho
302 taky vyvezli, celou rodinu, měli jednu dcéru.

303 A tak jako ty lidi komunikovali, co byli ve vyhnanství, mezi sebou, povídali si. Ten uslyšel to, nebo
304 ten tamto. Ten dostal třeba dopis vod rodiny, zase co se povídá, nebo takhle. Novin tam jsme moc
305 neměli, příležitost číst. Protože tam, no nevim proč, ale voni ty lidi tam byly takový, no spíš
306 negramotný, víte. Ono je nezajímalo nic, měl každej tu svoji kravičku, tak koukal ji v létě nakrmit
307 nebo to.

308 Ale co ještě, si myslim: přes léto, tam tekla řeka Irtyš. A přes tu řeku jsme přecházeli na druhou,
309 tam byl takovej ostrůvek, a na tom ostrůvku rostly černý jahody, ostružiny. A tím jsme se přes léto
310 hodně živili. Tak to jsme přesli přes tu řeku, kýble, maminka, já, ségra, kýble, tak jsme to tam
311 sbírali a tak jsme se taky živili těma ostružinama hodně.

312

313 MV: Ještě mě napadá k těm svátkům, to ani třeba ty polské rodiny neslavily alespoň symbolicky
314 třeba Vánoce nebo něco takového?

315

316 MJ: No tak jako to jsme se scházeli. To jsme se modlili, zpívali koledy. Ano, ano, to jsme se
317 scházeli.

318

319 MV: Jak třeba vypadaly Vánoce v takové zemi?

320

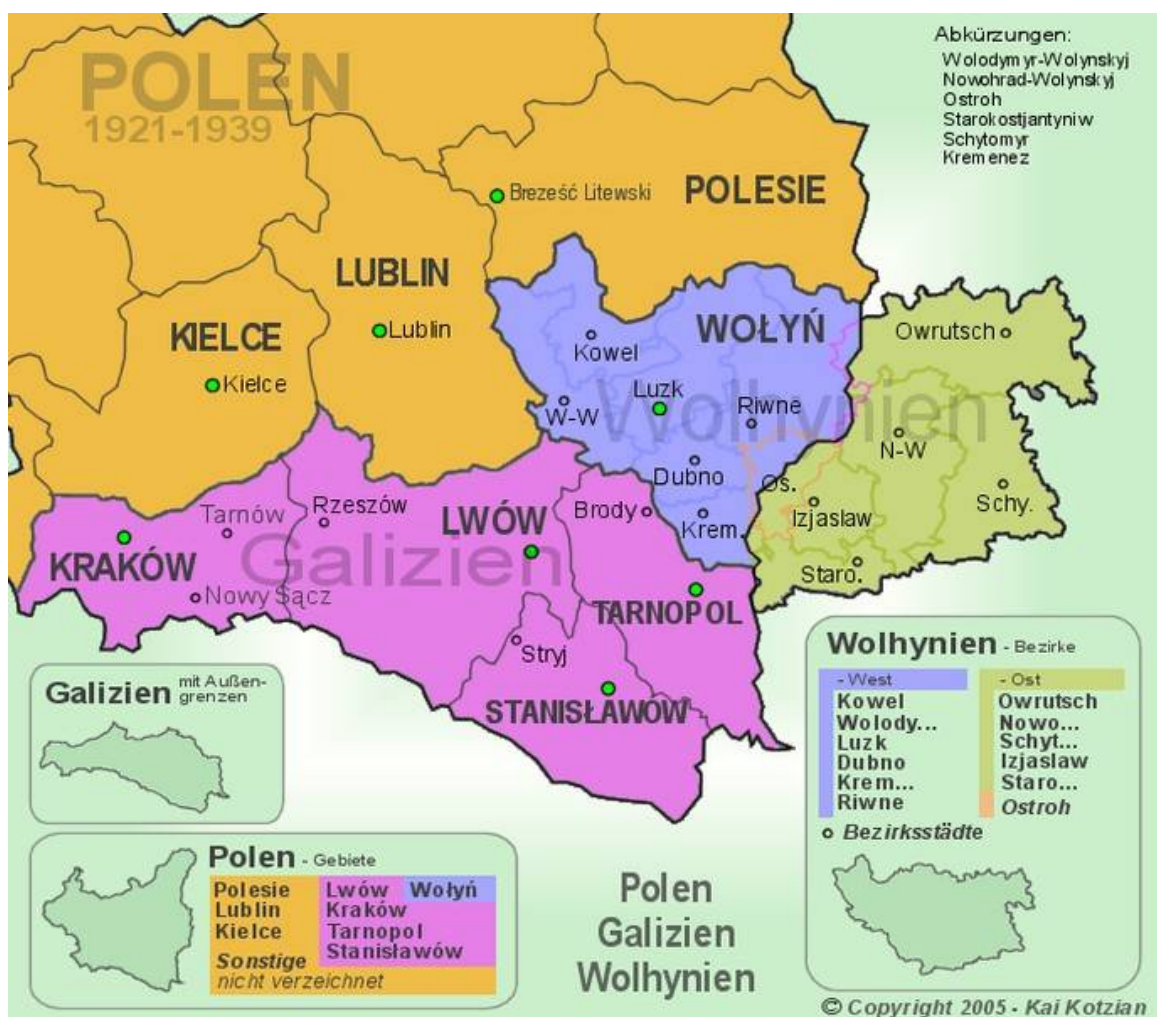
321 MJ: Každý byl rád, když měl hrníček čaje, kousek toho tvrdýho chleba, no fakt. Kdyby to byl
322 aspoň chleba, jako chleba, ale to bylo, já nevim, co voni do toho dávali, že to bylo úplně jak
323 brousek... To bylo tak akorát vo přežití.

324

325 ...

326

327 MJ: Ale ty lidi (místní) někteří byli taky chudáci. Ale voni lepší život neviděli. Co měli, pásli ten
328 dobytek, to mlíko vod koňů, víte, pili to mlíko, ten kumis tomu říkali, kumis (*smích*). A tak, voni se
329 cítili šťastný. Protože nic lepšího neviděli v životě, neměli. Živořili a tak. To byl ten ruskej ráj.

Obrázek 24: Polsko a Volyně do roku 1939

1 Příloha 4.

2 *Deníkové zápisky pana Jana Bohdana*

3

4

5 *Deníkové zápisky Jana Bohdana⁶⁵ uvedené na tomto místě jako příloha jsou přepisem*
6 *původního materiálu, který pan Bohdan poskytl Ústavu pro studium totalitních režimů, a které jsou*
7 *zde dnes uloženy v archivu.*

8

9

10

11 14.XI.1939

12

13 Odešel jsem z domova ještě z dalšíma čtyřmi kamaradi. Toho dne večer, převedl nás jeden známý
14 přez hranici do SSSR, bylo to u vesnice Závadza. Sotva jsme ušli asi 400 m. a hned jsme narazili
15 na voj. hlídku, a už to začalo.

16 Hned nás odvedli na jejich strážnici, tam nás prohlídli všechno nám odebrali, popsali a zavřeli do
17 sklepa.

18 Na druhý den nás odvezli do Stanislavova, tam už nás bylo asi 150 a opět do velkého sklepa.
19 Nebyla tam žádná postel nebo přična spali jsme na betoně.

20 Asi za měsíc, naložili nás na nákladní auta otevřená bez plachty, museli jsme sedět na podlaze a už
21 byla dosti zima bylo to těsně před Vánoci a vezli do Lvova.

22 Tam nás naložili do dobových vagonu a vezli přez Trnapol Kamenec-Podolský, Kišiněv do města
23 Nikolajev.

24 Je to u Černého moře blízko Oděssi konečná stanice, a velká věznice.

25 Tady začali výslechy, proč si šel sem, kdo tě poslal za jakým účelem atd. Výslechy byli většinou
26 v noci, zbudili mně třeba v 1 hod. po půlnoci, a pořád dokola. Většinou v noci dělali prohlídky na

⁶⁵ Bohdan, Jan — (nar. 1921), původem z Podkarpatské Rusi. Po okupaci Karpatské Ukrajiny maďarskými vojsky odmítl nastoupit do vojenských oddílů *levente* a později se rozhodl pro odchod do SSSR. Krátce po překročení hranic byl zatčen. Následně byl odsouzen za špionáž a ilegální přechod sovětských státních hranic ke třem rokům v nápravněpracovním táboře. Trest si odpykával v oblasti Bělomorského kanálu. V březnu 1943 se mu podařilo dosáhnout propuštění pod podmínkou, že se připojí ke Svobodově armádě v buzuluku. S tou se nakonec dostává zpět do Československa (Ústav pro studium totalitních režimů, 2009).

27 celach to nás vyhnali na chodbu a převratili všechno vzûrunohama, co hledali, to byla zahada vždyt'
28 my jsme nic neměli.

29 Jídlo bylo strašně mizerné a ještě k tomu málo, bylo nás na cele 8 bylo to asi 15 m² 4 poláci, 1
30 rumun a 3 ze Zakarpatja. Jednou v noci asi v 11 hod. přišel na celu příslušník a vyzval mně abych
31 s nim šel, vedl mně prez nejaký dvûr do jedné místnosti a tam seděli 3 důstojníci, vypadalo to jako
32 voj. soud, a tak se mně zeptal jenom na jméno, data narození odkud jsem a nic víc.

33 A tak začalo ; poslište rozsudek podle paragrafu 80 odsuzujete se na 3 roky pracovního tábora
34 (paragraf 80 to bylo za nedovolení přechodů hranic.) to bylo všechno, žádná obhajoba ani se
35 neptali jestli přijímam trest, nebo nejakou připomínku prostě nic. Byl jsem ve vazbě 8 měsíců.

36 Jednoho dne, datum si nepamatuju nás naložili opět do dobyčáku a vezli do Charkova přez
37 Cherson, Dnipropetrousk a další města.

38 Tam nás bylo už přez 300 je to velka věznice, tam se připravoval transport do lágru, tady už bylo
39 volnější, mohlo se chodit po dvoře, z jedné cely na druhov atd.

40 Tady jsem byl asi měsíc.

41 10 července 1940 naložili nás opět do dobyčích vagonu a to už byl celý vlak, bylo velké horko a
42 v plechových vagoněch nebylo k vydržení.

43 K jídlu nám dávali chleba a strašně solené rybičky (sledě) potom byla velka žízeň a vodu davali 1
44 konev asi 15 l na celý den a ve vagoně nás bylo 30. Vezli nás z Charkova přez Sumy, Kursk, Orel,
45 Tula, Moskva, Jaroslav, Rybinsk, Vologda, Oněga, Severodvinsk a konečna stanice Archangelsk.
46 Jeli jsme 26 dni většinov jsme někde stáli a tam už zase byla zima bylo na 0 Tam nás vysadili
47 z vlaku a udělali šestístup a pěšky celý den k nejakému pobřeží, tam nás čekala večere hrachova
48 polévka, tam bylo právo silnějšího, kdo se dostal ke kotli ten dostal, kdo né, tak nic už nezbylo.
49 Tam nás posadili do nákladní lodi a plavčili jsme do města Bělomarsk, tam je přístav a odtamtud
50 zase pěšky přez nejaké tundry až jsme dorazili do menšího lesa.

51 Nebylo tam dohromady nic pouze halda prken a takové skladiště na náradí. Bylo nás celkem 450 a
52 různé národnosti, nejvíce bylo našich ze zakarpatja.

53 Jinak poláci, rumuni, maďaři dokonce 3 němci a samořejme rusové (politický). Přivezli z sebou 2
54 polní kuchyně a nejaký proviant. Když jsme dorazili tak nám udělali takovov přednášku, co nás
55 čeka, zasekl do stromu sekyrou a napsal : Kolona №1.

56 tady budete žít a pracovat. Za prvé, postavite si baráky a potom budete budovat novu železniční
57 trat', zatím budete spát venku u ohně.

58 No, to bylo spaní, a ráno do práce, poražet stromy, osekávat a s toho stavět baráky, bylo tam
59 několik odborníků, který to uměli.

60 Za dva měsíce jsme měli aspoň kde spát, a to už byl mráz 15° začalo se chodit do práce železniční
61 trat', Bělomarsk-Oněga bagry bourali zem a my jsme na kolečkach vozily. Na tom úseku (lágru)
62 bylo (aspoň nám to říkali) a to byli samí vězně a každá kolona měla svůj úsek a potom se
63 spojovalo.

64 Oni tu odbočku nutně potřebovali je to trať od Murmanska na Leningrad a my jsme dělali odbočku
65 od Bělomorska na Oněgu. Stravování : zatím nám davali 700 gr. chleba na den, ráno čaj (teplá
66 voda) v poledne v teplej vodě zamychana kukuřiční mouka nebo kroupy a zběračka kaši,
67 bramborova nebo jáhli a večer zase čaj někdy polévka z kukuřiční mouky tak zvana (boltuška)

68 Asi za měsíc začala norma : Kdo dělal na 100 % dostal 800 gr. chleba, kdo na 80 % dostal 600 gr. a
69 pod 50 % dostal 400 gr. a podle toho také bylo jídlo I. kotel II. kotel a III. to už byla jenom teplá
70 voda ale normy byli nestídatě vysoký takže, kdo chtěl splnit normu, nebo do konce překročit, tak
71 byl oddělaný a šel brzí pod kyticky.

72 Do toho přišli velký mrazí tak že hodně lidí umírali hladem a mrazem.

73 Když bylo 45° pod nulou, to se chodilo na 2 hodiny dělat a 2 hod. do baráku, a když bylo 50° to už
74 ven jsme do práce nechodili, jenom pro dříví na topení.

75 Barák byl dlouhý asi 60 m a tam byli troje velké kámna, na každém konci jedné a uprostřed jedny.
76 topilo se vedne v noci a k ránu bylo 2-3 pod nůlou v baráku.

77 Spali jsme na holích příčnách žádné slámníky pouze 1 deka a oděv v kterých jsme přez den
78 pracovali, byli to takzvané, tělohrejky, Bušlaty a tím jsme se přikryvali. 22.VI.1941 vypukla válka
79 a to na nás chtěli ještě více práce, maskovali jsme lágr proti náletu, protože oni čekali velký úder od
80 Finská a proto chtěli co nejrychleji dokončit trať, aby mohli odbočovat z Bělomarska na Oněgu,
81 takže nás honili jako psy.

82 Někdy se někdo pokusil o útek ale kám odtud uteče, nejbližší vesnice byla asi 6 km.jmenovala se
83 Malašujka.

84 V únoru 1942 měl jsem trochu štěstí, jmenovali mně brigadirem měl jsem kolem 30 lidí v brigádě.
85 Byli všichni podviživený jako ja měl jsem jim rozdělovat úseky práce a dohlížet na to, a večer po
86 ukončení práce, zjišťovat kdo kolik udělal a podle toho každemu vypočítat na kolik % splnil normu
87 a předat do kanceláře.

88 Podle toho dostávali jídlo. Já jsem se snažil, skoro každému napsat víc než udělal ale bylo to trochu
89 riziko, protože někdy chodil vrchní brigadir a to byl (civilista ne vězeň) a kontroloval jestli není
90 napsané víc.

91 Mně se ulehčilo tím, že jsem nemusel dělat manuálně. Ono to dlouho netrvalo v dubnu 42 byla
92 práce ukončena, a převezli nás do města Kotlas na zemědělské práce.

93 Práce na nás chtěli moc, ale jídlo bylo čím dál tím horší, to už byla válka v plnym proudu a
94 zásobování v lágrech to bylo poslední. Byl tam láger blízko vesnice a ta vesnice se jmenovala
95 Vožaeľ.

96 Tam jsme připravovali půdu na setí a sázení, dobyvali jsme pařezi, křovy a pak s koňmi
97 oraly.Sázeli jsme zeleninu brambory a další. Když jsme sazely brambory, tak jak jsem byl od
98 strážného dost daleko, tak jsem sebráný brambory loupal a jedl sýrové.

99 Přez řeku Vesľanu jsme se přepravovali člunama na druhý břeh a tam jsme sekaly kosama trávu na
100 sušení, tam rostla krásná lebeda, tu jsme natrhali, nakrajeli do sklenic, prosolili a nechali do rána,

101 pak byla moc dobrá. Byl tam také prasečnick a to obsluhovali civilní zaměstnanci ale bylo to
102 v oběktu lágru.

103 Tak jsem si k ránu přivstal asi ve 4 °° hod., vzal 2 kotlíky a šel jsem krást prasečí jídlo. Oni vozili
104 v takových bečkách a ten chlap nabíral s kyblem a roznašel, když byl na druhem konci, ja jsem to
105 využil a kotlíkama nabral a pryč. Když se to povařilo bylo to celkem k jídlu.

106 Když už pak se sklízela úroda to už bylo veselejší, jedla se sýrova zelenina, hrach, brambory a.t.d.
107 Muselo se sklízet rychle aby nezmrzlo na tu kratkov dobu, byla úroda docela pěkná, proto, že v letě
108 je tam pořád světlo, ta to v zimě pořád tmá.

109 Přišla opět krůta zima, ta jsme chodili do lesa kácet stromy a.t.d.

110 Jednoho krásného dne bylo to 20. února 1943 přišla výzva bylo to i v novinach v Pravdě, že občane
111 z bývalého československá které se nacházejí na uzemí SSSR (to se tyka i lágru) můžov se
112 dobrovolně přihlásit do československé armády, která se farmiruje v Buzuluku.

113 No, to dá rozum, přihlásili se všichni které ještě zůstali na živu i když zbidáčení.

114 Ja jsem byl odsouzen na 3 roky a už jsem tam byl 39 měsíců a když jsem se hlásil, že trest mám
115 zasebov, bylo mně řečeno, to nic je válka, kam tě mame pustit to byla odpověť, to znamená, že
116 bych tam zůstal navěky.

117 Ještě jedna takova připomínka, když jsme přišli do toho lágru, tak nám neměli do čeho dávat jídlo,
118 žádné nádobi nebylo, tak jsme si museli z prkynek udělat takový korýtko, jako když ztlučete
119 květináč na kytičky a lžice, káždý si vydlabal ze dřeva, no to také vypadálo, z korýtko polevka
120 tekla protože to nebylo možné utěsnit, asi za 2 měsíce nám přivezli plechové kotlíky a dřevěné
121 lžice to už bylo z výroby.

122 No, a poté výzvě pak už jsem se zminil, převlékli nás do uplně nového šatstva aby jsme tam
123 nepřišli jako vandráci a posadili do vlaku, už ne do doboých ale normalnich a už ne ozbrojeny
124 strážní jenom 2 důstojníci jako doprovod.

125 Přijeli jsme do Buzuluku 4.3.1943 na nádraží nás čekali českoslov. vojaci, bylo jich asi 15 tak nás
126 vítali, a odvedli do nedalekých kasáren. Bylo to před obědem a na nádvoří jsem poznal od nás
127 z Klučárok blízkohe souseda byl to četař a zrovna melslužbu dozorčího, pomalu nevěřil tomu, že
128 jsem to já, tak jsem vypadal. Tak nás zavedli do jídelny zrovna bylo vepřo-knedlo, ale moc nám
129 toho nedáli, aby nám nebylo špatně, řekli že musíme si zvykat pomalu.

130 Na druhý den nás převlíkli do vojenského, byli uniformy anglické, i přilby (tak zvané talíře) to
131 jsme dostáli tolik věcí, že člověk si s tim pomalu nevěděl rady. Jelikož tam byli jenom pryčny jako
132 v lágru, žadny slamníky, tak jsme dostavali 4 deky a další věci, ten holicí přístroj, mám ještě do
133 dnes a je pořád jako nový.

134 Další den šli jsme k odvodů, lékaři na nás koukali jak vypadame, ja jsem važil 48 kg. ale odvedli
135 nás všichni.

136 Týden jsme nechodili na cvičák než jsme se trochu zpatatovali. Já jsem byl přidělen do 5 roty.
137 Tak jsme začali chodit na cvičiště, můj velitek byl štabní kapitán Bedřich, byl to důstojník z první
138 republiky. už starší člověk, ten nás moc nehonil, ale byl moc důsledný všechno chtěl akorát.

139 Jelikož to bylo pod Urálem, byla tam v tu dobu zima do 20 °.

140 Velitel celého útvaru byl plukovník Ludvík Svoboda a zástupce kapitán Dočkal.

141 Buzuluk je městečko asi jako Lovosice, většinou dřevěné domky, ale veřejně domy jsou z cihel a
142 kasárna také.

143 Vedle našich kasáren hned za plotem byl bazár, a ženské tam prodávali (spíš vyměňovali) Mléko,
144 tvaroh pirošky a.t.d. tak jsme tam chodili jen tak načerno, a vyměňovali třeba za mýdlo, za košili
145 nebo šálu, proto, že my jsme měli také málo jídla. Velitele na to přišli, a na cvičáku říkal nám vel.
146 Bedřich : vojáci, ja vím, že máte hlad, ja také ale musíme to vydržet je válka ale nedělejte ostudu
147 čsl. armádě, my o tom víme, že chodíte vyměňovat voj. věci za jídlo ale nedělejte to.

148 Byl jsem tám do konce května a 2. června jsme se ztěhovali do města Novochoopersk, je to
149 Stalingradská oblast, Voroněžský rajon, kde už byl náš první polní prapor, který už bojoval u
150 Sokolova, a hodně přišlo Čechů které žily v SSSR už delší dobu. Tám už se tvořila brigáda už nás
151 tam bylo přes 3000.

152 Novochoopersk je městečko o něco větší než Litoměřice, tenkrat mělo asi 30 000obyvatel.

153 Tady se začali organizovat útvary : Pěchota, Tankový prapor, Dělostřelecký odd. houfnic 122
154 mm.Odd. protitankový 76 mm. Odd. protiletický 80 mm. Minometový odd. 80-120 mm. Četa
155 samopalníků, ženijní četa, pátrací skupina zdravotní skupina dále telefonní a radisty a samosebov
156 Štáb. Já jsem byl přidělen k oddílu dělostřelectva k houfnicím 122 mm. a hned mně vybrali pro
157 nácvík mířiče.

158 Tám musíš umět rychlov a jednoduchov matímatíku odpočítávat a připočítávat protože na tom
159 záleží cela přesná palba, a ja jsem to dokázal za kratkov dobu perfektně zvládnout. Naše kasárna
160 byli na okraji města, ostatní ve městě, byla to velika louka a tam jsme tahali děla ručně, auta jsme
161 zatím neměli až za měsíc nám dodali americké študobakry, jsou to auta které mají přední i zádni
162 náhon.

163 Pak už se začalo jezdit na všechny strany, nejvíce se jezdilo na noční cvičení. Tady se začalo tvrdě
164 cvičit a bylo strašné horko pořád přes 30 ° museli jsme zvládnout jak pěši tak i dělostřelecký
165 vícvík. Chělbych ještě upřesnit z jakých národností byla utvořena Brigádá : 563 čechů, 343
166 Slováků 2210 Zakarpatských Ukrajinců, 6 Rusů, 5 Poláků, 2 Lotyšů 2 Němci a 13 Maďarů, 204
167 vojáků které se hlásili k židovské národnosti.

168

169

170

171

172

Odjezd na frontu.

173 30. září 1943 na velké louce za městem Novochopersk byl proveden nástup cele brigády k přísaze,
174 a přitom byl vydan rozkaz č.1 k provedení přesunu brigády v 8 ešalonech (ešalon to je celý
175 vojenský vlak.)

176 Přitom ještě předjíždí před tribunu 10 tanků a náčelník štábu čte zvláštní rozkaz o udělení názvů
177 tankům F 34 Jan Žižka, Janošík, Sokolovo, Podkarpatský partizán, Lidice, Ležaky kpt. Jaroš a
178 další. Cílovou stanicí přesunu znal jenom štáb brigády a velitele transportu.

179 Dělostřeleckému odd. byl přidělen ešalon č 4.

180 Tak jsme to všechno naložili a cesta k frontě trvala 12 dní.

181 Vedla přes Varoněž, Kursk, Lgov, Koňovku, Varožbu, Konatopy, Bachmač, Něžen a cílová stanic
182 měla být Priluky.

183 Náš vlak už byl na dosah cílové stanice, když před námi a také za námi, německá letadla
184 zbombardovali trať, a náš vlak zůstal stát uprostřed a nemohl ani dopředu ani dozadu muselijsme
185 čekat až trať bude opravena.

186 Bylo to 13 října 1943 8 hod. večer. Když jsme viděli, že se z místa nehne, tak jsme žádali vel.
187 transportu poručíka Drnka, aby jsme do rána opustili vlak a odstěhovali se do blízkého stohu
188 slámy. Ovšem naše prosba nebyla vyslechnuta a rozkaz zněl : nikdo nikam od vlaku nepůjde
189 všichni zůstanou na svých místech.

190 Celou dobu jízdy, ja jsem spal nahoře na pryčnách, ten večer mně kluci zvali, abych s nima spal
191 dole, že přinesly čerstvou slámu a že mají vodku a.t.d. Ja jsem jim řekl, že když už spím celou
192 cestu nahoře, tak tam zůstanu i poslední noc, a udělal jsem dobře. Na dokreslenou, tři vagony
193 zasebou bylo mužstvo 1 baterie, 2 a 3 já jsem spal v třetím vagoně.

194 Po půlnoci v 1 hodinu naletěli německé bombardéry a zuačali shazovat bomby, 1 zásach dostala
195 II. baterie prostřední vagon, mně tlaková vlna hodila asi 20 m. od vlaku a cítil jsem v zádech krev,
196 byla to menší střepina, když jsem viděl jak vlak hoří, tak jsem spěchal pomoc kamarádům hned
197 jsme narazil na kamarada z kterým jsem prošel všechny věznice a lágry, prosil o vodu, už jen tak
198 (brumlal) měl v hlavě střepinu jako dlaň nebyla mu už žádná pomoc jmenoval se Kušník Jan.

199 Okolo hořící těla mrtvých vojaku na naraznicích a plošinách těla, nohy, hlavy no to byla katastrofa
200 to se nedá popsat. Celkem bylo 54 mrtvých a asi 50 raněných, mně vyndali střepinu asi 1 cm. a
201 bylo to v pořádku.

202 Všichni jsou pochováni v jedné zahradě ve vesnici Jachnovščina.

203 V té vesnici jsme zůstali 2 dny, tam se ošetřovali raněné a z rozbitého vlaku se ještě zachraňovalo
204 co se dalo.

205 Další cesta už byla autama k řece Dněpr směrem na Kyjev. Německé pozice na pravém břehu řeky
206 byli dobře opevněny. Růsově ale chtěli za každou cenu dostat se přes řeku (a ta je asi 700 m široka)

207 a osvobodit Kyjev do 7. listopadu. (to je výročí říjnové rev.) Na dvou místech se jim podařilo a
208 zahnali Němce 7 km do hloubky a 12 km. do šířky.

209 My jsme přijeli k Dněpru asi 20. října do velkého lesa a zaujali kruhovou obranu. 28. října v den čsl.
210 svátku přišel rozkaz, že v noci budeme se přepravovat přes řeku pontonovými mosty a zaujmout
211 palební postavení směrem na Kyjev. Na druhý břeh jsme se dostali celkem dobře, i když Němci
212 kolem mostu shazovali bomby, ty ale nasčestí padaly okolo mostu do vody a most se hodně houpal.

213 Tak jsme přijely na široké pole a do rána muselo být dělo zakopané až po hlaveň a zamaskované
214 tak aby nebylo nic vidět, a pro mužstvo zemljanky (bunkry) to jsme doopravdy měli co dělat. na
215 (dokreslenou) u jednoho děla je obsluha 8 vojáků.

216 Ráno jsme viděli velké pole daleko-široko nebylo nic ale za námi asi 2 km. byl les. Pro nás to bylo
217 divné, že my jsme na holim poli, ale přišla informace, že je to sovětská taktika, že v tom místě se
218 nachází 850 děl a 40 katůš které byli za námi.

219 Na druhý den už jsme věděli, že 3.11.43 ráno v 8.°° hod. začne ofenziva (útok) bylo to na základě
220 toho, že průzkumníci zjistily, že Němci chystají útok na 5.11. a chtějí nás zahnat zpět za Dněpru. a
221 nebo nás v Dněpru potopit. Tak se stalo, že 3.11. bylo krásné počasí vycházelo sluníčko a bylo
222 takové ticho jako by žádná válka nebyla, sem tam nějaký vystřel.

223 Ma jsme dostali tabulky (prfky.) a podle nich jsme měli střílet na různá opevnění německých
224 bunkrů a na kulometná hnízda.

225 Přišel očekávaný čas, bylo přesně 8°° hod. Katůše začali střílet.

226 Nad námi litaly rozhravené střely vypadali jak velké ryby, a hned na to spustilo dělostřelectvo a za
227 chvíli nebylo vidět nic ani slunce, všechno bylo v kouři, a hukot děl se zplynul že nebylo vůbec
228 slyšet.

229 Trvalo to 70 minut, pak se přestalo, a byl klid, ticho. Němci se ani neozvali. Naše pěchota a tanky
230 vyrazily a my jsme se měli přemísťovat. Najednou vidíme celá hejna německých letadel, Junkersy,
231 štuky, Messerschmitty a začali mydlit do lesa za námi. Potom vzlétli sovětský letadla také celá hejna.

232 Míjeli se s těma německými ale jedni druhým nedělaly žádné potíže. Němci bombardovaly naše
233 území a Rusové jejich, sem tam se objevil vzdušný boj.

234 Tak že, na to pole kde bylo všechno dělostřelectvo nepadla ani jedna bomba.

235 Byla to doopravdy dobrá taktika. Teď jsme se začali přemísťovat za naší pěchotou. Postoupili jsme
236 asi 10 km. ale před Kyjevem Němci měly pevnou obranu, a bránily Kyjev zubi nechty a náš postup
237 zastavily.

238 V noci tanky se pokusily jejich obranu prolomit ale marně. Na druhý den k večeru opět zasahlo
239 dělostřelectvo, a jejich obranu rozdrtilo, a proto už mohly tanky a pěchota pokračovat, ale Němci
240 držely kraj města a začaly pouliční boje. My jsme dostaly rozkaz střílet přímo do města, za chvíli
241 bylo město v ohni a Němci začaly ustupovat, a tak byl Kyjev úplně osvobozen z 5 na 6.11.43

242 Od Kyjeva jsme němce pronasledovaly směrem na Žitomír u městečka Vasilkov asi 20 km. Od
243 Kyjeva, němci nás zastavily. V tom městě jsme zůstaly asi 8 dni.

244 Najednov přišel rozkaz, že celá brigáda bude se přemísťovat do Kyjeva, že tam přiletí prezident E
245 Beneš z Londyna. Čekali jsme 3 dn a bylo nám vzděleno, že prezident nepřijede, že je to tam ještě
246 nebezpečí.

247 Tak jsme změnily směr a přemísťovali se směrem na Bílov-Cerkev.

248 Přesně na štědrý večer roku 1943 jsme se přemístily na okraj lesa těsně za naší pěchotov asi 800 m.
249 od německých pozic, za nama asi 300 m. se umístily Kaťuše. My jsme dostaly úkol do rána
250 připravit děla k palbě, a prosebe vykopat zemljanky.

251 Tak jsme kopaly asi do třech hod. přitom jsme slyšeli jak germani zpívají koledy a hulakají. Nám
252 také asi o půlnoci přenesly středověčerní večeri. 1 kg. chleba, polévku, 200 gr. vodky (jinak bylo
253 100 gr.) a 40 cigaret (amerických) a nějaké sušenky, a to bylo vše.

254 Střelbu nebylo slyšet žádnou jenom se vystřelovaly dlouhotrvající světelné rakety, jinak byl celkem
255 klid.

256 My jsme si řekly, tak mezi sebov, jen hulakejte němčovři ale uvidíme jak budete hulakat zítra ráno.

257 Druhý den přesně v 8° hod. začaly Kaťuše hvízdát a my jsme se přidaly k nim a stříleli jsme podle
258 daných tabulek. Ale jak jsme zjistily jak Germani vyskakují ze zákopu některé jenom
259 v podlíkačkách, samopaly přez rameno, a utíkaly do takového svahu, sněhu bylo asi 30 cm. tak
260 jsme spustily přímou palbu a oni dělaly kotrmelce jako zajíci.

261 Naše pěchota postupovala vpřed a my jsme vyrazily asi za 1 hod. Když jsme navštívili jejich
262 bungry, tak jsme viděly jak oslavovaly štědrý den.

263 Měly nazdobené stromečky a jídla a pití no prostě odevšeho my jsme byli proti nim žebráci.
264 Všechno tam nechaly, nestačily nic vzít, tak byli překvapeni, oni nepočítaly, že budeme o vánocích
265 utočit.

266 Postopily jsme asi 15 km. a u vesnice Ruda zastavily nás a začaly prudké boje o Bílov Cerkev byla
267 velká zima 25° zůstaly jsme tam asi 5 dni. Na Silvestra jsme dostaly rozkaz obnovit dělostřeleckou
268 palbu.

269 Přesně o půlnoci jsme oslavovaly Silvestra salvami a ráno o Nový rok jsme postopily asi jenom 8
270 km. a tám nás germani opět zastavily už těsně před městem, tám boje trvaly 3 dny a Bílá Cerkev
271 byla osvobozena 4.1.1944.

272 Dale jsme postupovali směrem na Ostrožany a Žažkov, tam jsme se zastavily, jelikož pod sněhem
273 nebyla natolik zem promrzlá, tak jsme zaujal palební postavení a začaly kopat, zakopat děla,
274 zemljanky pro sebe a střelivo a ještě asi 200 m. za námi vykopaly štěly, to jsou vykopy pro
275 mužstvo v případě bombardování.

276 Tam nedaleko ležel zabytý kůň a kluci šly a vysekaly maso, a chtěli jsme uvařit. Jelikož ve dne
277 bylo dovoleno rozdělat oheň z bedynek od granatu, tak jsme vařily maso v kyblí přío u děl.

278 Najednov vidíme z levé strany (ještě teď to vidím) německé letadla bylo jich asi 15, letěly tak asi 1
279 km. od nás, najednov se otočily a mířily přímo k nám, kluci začaly utíkat do těch zákopu v zadu, ja
280 jsem byl u toho ohně a jeden kamarad jmenoval se Bilas Pavel (chlap jako hora). Ja mu říkam, poť
281 rychle také a on odpověděl, neutíkej nikam, má tě trefit tam nebo tady. Ale a jsem začal utíkat a on
282 tam zůstal v zemljance, a když jsem přiběhl k zákopum, to už byli přeplněni, ja jsem ještě stačil
283 lehnout si na kamarada, a říkam mu tlač se dolu jak můžeš proto, že ja jsem byl zároveň se sněhem,
284 v tom už jsme viděl jak naletávají a syrov bomby a přímo na děla. Spadlo asi 20 bomb 2
285 nevybuchli, střepiny nad námi létaly, nedaleko mně bylo slyšet takové naříkání.

286 Jenomu střepina utrhla ruku u ramené, a jeden měl střepinu v hlavě jako dlaň a hned skonál.
287 Letadla odletěly a naše protiletadloví konony za níma palili a 2 letadla sestřelily. To jsme měly
288 ještě štěstí, že jsme mohly utec dotěch zákopu. Když jsme vylezli z těch zákopu, tak jsme to
289 nepoználi jak všechno rozmlatily, všech 12 děl rozbito po bombach zbyli takové jámy (kratery) a
290 plny vodov, od toho žáru snih roztal. Hledal jsme kamarada Bilase, ale po něm ani pamatka,
291 všechno potopeno v zemljankach.

292 Kybl s masem také nebyl nikde. Udělal jsem dobře, že jsem ho neposlechl, jinak jsme tam také
293 zahynul. My jsme se z toho nemohli dlouho zpatovat.

294 Tak, a zůstali jsme bez děl, ani jedno nebylo k použití.

295 Během tři dnů dostalijsme děla úplně novy všech 12. Ještě týden jsme zůstaly u Ostrožan, a dale
296 jsme postupovali na Žažkov. Tam němci měli důkladné opevnění.

297 My jsme dostaly rozkaz připravit se k dělostřelecké ofenzivě a za káždov cenu prolomit německov
298 obranu.

299 Tak asi 16. ledna se sovětskymi dělostřelci ráno v 8° hod. začala palba, a němci asi za 2 hodiny
300 začaly ustupovat a tak Žažkov opustily.

301 Další postup byl na město Žitomír, tam jsme zůstaly v obraně asi 10 dní. Po 10 dnech jsme se
302 přemísťovaly směrem na levý okraj města zároveň se sovětskymi dělostřelci.

303 Asi v polovině února (to byla velká zima přez 25°) připravili jsme děla k palbě a ráno opět přesně v
304 8° hod. na povel Kaťuši začala dělostřelecká palba 50 minut Němci to nevydrželi a opouštěli
305 město. Naše tanky a pěchota vešli do města a vyhnali zbytek němčouřů a město Žitomír bylo
306 osvobozeno Koncem února přišel rozkaz, že se máme přemísťovat na osvobozenov Voliň do města
307 Rovno a Luck, tam žily odedavna volinští češi, a že budeme přibírat dobrovolnici.

308 Tak se i stalo, přihlasili se asi 12000 dobrovolníků, mladší, starší a také ženy. Na Volini němci
309 vypalily vesnici Český Malin, upalily 370 mužů, žen a děti, tak asi jako u nás Lidice.

310 Tam jsme byli v záloze a za úkol jsme měli obranu a cvičit novačky které nastoupily. Půl dne se
311 kopaly okopy a půl dne se cvičilo.

312 Asi za 14 dní se situace změnila a cela brigáda se přesunula dál na západ do prostoru města Torčín.
313 Na žádost sovětských velitelů, aby náš dělostřelecký odd. zaujal na levém křídle palební postavení
314 na jejich podporu směrem na Torčín. Tak se stalo 14 dubna 1944 náš odd. na levém křídle a
315 minometry na pravem a na povel Kaťuši začala palba která trvala 40 minut

316 Z pozorovatelny hlásily k nám, sovětsky i naše důstojníci, jak jsme perfektně ničily německé
317 bungry a kulometna hnízda.

318 Potomto boji došel brigádě rozkaz, k přesunu do města Černovic, kde se měl organisovat 1 čsl.
319 armádní Sbor v SSSR.

320 To se také stalo, a velitelem Sboru byl jmenovan general Kratochvil který přišel z Anglie.

321 Bylo provedeno takto :

322 1 brigáda ve který ja stále byl, potom 2 paradesantní brigáda 3 brigáda.

323 1 brigáda měla 5500 lidí 2 brigáda paradesantní 2 prapory to je 1800 lidí a 3 brigáda pouze 3500. A
324 tak se začalo cvičit podle nové organizace.

325 Koncem července byli jednotky uvedeny do pohybu směrem k frontě přes Lvov k městu Krasno je
326 to už v Polsku odkud měla byt zahajena velka ofenziva na Karpaty a na Dukelský průsmyk to už
327 jsou naše hranice.

328 30. srpna zachytil náš radista stanici Banskobystrickov vysílačku, že na Slovensku vypuklo
329 poustani, a tak 8 září 1944 začala ofenziva směrem na městečko Dukla a dále na Dukelský
330 průsmyk.

331 Od města Krasno byla zahajena dělostřelecká palba která trvala ne celov hodinu.

332 Naše tanky a pěchota postupovaly a obsadily město Duklu.

333 Němci ustupovali až těsně na naše hranice, kde měli pevně vybudovanou obránu. Po obsazení
334 města, náš děl. oddíl v noci se přemísťoval na takovov velkov louku, tam jsme dorazily asi ve 2
335 hod v noci. Začalo hodně pršet a bylo byla sychravá a mlha.

336 Asi tak v 8 hod ráno, mlha se zvedla a sní nás viděly z jejich pozorovaten jak na dlani.

337 Hned po nás spustily minometnov palbu, kluci se rozeběhly a schovali se jak se to dalo.

338 Ja jsem nahodov trefil na takovov hromadku štěrku, a sotva jsem zabehl a předemnov asi 20 m.
339 vybuchla mína a hned druha a třetí, ja jsem byl zasypaný štěrkem a hlínov ale raněn jsem nebyl,
340 měl jsem veké štěstí ale 3 kamarádi přišli o život a 4. raněny.

341 Minometna palba pokračovala ale dost daleko od nas. Až přestala palba, tak jsme nakalesnily děla
342 za auta a odjížděly hodně na pravov stranu za menší kopeček, ale oni za namy a jedno dělo dostalo
343 přímý zasah a byli dva mrtví a 2 raněny. Dojeli jsme nedaleko vesnice Barvínek ta je poslední
344 vesnice k našim hranicím. Tak jsme připravily děla k palbě.

345 K večeru asi v 15 hod. zahajily jsme palbu a naše tanky a pěchota začaly útočit, ale němci útok
346 odrazily jelikož měly tam doopravdy dobře vybudovanov obranu a velký přehled přes celý teren.

347 A tak jsme se pořad přemísťovaly z místa na místo protože jsme pořad byli odstřelovany. Každý
348 den a noc jsme se pokoušely prolomit jejich obranu ale marně. Nejhorší bylo, že každý den přšelo a
349 bláta po kolena, nebylo kde se usušit a tak jsme byli pořad promokly.

350 K hranicím vedla pouze jedna silnice, a ta byla zaminována a všude celé pole zaminováno jak
351 proti pěchotě tak i proti tankům. Jídlo nám těžko dovažely ve dne, jenom v noci a to jen ve
352 varničkách, a někdy se k nám nedostaly ani v noci.

353 Tak se to opakovalo v tom dešti a blátě, a navíc pořad kolem nás praskaly dělostřelecký granaty a
354 miny a ještě letecký bomby. Byla to těžká doba, nevyspaly promačeny a promrzly a často hladovy.

355 Na Dukle jsem zkusily jako psy, trvalo to moc dlouho celý měsíc a už jsem si myslel, že se přes
356 naše hranice nedostaneme.

357 Němci dobře věděli, že proti nim stojí československá armáda, a proto chtěli za každou cenu udržet
358 průsmyk. Na konec se nám podařilo soustředit dělostřeleckov a minometnov palbu a 5.X.1944
359 večer jsme prolomily německov obranu a 6. října 1944 ráno jsme překročily naše hranice. Jako
360 první vesnice byla osvobozena Víšni Kamarník a pokračovaly jsme na Stropkov a Svidník. tam
361 jsme dorazily až koncem října.

362 U řeky Ondava němci nás zastavily a my jsme zůstaly v obraně.

363 V listopadu jsme zahájily útok směrem na Bardijov ale marně němci nás odrazily a zůstaly jsme
364 opět v obraně. Asi kolem 10 prosince pořádalo Sovětské velení, aby jsme přemístily veškeré naše
365 dělostřelectvo k městečku Jaslo, opět do Polska.

366 Tam se připravovala velká ofenziva směrem na Krakov Tak se to zorganizovalo tím způsobem, že
367 pouze jedno dělo zůstalo u naší pěchoty tak zvané (kočující) jednov vystřelilo tady a hned tam
368 a.t.d.abyste klamalo nepřítele, že je tam hodně dělostřelectva. Tak jsme se přemísťovaly všechny děl.
369 oddíly k městu Jaslo. Tam jsme zaujaly pal. postavení v poli.

370 Ale už se blížily Vánoce, a tak naše velitele sjednaly u místních obyvatel aby jsme mohly přijít
371 k nim na štědrý večer na večeri. Tak se dohodly, že vždycky jedna skupina po druhý jsme se
372 vystřídaly, ale musím říci, že nám daly dle možnosti všechno. (bilo to po každé v jiné rodině.)

373 A tak jsme slavily Vánoce do cela dobře.

374 Ovšem Silvestra už jsme slavili v poli. Bylo tam soustředěno asi 700 děl a asi 40 Katuš, a tak přišel
375 rozkáz, aby jsme se připravily na ofenzivu 15. ledna 1945 Dostaly jsme tabulky na určité cíle a tak
376 ráno přesně v 8° h. na povel Katuší jako vždy zahájily jsme palbu která trvala celov 1 hodinu.

377 (Naše pěchota tam nebyla)

378 A tak sovětské tanky a pěchota vyrazily a postupovaly směrem na Krakov hnedle bez odporu. My
379 jsme se k večeru vrátily zpět na naše území k naší pěchotě.

380 Tam jsme se vyznamenaly, a Sověti nás ocenily za přesnov palbu a pomoc.

381 A proto byl 15 leden u nás zpomínaný jako den dělostřelectva a raketových zbraní. V tu dobu naše
382 armáda se nacházela v prostoru Svidník směrem na Bardijov.

383 A když jsme se vrátily všichni dělostřelci os Jasla, tak ihned jsme provedly úder na Bardijov a
384 prolomili jsme německov obranu kolem 20 ledna 1945. Dale jsme postupovaly na P/odolinec a
385 Kežmarok.

386 Byli to velmi těžké boje v horach pod Tatrami, a ještě byla překážka řeka Poprad a navíc silné
387 mrazi. My jsme tu zimu braly jako normalní, ja jsem byl zviklý na silné mrazi až 50°, ale tady ještě
388 k tomu silný vítr se sněhem a ohřát se není kde a 20° pod nůlov.

389 Němčoiři byli na tom ještě hůř, měli jsme tady zajatce, a říkal, že několik vojáku muselý odvest
390 skoro zmrzli a tím padem ustupovaly až k Popradu.

391 Kolem 20 února jsme osvobodily Poprad ale němci se houževnatě bránily u městečka Štrba udělaly
392 protiútok silnov tankovova a dělostřeleckov palbov.

393 Tam nás ostřelovaly, granáty padaly ze všech stran u vedlejšího děla spadl granát přímo mezi
394 lafety, to znamená přímý zasah druhého děla.

395 Tam přišly o život 4 kamaradi a 3 těžce raněny a u mího děla 3 raněny, mně náhodov se nic
396 nestalo.

397 2 března 45 jsme provedly děl. palbu a prolomily jsme opět německov obranu, a oni se zastavily až
398 u Liptovského Mikuláše kde měly doopravdy pevnov obranu.

399 Na konec tám byla velká zrada, ve vesnici Jamník, byl starosta obce, který měl vysilačku a předával
400 němčům zprávy o nás. My jsme byli u obce Okolična (tudy vede hlavní silnice) sotva jsme se
401 rozmistily a němci hned věděli o nás a začaly ostřelovat, tak jsme se přemistily na okraj obce sv.
402 Petr, i tam nás ihned našly, tak jsme se přemísťovaly k Liptovskému Hradku, to už bylo dost
403 daleko tak už na nás neviděl.

404 Jeden mladý slovák to prozradil, že starosta dáva němčům echo a tak rúsově ho zastřelily.

405 Okolo Lipt. Mikuláše jsov obce samý svatý. sv. Jan, sv. Petrsv. Ondřej. Teče tam řeka Váh, a
406 němci tam měly dokonalo obránu.

407 Několikrát jsme se pokoušely obránu prolomit ale marně. Měly jsme pozorovatelnu na takovym
408 menším kopci, odkud bylo krásně vidět na celý prostor města a okolí.

409 Na kraji města byli voj. kasárna ale prazdná nikdo tam nebyl. Ja jsem často chodil na
410 pozorovatelnu a sledoval jsme cely jejich pohyb.

411 Pozorovatelnu měla krici jméno mramor I. a palební postavení mramor II. to se měnilo podle
412 situací, ale normalní heslo se měnilo každý den, to každý voják musel znat, toto platilo jak pro naše
413 vojaky tak pro sovětsky.

414 Naše velení rozhodlo, že ten most přez řeku Váh měl by se zničit aby němčouři neměly tak snadno
415 při ústupu. Nechce se chlubit, ale ja jsme byl vybran jako nejlepší mířič v celem oddíle, a tak mně
416 vel. baterie svěřil abych se v noci přestěhoval do nedaleké stodoly odkud bylo krásně vidět na
417 most, tak se stalo, že o půlnoci naše dělo bylo ve stodole a brzi ráno jak už bylo trochu vidět tak
418 jsem zamířil a první rána padla těsně vedle tak jsem zamířil ještě jednov a byl přímý zasah a most
419 byl v povětří.

420 Dostal jsem za to velkou pochvalu od vel. oddílu byl to plukovník Rada. Stali jsme tam ještě asi 10
421 dní až za pomoci Sovětské armády podařilo se nám prolomit německou obranu a už jsme
422 postupovaly na Ružomberok, Lubochňu, Turčanský-Martin a Vrutky.

423 Ve Vrutkach jsme zůstaly asi 14 dní, protože přes řeku Váh Němci vyhodily most normalní i
424 železniční a ustupovaly k Žilině ale tam u Strečna podminovaly velkou skálu a velké kameny
425 zatarasily celou silnici přístupovou k Žilině. Růsové tam nasadily buldozery a tak odstraňovaly
426 kamen. Naše ženisty postavily most pontonový a až potom jsme mohly provést velký úder a
427 zahnat Němce až za Žilinu, bylo to v polovině března Němci jak ustupovali od Žiliny, tak všude
428 pokládali miny jak pěchotní tak i protitankové aby nám co nejvíce brzdili v postupu.

429 Tak že naše ženisty pořád měli plné ruce práce než mohli aspoň zhruba odmítnout.

430 Tak jsme pomalu postupovali na Bytču a před Považskou Bystricí nás Němci zastavili velkou
431 palbou z děl, minometu a letectvem a pokusili se o protiútok ale marně, my jsme jim zasadily tak
432 těžkou ránu, že museli opustit jak Považskou Bystrici tak i jejich nedobytné opevnění a město jsme
433 osvobodily.

434 Všechna čest tamnímu obyvatelstvu, tam nás doopravdy vítaly srdečně, dávaly nám všelijaké jídlo
435 i kořalku to se nám nestálo přes celé Slovensko.

436 A už byl začátek dubna 45 tak jsme pronásledovaly Němce směrem na Puchov oni se ani tam
437 nemohly zastavit protože jsme je doprovázely palbou z děl a zastavili se až u Vizovic kde měly
438 připravenou obranu.

439 My jsme přijely do Puchova asi tak o půlnoci, to si moc dobře pamatuji.

440 Asi za půlhodiny začalo tak hodně pršet do monce i bouřka a přelo až do rána ulice vypadaly jako
441 řeka.

442 Tam jsme se zdržely 2 dny a potom jsme vyrazily směrem na Vizovice, ovšem narazili jsme na
443 tvrdý odpor.

444 Mezinámy byl jeden kluk z Moravy z Boskovic a říkal, až se dostaneme do Vizovic tak tam
445 vyrábějí bezvadnou slivovici to si dáme a měl pravdu.

446 (V tuto dobu 5 dubna 1945 v Košicích zasedal náš voj. štáb v čele s prezidentem Benešem a
447 prozatímní londýnskou vládou.)

448 A už to bylo veselější už bylo poměrně teplo a už jsme věděli, že nebude to dlouho trvat, jen jedno
449 bylo moje přání, abych se dočkal konce války ve zdraví.

450 A tak jsme připravovaly úder na Vizovice.

451 Bylo to 7. dubna ráno v 7⁰⁰ h. spustili jsme dělostřeleckou palbu na předměstí Vizovic kde Němci
452 měly obranu. V tuto dobu (sousedí) Sovětská armáda zaútočila na Zlín a tím nám pomohla dobytí
453 Vizovic, oni pokračovaly směrem na Brno.

454 A ten kluk měl pravdu, Slivovicí nám dávaly hodně ale my jsme se nemohli tam zdržovat museli
455 jsme němčouři pronásledovat, jinak oni by mohli udělat protiútok, tak jsme je hnáli až do
456 Holešova. Oni už velkov silu neměly, a take dobře věděli, že tuto válku prohraly.

457 Přivedli k nám zajatce a ten vypovídal, že se každý z nich chce zachránit, a že všichni nadávají na
458 Hitlera kám je dovedl.

459 Ale když válka začala 22.VI.1941, a Hitler jim slyboval, že Vánoce budov slavit v Moskvě, to
460 všichni jasaly a věřily tomu, proto, že se jím dařilo když pomalu bez boje obsadily : Polsko naši
461 republiku, Francii atd. ono to tady také tak vypadalo, ze začátku obsazovaly jedno město za
462 druhym. Ale před Moskvov a Stalingradem přišla ruská zima a tam jejich vítězství skončilo.

463 Vratíme se zpět k Holešovu mezi Holešovem a Kojetinem jsme na chvíli zůstaly a obraně (menší
464 odpočinek).

465 Asi kolem 10.4.45 po krátkém odpočinku a přípravě k dalším bojům, provedly jsme další
466 dělostřeleckov palbu směrem na Kajetin, němci nekladly velký odpor, a tak naše pěchota za
467 podpory tanku a provázenov dělostřeleckov palbov bez velkých problemu postupovaly až do
468 Kojetina.

469 Zároveň Ruská armáda osvobozovala Kroměříš po levé straně a po pravé straně osvobozovala
470 Přerov, my jsme byli u prostřed.

471 Kojetinem jsme prošli bez odporu a pokračovaly směrem na Prostějov.

472 Před městem němci dostaly velkou posilu a provedly protiútok a my jsme musely ustoupit zpět až
473 pomalu ke Kojetinu kde byla naše druha obrana a tak jsme němci zastavily.

474 Asi za 4 dni, provedly jsme opět dělostřeleckov palbu a hnali jsme je až za Prostějov tak že město
475 neubranily. Všude na Moravě moc dobře nás vítaly a také nás hostily dle možnosti, oní také toho
476 moc neměly, němci jim při ústupu všechno brály a ničily jako všude kam procházely. Jelíkož
477 Sovětská armáda postupovala rychleji než náša oni už osvobodily po levé straně Brno a po pravé
478 Olomouc, a my abysme nezůstaly pozadu, tak jsme dostaly rozkaz aby jsme se nezdržovaly u
479 Prostejova a za každov cenu rychle postupovaly směrem na Boskovice. Ono se to hezky řekne,
480 rychle postupovat, ale my už jsme byli tak unaveni nevyspaly a ještě k tomu už 2 dny přšelo, a
481 němci se v tom směru ještě houřevnatě branily, to na nás sypali granáty a letadla nás vyhledávaly a
482 bombardovaly.

483 Jednov tak k večeru naletěli asi 6 letadel (štuky) a zbombardovaly předměstí Prostejova kde byla
484 naše obrana, protiletadlové dělostřelectva sestřelilo 2 dvě letadla ale našich vojaku. tam zahynulo
485 asi 15

486 Naše baterie byla dobře zamaskovana, ale stejně bomby padaly blízko nás tak že z naši baterii příšli
487 o život 2 kamarádí, ja jsem byl blízko u nich a nahodov se mi nic nestalo. Asi kolem 15 diubna
488 jsme se důkladně připravily a Rusové nas podpořily tím, že přidělily nám 4 Kaťuše to je zbraň,
489 které se němci nejvíce bály, říkaly tomu Stalinovy varhany.

490 A tak brzí ráno v 6° hod. za pomoci Kaťuš spustili jsme děl. palbu trvalo to 40 minut a němčovři
491 které zůstaly ještě na živu, opouštěly zákopy a utíkaly směrem na Boskovice. Tam ale došlo

492 k prudké deostřelecké palbě z jejich strany a tak nás zastavily asi 10 km. před městem, už byl večer
493 a celou noc jsme se připravovaly na další útok, a tak zase brzy ráno teď už v 5⁰⁰ hod. za pomoci
494 Kaťuš spustily jsme palbu a během dopoledne už jsme osvobodily Boskovice. Ten kluk, jak už už
495 jsem se o něm zmínil byl z Boskovic, a říkal, konečně už jsme doma, ale ja jsem to ješe řic nemohl.
496 On rádosti utíkal domů a byl zklaman, otce mu němci odvěkly do koncentráku a matka zůstala
497 doma sama. A přesto všechno jeho mama zorganizovala sousedi a známý aby nám sehnaly něco na
498 přilepšenov.

499 A tak nám přinesly až do palebního postavení domácí buchtu i další jídlo a pití ale on byl hodně
500 smutný nevěděl co se stalo z jeho tatov, a tak jsme se měly chvíli dobře.

501 Na okraji Boskovic jsme se zdržely 3 dny nez jsme se připravily na další útok

502 Přesně 22. dubna brzy ráno jsme zaútočily směrem na Letovice a prolomily jsme německou obranu,
503 oni už ani nekladly velký odpor a na druhý den jsme osvobodily Letovice.

504 Díky Sovětské armádě, ty je hnaly po levé straně na Nové město na Moravě a Žďar n/Saz a po
505 pravé straně směrem na Českov Třebovov a tím nám ulehčily postup dále na Březovov u Svitavy.
506 Ale už jsme byli hodně vyčerpany a unaveny, nevyspaly, pořád v polí jako zajíci za každého
507 počasí, a když jsme se zastavily třeba jen na 1 den, stejně jsme musely zakopávat děla a kryty pro
508 sebe (to bylo v našem zajmu).

509 A tak jsem měl tej války až po krk, před tím 3 roky po věznicích a lágrech v chladu a hladu atd. tak
510 už jsem si říkal aby už byl konec a dočkat se ve zdraví.

511 Ale ono se to také blížilo ke konci, ale pořád ještě nikdo nemohl vědět kdy to bude. Tak jsme
512 pomalu postupovaly až k Březové, pochopitelně bez bojů to nešlo, ještě tam přišlo o život 6 vojáku
513 z našeho oddílu.

514 Konečně ještě po těžkých bojů bylo to už 28 dubna kdy jsme obsadily město Březova nad
515 Svítavov. osvobodily 1. května byl sice svátek práce, ale nám to bylo jedno my jsme to nevnímaly
516 a daly jsme se do boje dál, aby jsme se zmocnily města Svitavy.

517 Konečně jsme se důkladně připravily a doufali jsme, že to bude poslední bitva a taky jsme to
518 dobře odhadly, protože Spovětská armáda už dobyvala Berlin a Němcům už jiného nezbyvalo než
519 kapitulovat

520 A taky jsme se dozvěděly 5.V., že začalo pražské povstání, a proto jsme už na nic nečekaly a
521 provedly jsme toho dne k večeru úder směrem na Svitavy a za 2 dny jsme město osvobodily.

522 Pokračovaly jsme dál až jsme se zastavily u větší vesnice Svitavka.

523 A tady nám brzy ráno 9.V.1945 oznámil velitel oddílu, že němci o půlnoci kapitulovaly a je Konec
524 Války.

525 To bylo radosti, to jsme se objímaly a taky plakaly pro ty kamarádi který se toho dne nedožily.

526 Tak jsme na oslavu střílely davkama ze samopalu, a lodí kolem nás taky radosti objímaly nás a
527 nosily nám jídlo a pití.

Poděkování

Závěrem bych ráda poděkovala mnoha lidem, bez nichž by napsání mé diplomové práce bylo mnohem obtížnější.

Za prvotní impuls, rady a optimismus děkuji Lukáši Babkovi, Olze Mandové a Přemkovi Vinšovi.

Dík za úvodní konzultaci patří Vladimíru Bystrovovi a Mečislavu Borákovi.

Za průběžné konzultace po celou dobu psaní diplomové práce, mnohé rady a inspiraci děkuji Pavlu Himlovi a Lucii Štorchové.

Tamaře Mrázové, Janu Houdkovi a Mileně Jirkovské děkuji za poskytnuté rozhovory, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Za spolupráci, cenné rady a velkou pomoc děkuji Adamovi Hradilkovi z Ústavu pro studium totalitních režimů.

Nemalý dík patří Petrovi a mé rodině za podporu a trpělivost.

Bibliografie:

- Applebaum Anna** Gulag, historie [Kniha]. - Praha-Plzeň : Beta-Dobrovský; Ševčík, 2004.
- Arendt Hannah** Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla [Kniha]. - Praha : Mladá Fronta, 1995.
- Babka Lukáš** Jen jeden osud. Antologie sovětské lágrové prózy. [Kniha]. - Praha : Academia, 2009.
- Baboráková M.** <http://www.spisovatele.cz/osip-mandelstam> [Online] // www.spisovatele.cz. - 2010. - 27. Leden 2010.
- Bednarski Piotr** Modrý sníh [Kniha]. - Český Těšín : Víkend, 2009.
- Borák Mečislav a Slezské muzeum**
http://gulag.szmo.cz/projekt/prubeh_a_vysledky_projektu.pdf [Online] // <http://gulag.szmo.cz/index.html>. - +á. únor 2009.
- Browning Christopher** Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a "konečné řešení" v Polsku [Kniha]. - Praha : Argo, 2002.
- Bureš Josef** Jak jsem v devětačtyřicátém utekl hledat svobodu do Sovětského svazu, ve zdraví přežil vězení a vyhnanství a zase se vrátil domů [Kniha]. - Praha : Prostor, 2004.
- Bystrov Vladimír** Průvodce říší zla [Kniha]. - Praha : Academia, 2006.
- Bystrov Vladimír** Průvodce říší zla: názvoslovný a místopisný slovník více než 2100 koncentračních, nápravněpracovních, zvláštních, výrobních, zajateckých, internačních a prověřovacích filtračních táborů [Kniha]. - Praha : Academia, 2006.
- Bystrov Vladimír** Z Prahy do gulagu aneb Překáželi [Kniha]. - Praha : Bystrov a synové, 1999.
- Courtois Stéphane [a další]** Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe I. [Kniha]. - Praha : Paseka, 1999.
- Česká televize. Pořad "Neznámí hrdinové"** Neznámí hrdinové. Přežil jsem GULAG.. - 29. březen 2010.
- Dülmen van Richard** Historická antropologie. Vývoj-problémy-úkoly. [Kniha]. - Praha : Dokořán, 2002.
- Figs Orlando** Šeptem: soukromý život ve Stalinově Rusku [Kniha]. - Praha, Plzeň : Beta-Dobrovský, 2009.
- Foucault Michel** Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení [Kniha]. - Praha : Dauphin, 2000.
- Ginzburg Jevgenija** Strmá cesta [Kniha]. - Praha : Odeon, 1992.

- Hingley Ronald** Russia : a concise history [Kniha]. - London : Thames and Hudson, 1991.
- Chlevňuk Oleg** Historie gulagu : od kolektivizace do "velkého teroru" [Kniha]. - Praha : BB Art, 2008.
- Iggers Georg** Dějepisectví ve 20. století [Kniha]. - 1996.
- Jakovlev Alexandr** Rusko plné křížů. Od vpádu do pádu bolševismu [Kniha]. - Brno : Doplněk, 2008.
- Kalnite Sandra** V plesových střevíčkách sibiřským sněhem [Kniha]. - Praha : Lubor Kasal, 2005.
- Kern Hans** Přehled psychologie [Kniha]. - Praha : Portál, 1999.
- Kershaw Ian a Lewin Moshe** Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison [Kniha]. - Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
- Klimeš Lumír** Slovník cizích slov [Kniha]. - Praha : SPN, 2002.
- Kričfaluši Michal a Richter Karel** Účtování s časem. V náruči gulagu. [Kniha]. - Praha : Společnost Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, 2004.
- Krupa Michael** Mělké sibiřské hroby. Na útěku z tábora smrti. [Kniha]. - Brno : Jota, 2006.
- Kupka Jiří** Krvavé jahody [Kniha]. - Praha : Mladá fronta, 2007.
- Le Goff Jacques** Paměť a dějiny [Kniha]. - Argo : Praha, 2007.
- Levora Vladimír a Dvořáková Zora** Ze stalinských gulagů do československého vojska [Kniha]. - Praha : Nakladatelství Josef Hříbal, 1993.
- Mayer Franciose** Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita [Kniha]. - Praha : Argo, 2009.
- Mayer-Vašíček** Minulost a současnost, paměť a dějiny [Článek] // Soudobé dějiny. - XI 2004. - stránky 9-32.
- Millet Kate** The Politics of Cruelty: An essay on the literature of political imprisonment [Kniha]. - London : Penguin Books, 1995.
- Nora Pierre** Between Memory and History. Les Lieux de Mémoire [Kniha]. - Representations : University of California Press, 1989.
- Pecina Tomáš**
http://iuridictum.pecina.cz/w/Politický_vězeň [Online] //
http://iuridictum.pecina.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana&oldid=16356. - 22. březen 2010.
- Polišenská Milada** Čechoslováci v gulagu a československá diplomacie 1945-1953 [Kniha]. - Praha : Libri, 2006.

- Polišenská Milada** Pohlcení mašinérií stalinské moci. Českoslovenští občané v sovětských zajateckých a internačních táborech a ministerstvo zahraničních věcí 1945 — 1949 [Článek] // Mezinárodní politika, ročník 15. - listopad 1991. - stránky 26-27.
- Rayfield Donald** Stalin a jeho mistři popravčí [Kniha]. - Praha-Plzeň : Beta-Dobrovský ; Ševčík, 2006.
- Ricoeur Paul** Čas a vyprávění II. [Kniha]. - Praha : Oikoymenth, 2002.
- Rossi Jacques** Encyklopedie Gulagu [Kniha]. - Praha : Bystrov a synové, 1999.
- Rumin Ursula** V ženském GULAGu u Ledového oceánu [Kniha]. - Praha : Brána, 2005.
- Sofsky Wolfgang** Řád teroru: koncentrační tábor [Kniha]. - Praha : Argo, 2006.
- Solženicyn Aklexandr** V kruhu prvním I. [Kniha]. - Praha : Mladá fronta, 1992.
- Solženicyn Alexander** Jeden den Ivana Děnisoviče a jiné povídky [Kniha]. - Praha : Lidové nakladatelství, 1991.
- Solženicyn Alexandr** V kruhu prvním II. [Kniha]. - Praha : Mladá fronta, 1992.
- Šalamov Varlam** Kolymské povídky [Kniha]. - Praha : Mladá fronta, 1995.
- Todorov Tzvetan** V mezní situaci [Kniha]. - Praha : Mladá fronta, 2000.
- Tonkin Elizabeth** Narrating our pasts; The social construction of oral history [Kniha]. - Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
- Tucker Robert C.** Stalin u moci. Revoluce shora 1928-1941 [Kniha]. - Český Těšín : Dialog, 1995.
- Ústav pro studium totalitních režimů** <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-jan-bohdan> [Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 20. duben 2010.
- Ústav pro studium totalitních režimů** <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-jan-plovajko> [Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 19. duben 2010.
- Ústav pro studium totalitních režimů** <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-mikulas-hulin> [Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 19. duben 2010.
- Vaněk Miroslav** Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. [Kniha]. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- Vaněk Miroslav** Orální historie ve výzkumu soudobých dějin [Kniha]. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004.
- Veber Václav** Stalin. Stručný životopis [Kniha]. - Praha : Karolinum, 1996.
- Werth Nicolas** Ostrov kanibalů. Otřesné svědectví ze sibiřského "druhého gulagu" [Kniha]. - Vimperk : Víkend, 2009.

Ziesche Maria Calasanz Návrat [Kniha]. - Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000.

Zimbardo Philip Moc a zlo [Kniha]. - Praha : ITC Fenice, 2005.

Виленский Семен Доднесь тяготееет. Записки вашей современницы. [Книга]. - Москва : Возвращение, 2004.

Савинцкий Петр Николаевич неожиданные стихи [Kniha]. - Прага : IDEG Prague, 2005.

Seznam rozhovorů vedených Markétou Vávrovou:

Houdek Jan, Kardašova Řečice, 30. listopadu 2009

Jirkovská Milena, Mradice u Loun, 20. ledna 2010

Mrázová Tamara, Praha, 9. listopadu 2009

Seznam ostatních rozhovorů:

Bohdan Jan, <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-jan-bohdan>
[Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 20. duben 2010.

Hulín Mikuláš, <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-mikulas-hulin>
[Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 19. duben 2010.

Plovajko Jan, <http://www.ustrcr.cz/cs/pametnici-sovetskych-pracovnich-taboru-jan-plovajko>
[Online] // <http://www.ustrcr.cz>. - 2009. - 19. duben 2010.

Plovajko Jan, Česká televize. Pořad "Neznámí hrdinové", „Přežil jsem GULAG“ - 29. březen 2010.

Seznam obrazových příloh:

- Obrázek 1: Magadan na kresbě neznámého lotyšského vězně
<http://www.memo.ru/museum/eng/fineart/unknown-latysh.htm>
- Obrázek 2: Památník obětí GULAGu v Moskvě 12
<http://gulaghistory.org/items/browse/1>
- Obrázek 3: Vedení rozhovoru je nejlepší v domácím prostředí narátorů — autorka při rozhovoru s paní Jirkovskou. 15
archiv autorky
- Obrázek 4: Vězni GULAGu. Později se možná z některých stali ti, kteří vyprávěli svůj životní příběh. 26
<http://www.google.cz/imgres?imgurl=http://www.omnitv.ca/ontario/tv/signatureseries/episodes/gulag113/gulag113.jpg>
- Obrázek 5: J.V. Stalin na fotografiích carské tajné policie (asi 1902-1910)..... 35
http://cs.wikipedia.org/wiki/Josif_Vissarionovi%C4%8D_Stalin
- Obrázek 6: Pohled na klášter na Soloveckých ostrovech..... 37
<http://www.osaarchivum.org/gulag/b.htm>
- Obrázek 7: Sovětský svaz 38
<http://mappery.com/Soviet-Union-1981-Map>
- Obrázek 8: Stavba Bělomorského kanálu
<http://www.osaarchivum.org/gulag/c.htm>
- Obrázek 9: Stalin na oficiální fotografii z roku 1942..... 47
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:JStalin_Secretary_general_CCCP_1942.jpg
- Obrázek 10: Felix Dzierżyński v roce 1919..... 50
http://en.wikipedia.org/wiki/Felix_Dzerzhinsky
- Obrázek 11: Znak NKVD
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Emblema_NKVD
- Obrázek 12: Noviny NKVD
<http://www.osaarchivum.org/gulag/c.html>
- Obrázek 13: Stepan Nikolajevič Garanin — jeden z nejobávanějších dozorců
http://www.gulag.eu/Kolyma/Terror_reign.html
- Obrázek 14: Sovětský soud — soud národa! (propagandistický plakát) 63
<http://www.google.cz/imgres?imgurl=http://www.davno.ru/posters/collections/propaganda/img/poster-01.jpg>

Obrázek 15: Alexander Solženicyn v roce 2007	64
http://kultura.idnes.cz/foto.asp?c=A080803_232958_zahranicni_dp&r=literatura&strana=1&foto=KOT24dbc7_solze_42_16748186.jpg	
Obrázek 16: Parník "Felix Dzierżyński " patřil společně s parníkem "Džurma" k nejznámějším lodím přepravujícím vězně	
http://www.gulag.eu/Kolyma/Second_World_War.html	
Obrázek 17: Práce vězňů ve zlatém dole na Kolymě	
http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/work.php	
Obrázek 18: Jevgenija Ginzburg	74
http://gulaghistory.org/archive/fullsize/ph1188_92a1d8bc77_55701bee87.jpg	
Obrázek 19: Doklad o rehabilitaci z roku 1960	76
http://www.osaarchivum.org/gulag/f2.htm	
Obrázek 20: Rozmístění hlavních táborů GULAG (z archivu MGU)	80
http://www.memo.ru/HISTORY/nkvd/gulag/maps/ussri.htm	
Obrázek 21: Denní přiděl tmavého chleba.....	82
http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/living-src/images/bread_detail.jpg	
Obrázek 22: Varlam Šalamov	86
http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/living.php	
Obrázek 23: Propaganda, jak o ní hovořil v rozhovoru pan Houdek.	114
http://www.google.cz/imgres?imgurl=http://www.davno.ru/posters/collections/propaganda/img/poster-01.jpg	
Obrázek 24: Polsko a Volyně do roku 1939	125
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Polen_Galizien_Wolhynien.png#file	

Rejstřík

A

Adamova-Sliozberg Olga, **31, 34, 54, 55, 63, 80, 87, 93**
amnestie, **39, 44, 45, 48, 49, 55**
Applebaum, **9, 11, 17, 20, 37, 41, 43, 44, 47, 49, 50, 53, 55, 69, 70, 72**
Arendt, **58, 143**
archivní prameny, **18**

B

Babin Boris, **94**
Babka Lukáš, **31, 32, 34, 53, 54, 55, 63, 64, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 78, 80, 82, 83, 86, 87, 90, 91, 93, 94, 143**
balíčky, **49, 92, 102**
banalita zla, **58**
Barkova Anna, **16**
Bednarski Piotr, **17**
Bělomorský kanál, **41, 42, 128, 147**
Bělorusko, **47**
Beneš Edvard, **22, 135**
Berija Lavrentij, **43, 44, 45, 50**
100 dní, **50**
blokáda Leningradu, **47**
Bohdan Jan, **10, 29, 33, 128**
Borák Mečislav, **11**
Bucharin Nikolaj, **40**
Bureš Josef, **17, 18, 29, 80**
Buzuluk, **22**
Bystrov Vladimír, **11, 12**

C

cké či národnostní skupiny
Estonci, **45**
karelští Finové, **47**
kavkazské národy, **47**
krymští Tataři, **47**
Kurdové, **47**
Litevci, **45**
Lotyši, **45**
Moldavané, **45**
Němci, **21, 31, 45, 47, 84, 136, 137**
povolžští Němci, **47**
Židé, **45, 132**

Č

čas, **7, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 45, 57, 58, 59, 60, 69, 72, 73, 75, 79, 80, 85, 86, 134**
soukromý čas, **20, 75, 143**
Vánoce, **33, 81, 126, 138, 141**
Velikonoce, **90**
životní bezčasí, **80**
Čeka, **37, 39, 51, 52**
Červený kříž, **47**
Československá republika. viz Československo
Československo, **9, 22, 30**
českoslovenští občané, **17, 19, 21, 22**
ČSR. viz Československo

D

Demčík Jan, **17**
deportace, **22**
děti, **28, 32, 93, 95, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 118, 136**
tábory pro děti, **93**
disciplinace, **57, 58, 59, 60, 61**
Dombrovskij Jurij, **32, 55, 63, 64**
druhá světová válka, **48**
Dülmen van Richard, **19**
Dzierżyński Felix Edmundovič, **37, 51, 69**

E

Efrussi Jakov, **73, 90**
Engels Friedrich, **45**
epidemie chorob, **47**
erzählte Zeit, **25**
Erzählzeit, **25**
eseři, **70, 94**

F

Fidelgole Jurij, **54, 69**
Figes Orlando, **20**
Finsko, **46**
Foucault Michael, **19, 57**

G

Ginzburg Jevgenija, **17**

Gorbačov Michail, **38**
Gorkij Maxim, **37, 42**

H

historie, **11, 13, 14, 19, 24**
hladomor, **40**
holocaust, **60**
Houdek Jan, **27, 28, 32, 33, 85, 93, 106, 107, 116, 146, 148**
hrdina Sovětského svazu, **48**
Husák Gustáv, **22**

Ch

Chlevňuk Oleg, **20**
Chruščov Nikita, **43, 44, 50**

I

Ian Kershaw, **11, 19**
industrializace, **38, 40, 61**
Inscenované procesy, **40**
intelektuální elita, **42**

J

Jagoda Genrich, **39, 40**
Jakovlev Alexandr, **20**
Ježov Nikolaj, **43, 44, 45**
 ježovštiny, **44**
Jirkovská Milena, **27, 28, 77, 117**

K

Kalniete Sandra, **17**
Karélie, **45**
Katyně, **22**
katyňský masakr, **46, 97**
Kirov Sergej, **43**
kolektivizace, **38, 40, 43, 52**
Kolyma, **54, 63, 70, 72, 74, 82, 83, 91, 92, 94, 148**
Komsomol, **45**
Kravčuk Michail, **66**
Kričfaluši Michal, **17**
kulaci, **38, 48**
kultura, **88**

L

Le Goff Jacquese, **19**
Lenin Vladimír Iljič, **36**

Levora Vladimír, **17**
Linkevič Mira, **66**
Lubjanka, **37**
Luťanský Štěpán, **17**

M

Magadan, **69, 70, 82**
Mandelštam Osip, **42**
Marshallův plán, **48**
Marx Karl, **45**
marxismus, **45**
 marxismus-leninismus, **49**
Mayer Francoise, **19**
Memoárová literatura, **16, 17, 96**
Memorial, **12**
Menžinský Vjačeslav, **39**
mezilidské vztahy, 7, 79, 121
 korespondence, **94**
 rodinné vazby, **95**
mezní situace, **60, 145**
Mnichovská dohoda, **46**
moc, **37, 57, 59, 86, 105, 108, 109, 114, 118, 120, 121, 126, 130, 131, 132, 138, 140, 141**
 absolutní moc, **59**
moderní zákoníky, **59**
Molotovov Vjačeslav, **39**
morálka, **60**
Moshe Lewin, **11**
Mrázová Tamara, **81, 92, 98, 103, 146**
mučení, **37, 43, 44, 45, 47, 50, 59, 65, 66**
 běžící pás alias konvejer, **65**
 odpírání spánku, **65**

N

náboženství, **23, 79, 89, 90**
 modlitby, **89**
Nazino ostrov, **41**
Německo, **11, 31, 33, 46, 47, 49, 64, 70, 100, 107**
 operace Barbarossa, **46**
nemocnice, **72, 85, 124**
nepřátelé lidu, **38, 44**
nesovětské etnické či národnostní skupiny, **45**
 Poláci, **45, 99**
nucené práce, **36**
nucený pobyt, **76**

O

odvlečení, **18**
Olická Jekatěrina, **70, 71, 82**
Oni byli první, **12**
oral history. viz orální historie

orální historie, 7, 9, 13, 14, 18, 25

P

pakt Molotov- Ribbentrop, 46
Pakt Molotov- Ribbentrop, 39
paměť, 7, 9, 10, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 27, 29, 33,
34, 37, 38, 63, 74, 83, 96, 97, 108
individuální, 9, 13, 14, 15, 24, 25, 75, 83
kolektivní, 24, 25
selektivnost, 25, 26
pamětník, 7, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 34, 44, 85
paragraf 58, 55, 68
osmapadesátky, 55
perestrojka, 12
perzekuce, 21, 46, 47, 50, 63
Petkevič Tamara, 71, 83, 86, 91
Plovajko Jan, 27, 33
Pobaltí, 45, 46, 47
anexe Pobaltí, 45
Podkarpatská Rus, 17, 21, 30, 32, 128
Polišenská Milada, 11
politika rudého teroru, 37
Pollyanin princip, 25, 26
Polsko, 45, 46, 47, 100, 138
rozdělení Polska, 45, 46
projev „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“, 44
propaganda, 30
propuštění, 5, 30, 54, 60, 63, 68, 70, 75, 76, 83, 128
prostor, 7, 11, 24, 45, 51, 57, 58, 59, 79, 81, 83, 86, 88,
112, 136, 138, 139
krajina, 82, 83
zóna, 79, 81
prožitek, 11, 79, 83
překročení hranic, 22

R

Rayfield Donald, 20
rehabilitace, 78
rekonstrukce minulosti, 24, 25
repatriace, 21
revoluce, 36, 37, 40
Rossi Jacques, 29
Rudá armáda, 21, 49, 100
Rumin Ursula, 17
Rusínské či národnostní skupiny
Rusini, 45
Rusko, 17, 19, 33, 35, 36, 42, 71, 107, 108, 114
carské, 31

S

sabotáž, 47

satelitní státy, 49
kanál Dunaj-Černé moře, 49
místní pracovní tábory, 49, 98, 138
Savickij Petr Nikolajevič, 16, 89
sebeúcta, 25, 27
sjezd strany, 43, 46
sjezd vítězů, 43
smrt, 7, 32, 40, 50, 79, 86, 87, 92
sebevražda, 5, 7, 79, 86
sociální spravedlnost, 22
Sofsky Wolfgang, 19
Solovecké ostrovy, 37, 38, 63, 70
Solženicyn Alexander, 16
Solženicyn Alexandr, 64, 65, 90, 145, 148
Sosnarová Věra, 17
soud, 59
Zvláštní porada, 63, 64
Sovětská tajná policie, 51
Čeka, 37, 51, 52
FSB, 52
GPU, 52
KGB, 51, 52, 63
MGB, 52
MVD, 52
NKVD, 32, 39, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 72, 81,
147
OGPU, 39, 40, 41, 52
Petrohradský vojenský revoluční výbor, 52
Sovětský svaz, 9, 17, 19, 22, 28, 30, 31, 33, 36, 39, 41,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 66, 69, 81
sovětizace, 47
společnost, 28, 38, 53, 57, 59
spodina společnosti, 92
totalitární, 25
Společnost národů, 46
SSSR. viz Sovětský svaz
Stalin, 20, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
67, 80, 108, 113
generalissimo, 48
poslední fáze stalinismu, 48
Stalinova smrt, 50
strategie přežití, 7, 79, 83, 85, 89
jídlo, 32, 73, 76, 84, 85, 90, 115, 130, 131, 132, 140,
142
spánek, 84, 86, 104
svoboda, 23, 54, 57, 59, 66, 77, 83, 86, 92
Svobodova armáda, 22

Š

Šachtinský proces, 40
Šalamov Varlam, 83, 87, 88, 90, 145, 148

T

tábor, 7, 10, 18, 19, 21, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 44, 46, 47, 49, 53, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 69, 70, 73, 76, 78, 81, 82, 88, 90, 94, 106
Buchta, 70
dotace, 49
dozorci, 33, 54, 58, 96, 147
konclager, 36
Nachodka, 70
Nižnij Chatynach, 82
Norilsk, 81
norma, 53, 73, 74, 85, 111, 130
obecná práce, 89
pracovní síla, 23, 41, 53
pracovní skupiny, 72
příděl chleba, 47, 73, 74
rýžování zlata, 73
Serpantika, 91
táborová správa, 29, 60, 75
Vanino, 70
vedení tábora, 40, 54, 90
Vorkuta, 81
Vtoraja Rečka, 70
vyhlazovací tábor, 59
Todorov Tzvetan, 19, 57
totalitární společnost, 11, 20, 97
transport, 54, 55, 69, 72
černý havran, 68
parník Džurma, 69, 92, 148
tranzitní věznice, 54, 62, 69, 70
Trockij Lev Nikolajevič, 36, 40
trockismus, 40

U

Ukrajina, 47, 77, 98, 99, 100, 117, 128
úmrtnost, 46
Ústav pro studium totalitních režimů, 10, 13, 14, 16, 107, 128
Ústřední výbor, 49

V

váleční zajatci, 21
Vaněk Miroslav, 13
Vaninský přístav, 70
Vašíček Zdeněk, 19
Veber Václav, 19
Velká říjnová revoluce, 51
velké dějiny, 11, 20
Velký obrat, 38, 40, 44
Velký teror, 44, 45

vězení, 19, 22, 29, 32, 34, 40, 57, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 77, 78, 80, 83, 88, 91, 92, 98, 101, 102, 103, 120, 123
vězni, 10, 29, 37, 39, 41, 46, 47, 53, 54, 55, 60, 65, 69, 70, 73, 75, 76, 80, 83, 86, 92, 95, 129, 147, 148
čísla, 11, 90
chcípáci, 75
kriminální vězni, 29, 37, 53, 54, 55, 70, 79, 92, 94, 123
političtí vězni, 11, 12, 15, 19, 23, 25, 33, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 70, 96, 117
recidivisté, 78
samovar, 73
Vilenskij Semjon, 74
vnitřní pasy, 42
volný čas. viz soukromý čas
Volyně, 21, 117, 127
Český Malín, 32, 136
vyhnanství, 10, 17, 21, 22, 31, 32, 36, 38, 40, 42, 50, 54, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 76, 77, 78, 80, 82, 91, 117, 122, 125, 126
vyprávění, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 55, 79, 83, 84, 87, 91, 96, 97, 98, 108
Vysokoškolské vzdělání, 17
vyšetřovatelé, 66, 67

Z

zákon o pěti kláscích, 40
zatčen, 30, 32, 39, 42, 50, 54, 63, 64, 66, 73, 80, 82, 84, 89, 128
Ziesche Maria, 17
Zimbardo Philip, 19, 57
zimní válka, 46
ztráta svobody, 19, 57, 59

Ž

žargon, 26, 29
ženy, 22, 23, 28, 43, 49, 54, 55, 63, 68, 81, 91, 92, 93, 102, 103, 105, 106, 136
kolymská tramvaj, 94
láska a sexualita, 93
malé děti, 49
manželství, 22, 28, 55, 77, 106, 107, 108
matky, 33, 49, 87, 93, 95, 106, 113
prostitutky, 55
těhotné ženy, 49, 68
znásilnění, 55
Životní příběh, 14

